Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

EINAR JENSEN

Kjærgaard

Historien om en herregård og dens skæbne,
om dens egn og dens brug

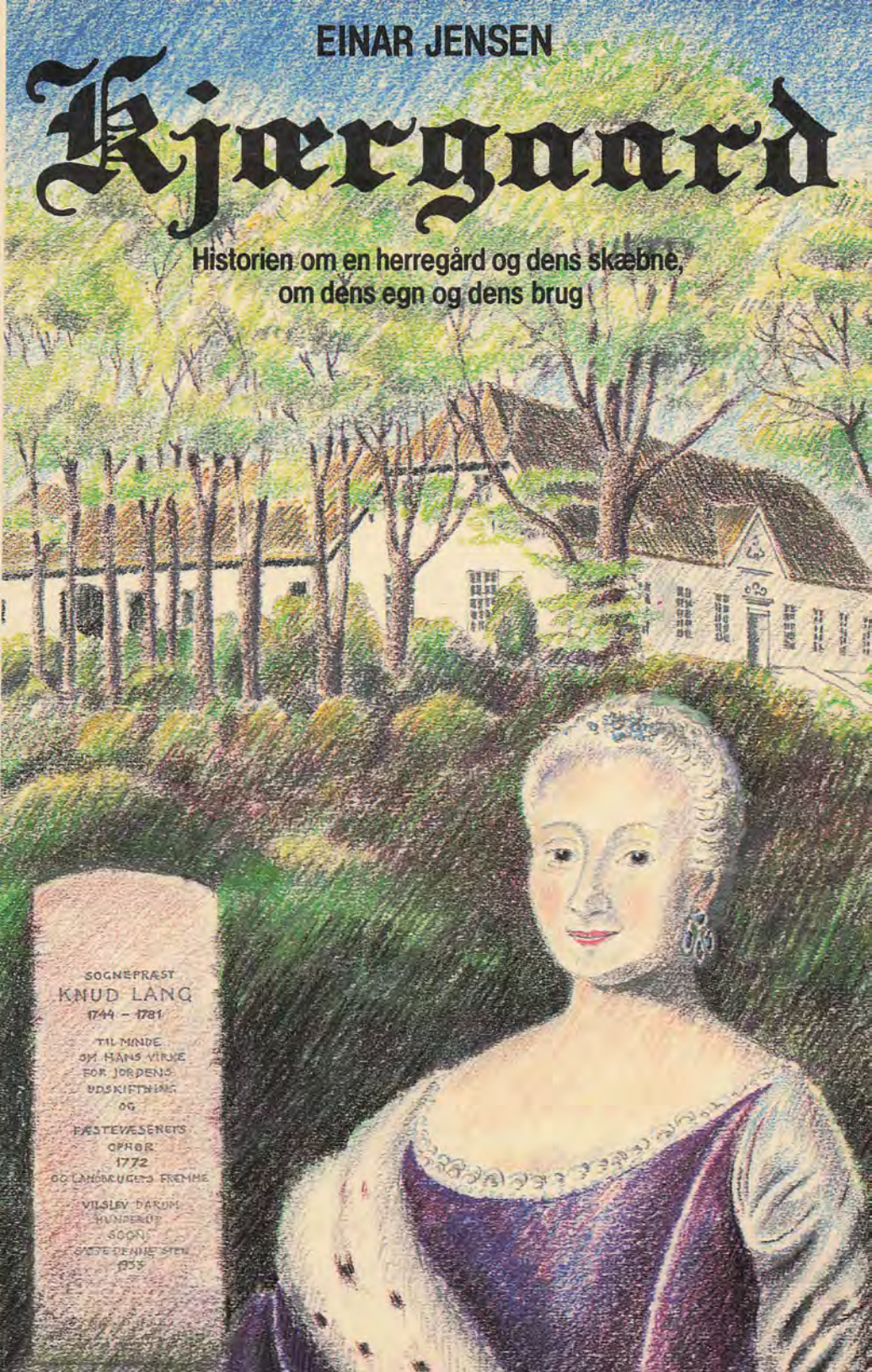

Einar Jensen

Kjærgaard

Historien om en herregård og dens skæbne,
om dens egn og dens brug

JPbureau's Forlag

Tak til Nykredit, Ringkøbing

Kjærgaard Landbrugsskole takker Nykredit, Ringkøbing, for tilskud til bogens udgivelse.

Einar Jensen:
"Kjærgaard"
— *historien om en herregård og dens skæbne, om dens egn og dens brug.*
1986.

JPbureau's Forlag
Ørnekulsvej 17, 2920 Charlottenlund
Gl. Møllevej 9, 6800 Varde

Produktion: JPbureau
Forsideillustration: Thorkel Dahl

Salgsekspedition:
Riber Kjærgaard Landbrugsskole,
6740 Bramming.
Telf. 05 - 17 29 00

ISBN 87-981144-1-7

Indholdsfortegnelse

Indledning 7
Forord 9
Kjærgård 11
Kjærgårds bygninger 25
Kjærgårds ejere 41
Frihedsideer 65
Knud Lang 69
Udskiftning 77
Hoveriafløsning 89
Selveje 93
Kjærgård efter 1786 109
Fattiggård 119
En folkesag 133
Statsungdomslejr 143
Fredehjem 159
Hvordan blev det muligt 167
Landbrugsskole 181
Kantate 202

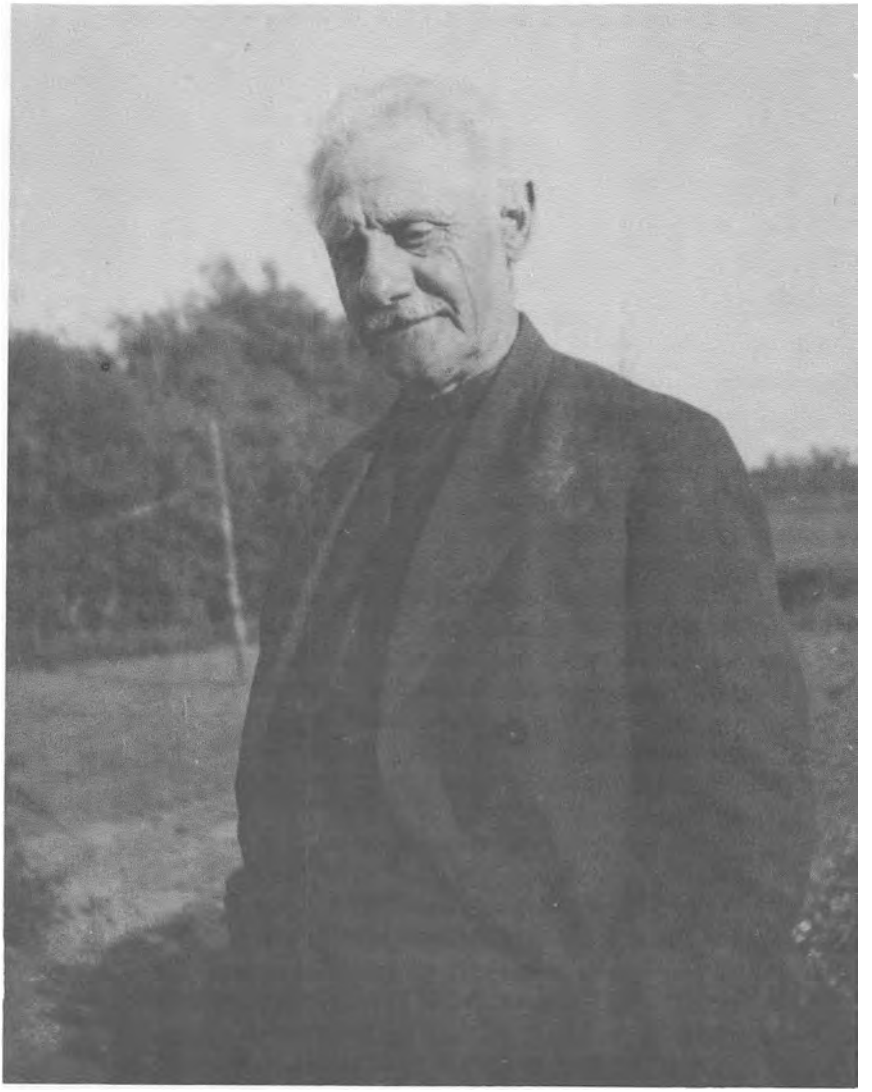

Jens Mikkelsen Lauridsen, 10. april 1871 - 13. marts 1959.

Indledning

For 50 år siden gik den da 65-årige gårdmand i Vilslev, Jens Mikkelsen Lauridsen, i gang med at samle stof til en bog om den misrøgtede og stærkt forfaldne herregård Kjærgård i Hunderup sogn. Gennem flere hundrede år havde Kjærgård været en af Vestjyllands største og mest indflydelsesrige herregårde. Nu lå den nærmest som en ruin inde i den vildtvoksende løvskov som hjem for egnens fattige.

Sidst i 1930-erne kom der forslag om at få genopbygget den gamle herregård, så den på en eller anden måde kunne blive til nytte for egnen.

For at øge interessen for genrejsningen gik Jens M. Lauridsen, der var lokalhistoriker i stort format, og som vidste en masse om Kjærgård, i gang med at beskrive dens historie og finde oplysninger om de familier, som fra før 1400 til efter 1800 havde været ejere af Kjærgård og alt egnens jordegods.

Det kom der en interessant bog ud af. Den blev udsendt på Gyldendals forlag 1938. Forfatteren Salomon Frifelt skrev en kort indledning, og forfatteren T. Tobiassen Kragelund samlede en del af de historier, sagn og sandheder, der er knyttet til Kjærgård. Men hovedafsnittet i bogen er Jens M. Lauridsens historiske redegørelse.

Bogen »Kjærgaard« har i flere år været totalt udsolgt. Familien Lauridsen har ved gårdejer Peter Bilde Lauridsen med glæde givet mig lov til at bringe en væsentlig del af Jens M. Lauridsens materialer i denne bog, og for denne tilladelse bringer jeg hermed min bedste tak.

Forord

Som lærer erfarede jeg, at »historie« bliver brugbar, når man begynder her og nu. Nutidens faglige, politiske og menneskelige spændinger er aktuelle, og så vil man godt gå lidt tilbage i tiden for at finde ud af, hvad vi bygger på. Hvorfor? Hvordan? Hvornår?

Historien bliver værd at lytte til, at beskæftige sig med, når det er min historie, min egns, mit lands. Så spørger man om sammenhænge i tid og bredde.

Bogen om Kjærgård er egnshistorie! Herregården, den adel, der ejede den, og dennes gerninger og forhold til bønderne er baggrunden. Adelen gik ned, herregården forfaldt — men fæsterne blev selvejere, tog føringen og genrejste Kjærgård.

Bogen er også slægtshistorie. To adelsslægter ejede Kjærgård i omkring 400 år. Selvejet har nu varet i 200 år — 6-7 slægtled. Men navnene på egnens folk er de samme.

I fire kapitler lader jeg Jens Mikkelsen Lauridsen fortælle, sådan som han gjorde det for 50 år siden. Bogens hovedbegivenhed, selvejet, er her fortalt ud fra materialer, som førstelærer J.H. Hyldtoft overdrog mig på Kjærgård. Hyldtoft har som sekretær og formand for Kjærgårdudvalget efterladt sig mange udførlige referater af vigtige møder og beslutninger i trediverne og fyrrerne. Gdr. Hans Pedersens »Kjærgårdminder« har været en god hjælp til beskrivelsen af samme periode ligesom T. Tobiassen Kragelunds udførlige referater i dagbladet Vestkysten. Mange af egnens folk har været med i begivenhederne. Jeg takker alle hjælpere hjerteligt for mundtlige og skriftlige bidrag til Kjærgårds nyere historie.

Hunderup, oktober 1986

Einar Jensen

Kjærgård

Navnet Kjærgård har ganske sikkert sin oprindelse fra de store kjær- og mosestrækninger, der omgiver gården og skoven. Når navnet nu og da i gamle skrifter er blevet til »Riber-Kjærgaard«, ligger det nær at antage, at det må være den Kjærgård, der ligger nærmest ved Ribe, der tænkes på, da der er mange andre gårde i Danmark, der benævnes med dette navn. Det er dog meget sandsynligt, at navnet »Riber-Kjærgaard« ikke alene skyldes beliggenheden, der er 2 mil nord for Ribe, men mere hænger sammen med, at flere af Kjærgårds ældste ejere — Langeslægten — var knyttet stærkt til Ribe, hvod de sad inde med høje og betydelige stillinger, både ved Domkapitlet, ved Dom- eller Kathedralskolen og andre af de i Ribe værende klostre. En af Kjærgårds betydeligste ejere, rigsråd Niels Lange, var desuden også i sine sidste år lensmand på slottet »Riberhus«. Derfra hidrører sikkert nok navnet »Riber-Kjærgaard«.

Står man overfor den gamle herreborg, får man indtryk af, at skoven gør alt, hvad den kan, for at pynte op om det gamle slot og skjule dets nedværdigelse, og man aner noget af det liv, der i fordums dage har udfoldet sig inden for disse mure, da Danmarks bedste højadel sad der til huse: de Lange'r, de Krag'er og de Gersdorf'er. Det var betydelige mænd, der stod i kongens og landets tjeneste — kirkens mænd, skolens mænd, hærens mænd — kort sagt mænd, der havde mange store opgaver at røgte, som lå langt uden for Kjærgårds område, men på Kjærgård havde de deres hjem og sæde, og deres virksomhed på dette gods har sat sig dybe spor, også i denne egns historie.

I flere århundreder var Kjærgård hele egnens kulturcentrum. På det økonomiske område dannede herremændene sammen med deres fæstebønder en enhed, der først og fremmest måtte sikre indvånernes eksistens med hensyn til føde, klæder, hus og hjem, dernæst til værn mod voldsmænd og fjender, hvortil Kjærgård var indrettet som en fæstning med volde og grave, hvor både folk og fæ kunne samles til fælles beskyttelse og til fælles forsvar.

Men også beboernes åndelige behov har Kjærgårds ejere i nogen måde sørget for. Om sognekirkerne i Vilslev, Hunderup og Darum er opførte under ejerne af Kjærgårds protektorat er måske tvivlsomt, skønt ikke umuligt, men at adelsmændene på Kjærgård ihvertfald til tider har ejet kirkerne og siddet inde med kaldsretten, er sikkert nok.

Også noget skolevæsen i sognene synes i de sidste herremænds tid at have været underlagt Kjærgård. — Vor landsbyskole må regne sin oprindelse fra den store skolereform omkring 1740 — og det ser ud til, at der siden den tid har været holdt skole både i Vilslev og Darum, hvilket fremgår af, at biskop Brorson har holdt visitatser i skolerne, og det er autentisk, at Peder Aschou, der var student, var skoleholder i Darum ca. 1743, ligesom at gamle Jakob Brun, der var skoleholder i Vilslev 1758, havde holdt skole der i flere år.

Også retsplejen sorterede under Kjærgård, idet Hunderup birketing blev givet til Kjærgård sommeren 1559 og først blev nedlagt flere år efter, at Kjærgård var hørt op med at være herregård (ca. 1800). — Således blev Kjærgård det centrum på godset, alt kom til at dreje sig om i århundreder, både i timelig, i åndelig og i retslig henseende.

Der fortælles, at der har været træhest på Kjærgård som torturredskab, og at den sidste nådigfrue lod den ophugge og brænde, og der fortælles også, at der har været hundehul under den store trappe. Men hverken i folkemunde eller i sagn findes beretninger om overgreb på eller mishandlinger af bønder eller andre undergivne på Kjærgård, skønt der er overleveret masser af sagn og historier fra den gamle herregård.

Derimod er der noget, der tyder på det modsatte. Der findes således flere både skrevne og trykte aktstykker, der fortæller, at nogle af Kjærgårds ejere har gjort adskilligt for at skabe bedre livsvilkår for godsets bønder og andre undergivne. Der har været værnet om bøndernes rettigheder mod overgreb udefra. Bønderne har været betragtet som herregårdens egne folk, der skulle beskyttes. Der har vel været brydninger og uregelmæssigheder mellem herskabet og bønderne i enkelte tilfælde, men i det store og hele ser det ud til, at forholdene har været gode, og overleveringer om mishandlinger findes som sagt ikke.

Hvor langt Kjærgårds historie strækker sig tilbage i tiden kan ikke med sikkerhed angives, men der er adskilligt, der tyder på, at Kjærgård har været en befæstet borg allerede i Valdemarstiden. Derom haves vidnesbyrd i foretagne udgravninger og i sagn, men sikre historiske oplysninger om ejere af Kjærgård haves først ved tiden omkring 1400. Fra den tid og indtil året 1786 har Kjærgård været en betydelig herregård, og i dette tidsrum haves ret fyldige oplysninger om den.

Disse oplysninger findes imidlertid spredte rundt omkring i mindre afhandlinger, i aktstykker og i bøger, der fortæller alt andet end Kjærgårds historie, men hvoraf der kan udledes adskilligt, der giver et godt bidrag til den gamle herregårds historie. På landsarkivet i Viborg findes en del skøder og pantebogsattester, der fortæller en del, ligesom sognenes kirkebøger oplyser noget. Endvidere giver håndskrevne optegnelser af præsten Knud Lang, der også findes på arkivet, betydningsfulde oplysninger om Kjærgård fra de ældste tider og indtil sidste halvdel af det 18. århundrede.

Herregården Kjærgårds jordegods begrænses mod syd af Kongeåen, der dannede skellet mellem hertugdømmet og kongeriget på strækningen fra lidt vest for Gredstedbro til åens udløb i Vesterhavet. Åens længde er på dette stykke ca. 12 kilometer, men dens mange bugtninger gør, at selve åløbet bliver betydelig længere, end hvis strækningen blev målt i luftlinie, thi da ville længden kun blive 7 kilometer. — Mod vest danner Vesterhavet grænsen på strækningen fra Kongeåens udløb og til Sneumåens udløb i havet, herfra danner Sneumå grænsen indtil Terpager bæk, hvorefter denne fortsætter som skel mellem Sneum og Darum sogne indtil Hunderup sogn, hvorfra den følger skellet mellem Hunderup og Bramminge sogn til omtrent midt i den nuværende stationsby Bramminge.

Mulvad by, som nu hører til Bramminge sogn, var i sin tid en større gård, der en tid var en selvstændig ejendom, blev derefter først underlagt Sneumgård og senere kom den under Kjærgård og blev indlemmet i Hunderup sogn, hvor den har hørt til, indtil den for få år siden blev lagt ind under Bramminge sogn, efter at den nye kirke i Bramminge stationsby blev opført.

Fra Bramminge stationsby gik Kjærgårds grænse mod øst følgende sogneskellet mellem Hunderup sogn på den ene side og sognene Bramminge, Gørding og Jernved på den anden side, hvor den, efter en stor bue mod nordøst, atter drejer mod sydvest, hvorfra den følger sogneskellet mellem Vilslev og Jernved lige mod syd, indtil den igen støder til Kongeåen lidt vest for Gredstedbro.

Gørding Herred 1804.

Hele arealet udgør godt en kvadrat-mil eller ca. 11.000 tønder land og omfatter sognene Hunderup og Darum samt Vilslev by. Jedsted by, som nu hører til Vilslev sogn, hørte i Kjærgårds herregårdstid under hertugdømmet, da Kongeåen dannede skellet mellem dette og kongeriget.

I året 1735, altså efter den gamle matrikel af 1688, var Kjærgårds samlede hartkorn opgjort således:

Hovedgården	*46 tdr.*
Tiender og kirkegods	*73 tdr.*
Bøndergods	*463 tdr.*
I alt	*582 tdr. hartkorn.*

En mere nøjagtig opgørelse gengiver Jesper Madsen, Jerne, efter »Danske Atlas« der udkom i 1763-1781, således:

Hovedgården	*43 Tdr.*	*3 Skpr.*	*2 Fjdr.*	*1 Album*
Skovskyld	*1 Tdr.*	*0 Skpr.*	*2 Fjdr.*	*1 Album*
Tiender	*73 Tdr.*	*6 Skpr.*	*0 Fjdr.*	*0 Album*
Bøndergods	*457 Tdr.*	*7 Skpr.*	*0 Fjdr.*	*1 Album*
I alt	*576 Tdr.*	*1 Skpr.*	*0 Fjdr.*	*2 Album*

Der er således en forskel på de to opgørelser på ca. 6 Tdr. hartkorn, der meget godt kan hidrøre fra, at Kjærgård, foruden det nævnte samlede gods også ejede en del såkaldt strøgods i andre sogne. Der nævnes således en gård i Jernved sogn, en i Holsted, fire i Lintrup og muligvis endnu flere ejendomme andre steder. Antagelig er disse gårdes hartkorn medregnet i den første opgørelse, men ikke i den sidste.

Det er ret interessant at sammenligne disse hartkornsopgørelser over Kjærgård med det hartkorn, der blev tillagt de samme arealer ved matrikuleringen — den såkaldte ny matrikel af 1844. Den oplyser et og andet om forholdene både før og efter herregårdstiden. Opgørelserne her er efter «Trap« og ser således ud:

Hunderup sogn	*128 tdr. hartkorn,*	*2095 ha =*	*3795 tdr. land*
Darum sogn	*258 tdr. hartkorn,*	*2252 ha =*	*4080 tdr. land*
Vilslev by	*227 tdr. hartkorn,*	*1572 ha =*	*2849 tdr. land*
I alt	*613 tdr. hartkorn,*	*5919 ha =*	*10724 tdr. land*

Deraf fremgår at hartkornet er blevet forøget med ca. 37 tdr., og at det er ret ulige fordelt over de tre sogne. Trods egnens flade og ret ensformige udseende er dens jorder dog af meget uensartet beskaffenhed. Ved jordboniteringen eller matrikuleringens takstansættelse spilles der over hele skalaen fra takst 0 til 24.

I store og grove træk kan jorderne inddeles omtrent således: marskenge ca. 2000 tdr. ld., kær, mose og gestenge ca. 2000 tdr. ld., dyrket agerjord 3 a 4000 tdr. ld., skov og mølledam ca. 150 tdr. ld. Resten var væsentligst lynghede, der overvejende fandtes i Hunderup sogn. Dog var der i den nordøstlige del af Darum sogn også i herregårdstiden en del uopdyrket hede.

Vilslev og Darum sogne, hvortil de store marskarealer hørte, havde langt den største del af hartkornet pålignet. — I Hunderup sogn gik der ca. 30 tdr. ld. på en tønde hartkorn, medens der i Darum sogn kun gik 16 tdr. ld. på en tønde hartkorn, og i Vilslev endda kun 12 tdr. land.

Efter vestjydske forhold var Kjærgård ikke alene et stort, men også et godt gods. De store marskenge, der strakte sig mellem de to åløb og ca. en halv mil ind i landet, hørte absolut til Kjærgårds største herligheder. De krævede kun, at Vorherre gav dem sol og regn, så ydede de til gengæld rige afgrøder i form af græs og hø, uden anden udgift eller indsats end ulejligheden med at bjerge og hente høet hjem fra engene.

> »Kjærgaards største Herlighed bestaar i de skønne Marskenge, og Sognenes bedste Næring er Hø- og Kornavling samt Opdræt af Kreaturer, efterdi der gives god Græsning og Forraad i frugtbare Aaringer af Marskhø til at forsyne ej alene sig selv, men endogsaa andre omgrænsende Beboere med, saavel paa Øerne Sønderhoe og Fanø vesten for, som Hedeboerne ved østre og nørre Siden«.

Således skriver præsten Knud Lang om marsken, efter at han har været præst i Vilslev i 20 år. Han har da været klar over, at Kjærgårds bedste aktiv var marsken. Det vidste de gamle marskbønder også. De var groet sammen med deres eng, den var blevet en del af dem selv. De kendte den i fare og fest, i storm og i stille. Det var ikke blot farens spænding og arbejdets tempo og glæde under høbjergningen, der satte sit præg på marskbonden og hans børn, men også den stemning, der kunne gribe hans sind, når han i stille sommerdage eller -aftener gik ene i engene for at tilse sit kvæg. De næsten endeløse, grønne enge randede af det store, blanke hav, der først fortonede sig for øjet i den vide horisont, var et natursceneri, der sammen med ensomheden og stilheden i høj grad kunne påvirke sindet, så det stemtes til andagt, da kunne marskbonden gå i eet med den

store natur, føle sig så uendelig lille og nærmere sin gud end noget andet sted i verden.

Næst efter marskengene var kærene de vigtigste jorder. Disse fandtes jævnt fordelt i Kjærgårds hele opland og nærmere landsbyerne end engene. En del af kærene var jævnlig under plov, men den langt overvejende del brugtes dog som græsmarker, især som sommergræsning til køerne.

Her havde hyrdedrengene deres virkefelt med pasningen af kvæget sommeren igennem. Det var så godt som alle landsbyens drenge, undertiden også en del af pigerne, der måtte gå ind til hyrdegerningen, ofte måtte han begynde som 6 års purk for først at slippe fri, når konfirmationsalderen nåedes. Set med vore dages øjne var det uhørt, hvad der blev budt en sådan lille fyr. Dagens længde var oftest fra 4-5 morgen til 10-11 aften. Først om morgenen, mens køerne blev malket, måtte drengen ud at flytte fårene, der stod tøjrede på agermarken, derefter hjem for at trække køerne i kæret, hvor de gik til middag, da de så atter skulle hjem til malkning, og så i kæret igen for atter at trækkes hjem mod aften, hvorefter han atter måtte i marken for at flytte fårene til natten, og så var dagen for det meste forbi. Men ind imellem pasningen af får og køer, var der meget andet, den lille fyr skulle gøre. Han skulle løbe ærinder, gøre tur i engene, for at se til ungkvæget, han skulle også gerne ride hestene på græs om aftenen, når karlene kom hjem fra arbejdet i mark og enge med dem, og kunne han overkomme det, skulle han ofte også hente dem om morgenen, før de skulle i tøjet igen. Jo, der var meget et sådant lille mandfolk skulle og kunne gøre, og de små ben måtte trave dagen lang.

Om bøndernes vilkår under Kjærgård og om hoveriet skriver Jens Mikkelsen Lauridsen:

Der er før nævnt, at forholdene mellem herskaberne på Kjærgård og deres fæstere har været gode. Alle de rå og grimme historier om tyranni og mishandlinger, man kender fra så mange andre herregårde, kendes ikke fra Kjærgård. Dette kan måske i nogen måde forklares derud fra, at de fleste af herremændene på Kjærgård har stået i kongens, i rigets og i kirkens tjeneste. Det har været mænd, der fuldt ud har følt deres ansvar overfor land og folk, de har simpelthen ikke kunnet optræde som tyranner på deres eget gods, men må tværtimod have været tilbøjelige til der at foregå med et godt eksempel — og har gjort det.

Fæstevilkårene har været rimelige, man kan vist godt sige lette, og hoveriet har næppe været trykkende. Det var jo en del af fæsteafgiften, der blev erlagt »in natura«, man kunne endog fristes til at mene, at hoveriet i nogen måde har virket som en skole i landbrug. På herregården var der jo mere adgang til at følge med i udviklingen og i det nye, der kom frem på landbrugets område, end bønder-

ne kunne få andet steds. — Erfaringerne fra hovmarken på Kjærgård kunne jo nemt overflyttes til fæstegårdene, og det er sikkert nok også blevet gjort.

Der har indtil de seneste år gået fortællinger om, at ungdommen gerne ville gå »til hov«. Arbejdet på gangdagene fandt man var lettere end arbejdet hjemme på fæstegårdene, arbejdsdagen var kortere og dertil kom, at arbejdet fik et mere festligt præg, når de mange unge samledes om det, og måske blev der lejlighed til en leg i skoven, når man nåede til fyraften.

Mest trykkende føltes hoveriet, når det var fæstebonden selv, der skulle på hovmarken med heste og vogn til spanddage, pløjedage og de lange ture med ægtkørsel, især når man skulle forsømme andet nødvendigt arbejde i hjemmet, som trængte hårdt til at blive gjort. Værst var det i såtid og høst og i vanskeligt vejr, så måtte hoveriet selvfølgelig føles som en plage.

Ligeså slem som hoveriet, ja, vistnok meget værre, fandt man vel nok tiendeydelsen i kjærven. Selv om kornet, der stod i traverne på marken, var tjenlig til hjemkørsel, måtte denne dog ikke ske eller påbegyndes, før tiendetageren havde været der og fået sit. Dette kunne ofte trække ud og skulle altid rette sig efter tiendetagerens tid og lejlighed. I vanskeligt høstvejr kunne kornet som følge deraf blive meget forringet, ja, undertiden helt fordærvet.

Det værste ved fæstevæsenet med hoveriet og tiendeydelsen var, at man ikke var sin egen herre, men måtte føle sig i tvungen afhængighedsforhold til andre, der ikke altid skønnede på, at fæstebonden også havde sit og sine at sørge for. Det var dette afhængighedsforhold, der gav fæstebonden trællemærket og trællesindet.

Herremændene havde det tilfælles med andre mennesker, at der fandtes både gode og onde, dygtige og dårlige, kloge og dumme herremænd, men de havde det frem for andre, at de var mægtige og rige, ofte både på penge og jordegods. I almindelighed fik de som unge en bedre opdragelse og oplæring, og som en følge deraf en videre horisont end andre samfundsborgere. De fleste havde rejst og studeret i udlandet og derved tilegnet sig et verdensmandsmæssigt tilsnit, der forlenede den gamle adel med en standsmæssig overlegenhed.

Bønderne, der var dem langt underlegne i kundskaber og dannelse, ja ofte sløje og trællemærkede, var sandt for dyden heller ikke engle. De havde gennem fællesskabet lært sammenholdets styrke at kende, især når det gjaldt om at optræde overfor herremændene og deres medhjælpere. De vidste god besked med lov og ret, de var gennem fællesdrifen bleven godt trænet til at øve og til hårdhændet at forlange ret og billighed, både i indbyrdes forhold og i forholdet overfor deres overordnede. Man krævede sin ret fyldestgjort indtil de mindste enkeltheder, og man gjorde sin pligt, men sørgede

gerne for at slippe så billigt og let om derved som muligt, og i så henseende kunne bønderne være meget durkdrevne. Kunne man ved klynk og klage slippe lettere fra sine forpligtelser, skulle det nok blive forsøgt, og kunne man få faste afgifter omsatte i naturalier og få en dårlig vare afleveret til en god vares pris, skulle det nok blive benyttet. — Man fandt da at have gjort et godt kup.

Meget ildeset var, som før nævnt, tiendetageren. Han satte ofte bøndernes tålmodighed på en hård prøve. Så snart kornet var høstet og sat i hobe, gik der bud til ham, men han lod ofte vente på sig i flere dage, og imens så bonden hver morgen efter gunstigt hjemkørselsvejr, han måtte jo intet køre ind, førend tiendetageren havde været der. Når denne så meldte sin ankomst, skulle bymændene møde på hver sin mark, og så kunne forestillingen begynde. Af hver trave korn blev der udtaget tre neg, der blev smidt til side, som præste-, konge- og kirketiende. Dog kunne ejeren lægge sin hånd på en række med særlig rent korn og forbeholde sig dette til udsæd.

Nu skulle bonden, inden han rørte sit eget korn, køre tiendekornet hjem til tiendeejeren, der undertiden var en præst, men oftest en herremand, dog behøvede han ikke at køre med læsset over en mil. Da vejene sjældent var opmålte, kunne det give anledning til kævl og retstrætte mellem dårligt lidte herremænd og stridige bønder.

Evald Tang Kristensen ved at fortælle om bønder, der efter egen udmåling aflæssede tiendekornet lige på milegrænsen, og om trodsige herremænd, der lod det ligge og rådne op, mens processen gik, og prokuratorerne blev fede.

Agerjorden var ikke, som engene og kærene, hvad man kan kalde god og frugtbar jord. Den var let sandjord med overvejende sandundergrund, og har sandsynlig oprindelig været hede eller krat alt sammen. — Men egnens store husdyrhold, der om sommeren kunne græsfødes i kæret og om vinteren blive godt fodret med den store mængde markshø, der var til rådighed, afgav en betydelig mængde staldgødning, der kom agerjorden til gode.

Ved hjælp af de rigelige gødningsmængder er den lette, sandede jord i tidens løb blevet omdannet til ret god sandmuldet jord, der i ikke alt for tørre somre kan give gode kornafgrøder. Agerjordernes frugtbarhed vedligeholdes bestandig ved den rigelige tilførsel af den ret fyldende og mulddannende gødning som enghøet afgiver.
Det gælder dog mest sognene Vilslev og Darum. Hunderup sogn, der langt overvejende var et hedesogn, ejede i fæstetiden ingen andel i marskengene. Skulle fæsterne i Hunderup sogn have hø fra marskengene, måtte de enten købe høet eller leje eng til høslet, og det har de næppe gjort i nævneværdig grad. Men i Hunderup sogn var der dog en del gestenge, og desuden har der vel nok været bjerget en del hø i de udstrakte moser, som findes i sognet. En del af dette

sogns hedejorder har dog været dyrket i umindelige tider, men størsteparten lå som hede langt ind i det 19. århundrede.

Endnu omkring 1870'erne begyndte heden, så snart man kom nord for Hunderup kirke, og den strakte sig derfra gennem hele Jylland lige til Limfjorden, samt fra højderyggen og de fleste steder helt ud til Vesterhavet. Det hed sig dengang, at af Danmarks 700 kvadratmil udgjorde den jydske hede 100 kvadratmil, men allerede nu, kun godt 50 år efter, er omtrent hele den jydske hede opdyrket eller tilplantet. Også heden i Hunderup sogn er forlængst blevet til opdyrket agermark, ligesom en betydelig del af de udstrakte mosearealer, der hørte under Hunderup og Kjærgård, er kommen under kultur og nu giver gode afgrøder både af korn og græs.

Helt værdiløse har de store hedestrækninger i Kjærgårds opland dog ikke været. Sammen med moserne gav de jo ret rigeligt med brændsel til de mange hjem. Desuden brugtes der også meget brændsel til teglstensbrænding. Marskens klæg afgav et ret brugbart materiale til denne industri, ligesom der fandtes godt teglstensler på Lundager vest for Kjærgård.

Også jernudsmeltning af mosernes myremalm har været foretaget, og det har selvfølgelig krævet masser af brændsel. — Desuden har heden sammen med moserne og skovene afgivet et godt jagtterræn, ligesom der også har været god strandjagt langs havet og i engene. — Åerne, der var ret fiskerige, gav også en god biindtægt. I disse fandtes der både åle- og laksegårde, og der dreves et betydeligt fiskeri.

Jagten og fiskeriet og strandretten hørte vel nok til hovedgårdens rettigheder eller herligheder, som de også kaldtes, men man ved dog, at også fæsterne havde adgang til fiskeri i åerne, thi der findes aktstykker, der fortæller, at herskabet på Kjærgård har forsøgt at varetage bøndernes fiskerirettigheder, når lodsejerne på de modsatte åbredder — altså i hertugdømmet og i Sneum sogn — har fortrædiget og forulempet dem i fiskeriet.

Omtrent i midten af hele det foran skitserede jordområde lå hovedgårdens egne jorder, der mod syd og vest grænsede ind til Vilslev og Darum sogneskel. Herregården Kjærgård udgjorde således hele den sydvestlige del af Hunderup sogn. Dens jorder udgjorde et samlet hele, der var helt omgivet af hegn. Mod øst dannede et vandløb skellet mellem Vilslev mose og Kjærgårds mose, mod syd udgjorde et stort dige, der var opført i sogneskellet mellem Vilslev og Hunderup, grænsen for Kjærgårds jorder. Dette dige, der længere mod vest rundede Kragelund Enge, kaldtes på dette sted »Kragelund Dige«. — Diget fortsætter derfra mod nord i skellet mellem Darum og Hunderup sogne, forbi Lundagergårds skov og næsten helt til Kragelund. Lidt syd for denne by drejer diget omtrent i retning lige mod øst igennem Hunderup by til den atter når ud til mosen, hvor

skellet igen bliver et vandløb. Dette skeldige har, såvidt det kan skønnes, været tilplantet i hele dets udstrækning, og inde midt i det inddigede areal lå herregården i sin lille skov.

Skoven er kun knap 20 tønder land stor, og er altså ikke en trediedel af skovenes størrelse i forrige tider, men ved Lundagergård, hvor der fandtes en lille del rester af de gamle skove, er der senere blevet tilplantet ca. 40 tønder land hede, der nu er vokset op, og således udgør et skovareal, der tilnærmelsesvis er på størrelse med de gamle skove, der havde navnene Sønderlund, Nørrelund og Fruelund.

Det er dog kun den lille Kjærgård skov, der udgør den sidste rest af de gamle skove. Kan man bygge på de sagkyndige, skal denne skov være den sidste rest her i Vestjylland af de store vældige skovstrækninger, der strakte sig langs Kongeåen tværs over Jylland fra Lillebælt og til Vesterhavet, og som er bedst kendte under navnet »Farrisskovene«.

Nu skal man fra Kjærgård flere mil mod øst, før man finder løvskov, som hører den længst forsvundne tid til. Estrup skov, Sønderskov, Gram skov og Lindet skov er rester af Farrisskovene. Men adskillige landsbynavne, som Hjortlund, Kalvslund, Hjortvad og flere, peger i retning af skovforbindelsen mellem Kjærgård og de nævnte skove. Også marknavne syd og øst for Kjærgård, som Hindhøj, Bramland, Birkling og Risager, tyder på skov og krat. Endvidere fortæller de store mosearealer omkring Kjærgård deres tydelige sprog om skov gennem de utallige vindfælder, der findes i moserne.

På det nævnte inddigede hovedgårdsareal i Hunderup sogn ejede Kjærgård de på samme værende større gårde, nemlig Frøsiggård, Lundagergård med nuværende Lundagerholm, Thinghusgården i Hunderup, samt Alsbrogård, Hvor stort dette hovedgårdsareal er, kan ikke opgives, men disse jorders hartkorn opgives i året 1735 til ca. 46 tønder. — Desuden hørte følgende arealer i marsken til hovedgården: Ovret eller »Udgrobene« på ca. 40 tønder land og »Føllehave« på ca. 23 tønder land i Vilslev enge, samt »Tueeng« på 21 tønder land i Darum enge.

Af landsbyerne under Kjærgård var marskbyerne Vilslev og Darum langt de betydeligste både i størrelse og godhed, og deres stilling under Kjærgård ret sideordnet, medens småbyerne i Hunderup sogn, Kragelund, Hunderup og Sejstrup, indtog en særstilling, der afveg betydeligt fra marskbyernes. Hedebyerne var ret små og ikke tæt sammenbyggede som marskbyerne, hvorfor de kunne have den overvejende del af deres jorder liggende omkring gårde og huse eller i nærheden. I det hele ansås disse byers ejendomme for at være langt ringere af bonitet end ejendommene i marskbyerne, hvad de vistnok også var dengang. Markfællesskabet, som man havde det i marskbyerne, kendte man ikke meget til i hedebyerne, hvor man

højest havde fællesskab i heden og i overdrev. Derfor blev der heller ikke tale om udskiftning i Hunderup sogn, sådan som der skete i de andre sogne.

Efter udskiftningen i Vilslev i 1766 fandtes der i byen 28 gårde med lidt over 6 tdr. hartkorn til hver gård. Disse gårde var alle fæstegårde under Kjærgård. Desuden var der en gård, der hørte under Ribe Domkirke (matr. nr. 29). Endvidere var der præstegården, der var på størrelse med 3 fæstegårde og havde ca. 20 tdr. hartkorn. Desuden hørte der til præstegården 3 arbejdshuse, der hver havde en lille toft, som gik ned til Kongeåen, samt mellem 20 og 30 boelssteder. Disse boel var småejendomme, hvorpå der kunne holdes en ko eller to. Disse boelssteder fik ved udskiftningen tildelt småparceller i udmarkslodderne, der endnu bærer navne som Boelsager, Knoldfenner, Oldemorsholm, Darum Stok, Vesterender, samt nogle små engparceller i Rørskifter og nogle parceller i mosen, der bar navnet Småskifter. Endvidere fandtes et skolehus med jordlod (Skiddenvang) og nogle enkelte jordløse huse.

Året efter at udskiftningen og fællesskabets ophævelse var gennemført, blev en sideordnet udskiftning foretaget i Darum sogn. Om forholdene i denne by oplyser lærer Nielsen i sin bog »Fra Darum sogn« følgende:

»Store Darum har fra Arilds tid været en stor by. Efter udskiftningen var der i Søndergrandelaug 11 gårde med 6 tdr. og 5 til 3 tdr. hartkorn klumpede samme i Over- og Nedersønderby. Denne bydel var mest anset i sognet — »op i Storsønderby« — og beboerne der anså sig selv for lidt mere end de øvrige bønder. I Midtgrandelaug 4 gårde til 6 tdr. hartkorn, 2 til omtrent 4 1/2 tdr., 12 til 3 tdr. hartkorn. Præstegården 12 tdr. hartkorn, 5 boelssteder, 2 fæstesteder til præstegården, degneboligen og nogle jordløse huse. Nørregrandelaug havde 2 gårde til 6 tdr. hartkorn, 2 til 4 1/4 og 12 til 3 tdr. hartkorn, 2 fæstesteder til præstegården, 8 boelssteder samt nogle jordløse huse. Lille Darum havde 6 gårde til 6 tdr. hartkorn og 2 gårde til 3 tdr.«

Disse gårde var alle fæstegårde under Kjærgård med undtagelse af 2 gårde i Midtby, der hørte under Allerup præstegård og var fæstet derfra, samt 2 gårde i Nørregrandelaug, der hørte under Sneumgård og var fæstet derfra.

Vilslev og Darum var et par store landsbyer, hvor huse og gårde lå meget tæt sammenbyggede, sammenklumpede, på de højeste steder i sognene for at være værnet mod den værste fare under stormfloder. Desuden gjaldt det om ikke at have gårdene længere borte fra engene end strengt nødvendigt, hvorfor man byggede så langt mod vest i disses nærhed, som man fandt forsvarligt. Men dette medførte, at man fik lange markveje, der kunne være over en mil fra den ene ende af byens jorder og til den anden. Som en ganske naturlig følge deraf opstod markfællesskabet i disse byer. Byen blev

at betragte som een eneste stor gård, hvis marker var inddelt i store vange, både på agermarken, i engene, i kæret og moserne, det hele dreves og dyrkedes i fællesskab, men hver gård havde sine særskilte parceller i de forskellige vange eller markstykker.

I disse omgivelser lå herregården Kjærgård i sin lille skov, som det samlende midtpunkt, hvorom til syvende og sidst det hele drejede sig. Den lå som en stjerne midt i sit opland og sendte en hel strålekrans af samfærdselsveje ud til alle sider. — Mod øst gik »Stenbrovejen« til Sejstrup og videre øst på mod Gørding. Mod nord gik vejen gennem Hunderup til landevejen, der førte til Varde. Mod nordvest gik en inddiget vej, der førte gennem Fruelund og Nørlund til Kragelund og Mulvad. Mod vest over mølledæmningen ved Kjærgård førte vejen til Store Darum og Vesterhavet. Mod sydvest gik en vej, der havde navnet »Korsstivej«. Den førte ind over mosen og ud til Herredsbjerget i Vilslev enge. Denne vej krydsede med en gangsti, der førte fra Darum til Vilslev, deraf navnet »Korsstivej«. Mod syd gik vejen til Vilslev, hvorfra den førte over Kongeåen ved Vilslev-Spange og videre gennem landsbyerne Jedsted og Nr. Farup til Ribe. Og endelig gik der en vej mod sydøst fra Kjærgård til Gredstedbro, der bar navnet «Peder Langes vej« og er antagelig anlagt af adelsmanden Peder Lange, der i sin tid ejede Kjærgård. Denne vej kendes nu ikke mere, men den er historisk, da præsten Knud Lang omtaler den i sine optegnelser og oplyser, at den er bleven nedlagt i hans tid.

I en lille afhandling om Kjærgård i »Fra Ribe Amt« omtaler forfatteren, Jesper Madsen, også denne vej, som han mener har gået syd på gennem Kjærgård mose og vistnok tæt øst forbi Vilslev. Der er dog i de senere år funden tydelige spor af en vej gennem Vilslev mose, der har retning fra Kjærgård mod Gredstedbro. Foruden denne vej er også Korsstivejen nu helt forsvunden, men det er meget sandsynligt, at denne vej en gang har været og har gået i den angivne retning.

Alle de øvrige veje findes endnu og flere af dem er ret stærkt benyttede færdselsveje. Langs med disse veje var der på begge sider af dem plantet levende hegn, mest af elletræer, så langt som de gik på hovedgårdens grund. Der findes endnu nogle svage spor deraf. — Det har ikke alene set godt ud, men hegnene har også gjort nytte ved at give læ for både marker og veje.

Endnu når man færdes på hovedgårdens jorder, kan man ikke undgå at lægge mærke til, at der i herremandstiden er gjort et betydeligt arbejde for at skabe hegn og læ om herregårdens marker. Derom fortæller de tilplantede jorddiger deres egen historie, uagtet at senere ejere af Kjærgård også har taget på dem med hård hånd.

Kjærgårds bygninger

Kjærgårds oprindelse skjuler sig i forhistoriens mørke, men man kan dog med nogenlunde sikkerhed følge dens historie tilbage til Dronning Margrethes regeringstid, og hvis man kan bygge på sagn, er der sandsynlighed for, at dens oprindelse ligger langt længere tilbage i tiden.

Her skal gengives nogle af disse, som er meddelt til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen af navngivne mænd, der alle har været bosiddende på Kjærgårdegnen, og som findes i »Danske sagn«, 3. afdeling 1895:

»Kjærgård skal have stået på bjerget (Herredsbjerget) og derfra blev den flyttet hen til, hvor Lundagerholm nu ligger. — Der boede en ridder, som friede til en adelig dame. Men hun ville ikke have ham og svarede, at det var ham ligeså umuligt at få hende, som det var at flytte Kjærgård ud i mosen. Så flyttede han gården ud i mosen og fik hende. — På bjerget kan man endnu tydelig se ved at grave i grunden, at der har stået bygninger, idet der findes mur- og teglstensrester, og jorden kan tydelig ses at være opfyldt der, da der er sort muld i en betydelig dybde«

Knud Lang 1766.

»Der ligger en høj, som kaldes »Møwlhøj« lidt sydøst for Kjærgård, og der har gården ligget. Det er tydelig nok kendt, da der endnu er spor af grave. Dertil skal den være flyttet fra Herridsbjerg eller Harrildsbjerg. Og det fortælles, at bønderne var opstillede i to lange rækker ved siden af hinanden fra Møvlhøj og til dens nuværende plads, og stenene blev flyede fra hånd til hånd. Jordsmonnet var nemlig så sumpet, at ingen vogne kunne køre ad den strækning. Man siger også, at da Kjærgård en gang blev bygget om, skal kongen have flyet soldater til hjælp ved opførelsen.«

P.K. Pedersen, Frøsiggård

»Kjærgård har ligget oppe på noget, de kalder Herridsbjerget. Det er lige op til sønder herfor. Der var en karl, som ejede gården, jeg ved ikke hvad de kaldte ham, og han friede til en stor frøken, men fik det svar: Lige så umuligt det var for ham at flytte gården ned i

skoven med håndmagt til den plads, hvor den nu er, ligeså umuligt var det for ham at få hende. De gamle har fortalt, at han så gav sig til at flytte gården, og det skete udelukkende ved håndmagt. Sten og tømmer blev båret dertil til hobe. Der skal have været en løngang fra gården til Herridsbjerg, men det har ingen kunnet opdage, hvor den gik ned«.

Morten Jensen, Darum (Morten Vind?).

Disse sagn har det tilfælles, at de alle fabler om Kjærgård på Herredsbjerget, som ligger i Vilslev enge, om Kjærgårds flytning med håndmagt, om den samme bejlerhistorie og adskilligt andet. Noget i disse sagn vil i det efterfølgende finde en forklaring, der i nogen måde bekræfter det, sagnene fortæller om.

Men forinden vi går videre, skal her gives et uddrag af Knud Lang's ca. 200 år gamle optegnelser, der i nogen måde falder sammen de ovenfor anførte sagn, og som forklarer et og andet i tilslutning dertil. — Han skriver:

»Af Antikviteter findes intet besynderligt her i Sognene, ligesom og ingen Inskriptioner paa Sten i Marken eller betydelige Høje af nogen Mærkværdighed, undtagen et eneste Bjerg her i Vilslev Sogn, som ligger i Nærheden af Engene og Havet, Herredsbjerg kaldet, uden tvivl fordi at dette Bjerg har i gamle Dage været et Varselsbjerg for Gjørding Herred på dets søndre Side udi fjendtlige Tider, hvorfra er givet Tegn i paa kommende farlige Omstændigheder ved Ild og Blus, som i forrige Tider kaldtes Bavn, hvorfor *ogsaa* det Fald Agre, som gaar over den høje Banke sammesteds endnu den Dag i Dag kaldes »Bavnagre«. Saaledes findes og i Gjørding Sogn, et Sogn midt i Herredet, hvoraf samme har sit navn, en stor Gaard bygt paa en høj Banke, »Varberg« kaldet, hvor der tillige i gamle Dage blev gjort Bavneild ved fjendtlige Invasioner, for derved at give Varsel til omliggende Egne, hvoraf og Gaarden selv derfor efter Oprindelighed har sit Navn.

Vil man reflektere noget paa Traditioner, da er det et gammelt Sandsagn, at der i fordums Tider skal have staaet en Herregaard på bemeldte Herredsbjerg, hvorfra en Vej skal være anlagt over en stor Mose, Darum Mose kaldet, til Kjærgård, som ligger en Fjerdingvej derfra i Nordøst, og paa samme Vej skal tvende Jomfruer være blevne ihjelslagne, men ved hvad Anledning, vides ikke. Endnu findes i samme Mose en gammel Vej, som man blandt andre betjener sig af, for at føre Tørv af Mosen, Kostivej kaldet, et Navn, hvortil jeg ej har kunnet udfinde andenOprindelse end at det skal være det samme som Korsstivej, efterdi samme overskjæres med en Tværvej, ved hvilke Korsveje megen Overtro som bekjendt gik i Svang i gamle Dage, ligesom ogsaa adskilleligt fabuleres om denne«.

Om borgen på Herredsbjerget i Vilslev Enge er oprindelsen til herregården Kjærgård er meget usikkert, men helt usandsynligt er det ikke. — Herreds- eller Harrildsbjerget, som det også kaldes, er en landtange, der strækker sig 3 kilometer vest for Vilslev by ud i engene, hvor det ender i en temmelig høj banke eller et bjerg, der kun ligger en kilometer fra havet. For nogle århundreder siden har havet gået helt ind til bjerget og landtangen fra Vilslev har været omgivet af vand på begge sider. Landtangen og bjerget minder noget om en klitdannelse, men er sikkert nok en istidsaflejring. Den yderste ende ud mod havet har været bebygget, og det er ret antagelig, at der her i gamle dage har ligget en vikingeborg. — Pladsen var jo også ideel, lige ud til det åbne hav, og dog så højt beliggende, at stormfloder aldrig nåede op over den. Dertil kom, at der var god udsigt både over havet og over de flade enge og marker, der omgav bjerget. Fjender, rans- og stimænd ville kunne ses i lang afstand. Og endelig var beliggenheden omtrent lige langt fra de to store landsbyer Darum og Vilslev jo ganske udmærket. Derfra kunne der hentes fødemidler, proviant og hvad andet, der var nødvendig til livets behov, og der var mandskab til skibene, når de drog ud på togt. Det er meget muligt, at bygningerne på bjerget har været en vikingeborg og andre boliger, måske har der været en hel sørøverrede og måske har landsbyerne Darum og Vilslev hørt ind under komplottet.

Disse byer er i hvert fald meget gamle og kan ifølge stednavneforskernes tydning føres tilbage til vikingetiden. Bynavneendelserne »lev« og »um« hører til de ældste i vort land. »Um« skal betyde hjem, og pastor Fejlberg udlægger navnet Darum som »Dars hjem«. »En mand ved navn Dar har i tidernes morgen slået bo her ved Sneum ås udløb i havet, og har velsagtens ernæret sig ved fiskeri«. »Lev« betyder arv — af jordegods — efter en mand, og levbyerne har derfor altid et mandsnavn til forstavelse, Vilslev = »Viles arv«. — Denne Vile, som byen har navn efter, har temmelig sikkert været en stor sørøverkaptajn, der godt kan have besiddet borgen på bjerget.

At der har ligget en, ja rimeligvis flere bygninger på bjerget er sikkert nok. Sagkyndige, der har undersøgt stedet, mener endog at kunne påvise, hvor de har stået. Rundt om på bjerget findes der murbrokker, samt et utal af potteskår, der vist nok stammer både fra brugsgenstande og urner.

Omkring ved århundredskiftet (1900) fandtes ved gravning af en hegnsgrøft på bjerget flere gravurner af brændt ler, der indeholdt brændte ben samt nogle oldsager. — Disse oldsager opbevaredes hos Jeppe Andersen, som boede på bjerget indtil i begyndelsen af indeværende århundrede, hvor meddeleren har set dem. Denne bolig, en lille gård, som sidst ejedes af førnævnte Jeppe Andersen, har in-

tet som helst med den omtalte oldtidsbebyggelse at gøre. Den var af ret ny dato og er nu igen ganske forsvundet fra bjerget.

Hvorvidt det er den gamle vikinge- eller sørøverrede, der i sin tid er flyttet fra bjerget og til Kjærgård mose er ret usikkert, men muligheden for, at sagnet taler sandt, er der, thi bebyggelsen på Herredsbjerget har sikkert været nedlagt, førend en ny borg er opført ved Kjærgård. Dertil kommer, at byerne Hunderup og Sejstrup slet ikke har eksisteret i den tid, borgen lå på bjerget.

Disse byer, der har endelsen »rup« og »torp«, er af langt yngre tilblivelse end byerne Vilslev og Darum. Torp-byerne er nemlig datterbyer eller udflytterbyer fra disse, og kan godt stamme fra den tid, da borgen blev opført i Kjærgård mose, og kan derfor godt sammen med marskbyerne være blevet lagt ind under Kjærgårds protektorat.

Det er imidlertid ikke flytningen af bygningen fra bjerget til Kjærgård mose, der er sket med håndmagt, som det hedder i sagnet, da afstanden mellem de to bosteder er temmelig lang, mindst 3 kilometer i lige linie, og en sådan har ikke kunnet følges, da den går over moser og sumpe.

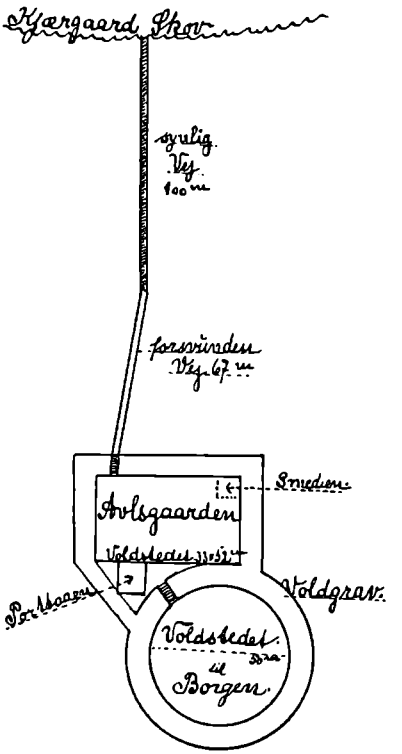

Tegning af udgravning af Møgelhøj.

Femhundrede alen syd for den nuværende herregårdsbygning i Kjærgårds skov ligger ude i mosen den i sagnet omtalte høj, Møwlhøj, Møgelkjærhøj, eller som den også benævnes »gamle Kjærgård«. Denne høj er lavet ved kunst, og på den har der stået en bygning eller en borg, som har været godt beskyttet mod overfald af den sumpede mose, der omgav den, og her har vi sikkert den oprindelige Kjærgård. Skønt både sagnene og selve højen vidnede om, at der en gang havde været en bygning på den, var det dog, som om egnens folk tvivlede på rigtigheden af, at herregården Kjærgård en gang skulle have stået på denne høj. Det syntes så rent urimeligt, der ude midt i den sumpede mose, på et sted, hvor man hverken kunne færdes til eller fra, men dog skulle det vise sig, at sagnene talte sandt.

I efteråret 1937 foranledigede T. Tobiassen Kragelund, at der med bistand af Historisk Samfund for Ribe amt blev foretaget en kyndig udgravning og undersøgelse af Møwlhøj under ledelse af forfatteren, fhv. højskoleforstander S. Alkjærsig, Vejen. Denne udgravning gav det overraskende resultat, at den ikke blot bekræfter sagnenes rigtighed om, at borgen en gang havde været her, men også gav mange andre oplysninger om borgen og dens fæstningsværker. Hosstående rids giver et temmeligt godt overblik over, hvorledes det hele har set ud.

Længst ude i mosen lå det flere meter høje voldsted omgivet af en næsten cirkelrund, temmelig bred voldgrav. Voldgravens sider var beklædt med et flere tommer tykt lerlag til beskyttelse mod frost og vand, mod hvilke den løse mosejord, der her udgjorde voldgravens sider, ellers ikke har kunnet holde sig. I voldgravens bund fandtes sammenhængende stykker af bindingsværk, der var så godt bevarede i mosejorden, at man kunne se, hvorledes tømmerkonstruktionen havde været. Det fremgik deraf, at bygningen på voldstedet har været en bindingsværksbygning, og de sparsomme rester af teglstensbrokker og hele mursten, store munkesten, der fandtes, tydede på, at bindingsværket havde været udmuret med dette materiale. I den nordvestre side af voldgraven fandtes betydelige rester af en bro, bestående af lange, kanthuggede egebjælker, der havde været beklædte med temmelig brede og ret tykke egebrædder eller planker der havde været sammenpløjede. Denne bro betegnedes som en slags vindebro. Ved enden af broen på voldgravens nordvestre side fandtes fundamenterne eller grundstenene, som rester af et porthus, hvorigennem vejen fra og til borgen havde gået. Disse fundamenter bestod af større og mindre kampesten, der dannede en firkant med ret stærkt udbyggede hjørner. Ikke langt fra vindebroen fandtes en askemødding, der bestod af tørveaske, men derudover fandtes ikke noget, der gav oplysning om borgens beboere.

Nord og øst for, hvor porthuset havde stået, fandtes en ret stor fir-

kantet plads, der også havde været omgivet af voldgrave. Disse voldgrave var mod syd forenede med voldgraven, der omgav den store høj, hvorpå den egentlige borg havde stået. Her på denne firkant har borgens stalde og avlsbygninger antagelig haft deres plads. I det nordøstlige hjørne af denne plads — firkanten — fandtes et par tydelige jernudsmeltningssteder, og en del rester af udsmeltet jern og slagger. På mosen findes endnu steder med jernal eller mosemalm og brændsel til jernudsmeltningen fandtes i rigelig mængde både i moserne og i skovene.

Ved den vestre ende af den nordre voldgrav fandtes spor af en pælebro, der havde ført over denne voldgrav, men denne bro førte lige over i den lave moseeng uden nogen antydning af vej, hvorimod der ca. 100 alen længere mod nord begyndte en tydelig markeret opfyldt vej, der fortsatte igennem moseengen mod nord og op igennem skoven, hvor den løb sammen med det øvrige vejnet, der udsprang fra Kjærgård. — Det vejløse stykke i moseengen, mener de sagkyndige, har været til yderligere værn af borgen sammen med voldgravene, og at der på dette har været anlagt en stokkebro, d.v.s. en beklædning af jordsmonnet med stokke og rafter, der har været tilstrækkelig til at bære færdselen i fredstiden, men som nemt har kunnet fjernes, når der var fare på færde.

Denne udgravning, der blev fulgt med interesse i vide kredse, gav således ikke alene oplysninger om, at der havde ligget en borg på Møgelhøj, og hvordan den sandsynligvis må have været, men man mente endog af det opdagede og udfundne med nogenlunde sikkerhed at kunne fastslå tiden for borgens opførelse til Dronning Margrethes regeringstid (1376-1412) eller tiden forud derfor.

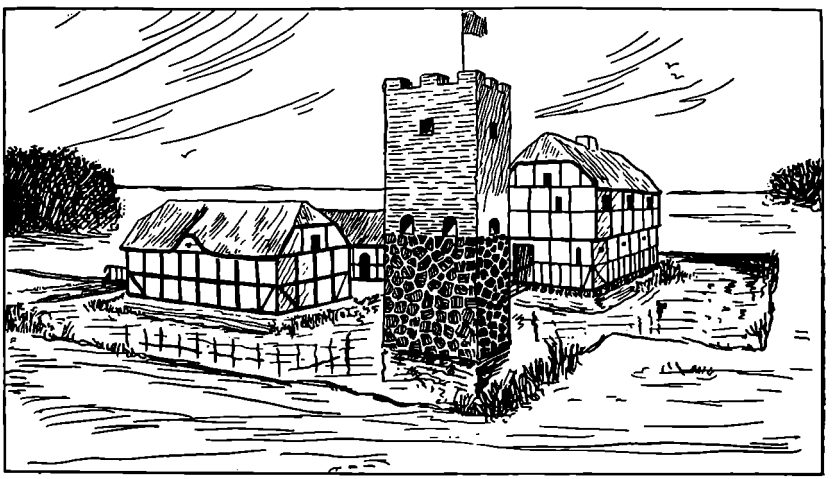

Tegning af "Borgen".

Fra denne plads i mosen og til det sted i skoven, hvor herregården nu findes, mener man, den er flyttet i tiden fra begyndelsen til midten af det 16. århundrede af slægten Lange. Enkelte mener, at flytningen er foretaget af rigsråd Niels Lange, der ejede Kjærgård fra 1535 til 1565. Men denne må vistnok være sket før hans tid, da der ellers nok ville have været beretninger om flytningen.

Om Niels Lange, der var en meget virksom og stærkt optaget mand, der den største del af sin tid havde sin virksomhed uden for Kjærgård, har man omfattende, historiske oplysninger, og det er næppe tænkeligt, at en så stor begivenhed, som herregårdens flytning og ombygning i hans tid ikke skulle være blevet omtalt. Der er langt mere sandsynlighed for, at flytningen kan være foretaget af hans fader, Hans Lange. Denne ejede Kjærgård fra omkring 1502 til 1535, da han døde. Han hørte til de mere stille og ubemærkede af Langeslægten og har sikkert været en ret formuende mand, der har haft råd til ombygningen, samt haft sønner til at arve sig, hvad Niels Lange ikke havde. — De historiske efterretninger, man har om Hans Lange, er ret sparsomme, og det kan godt tænkes, at en så stor begivenhed som gårdens fornyelse og flytning kan skjules under den mere ubemærkede tilværelse, han har ført.

Den i sagnene gentagne fortælling om håndflytningen af bygningsmaterialerne kan høre hjemme ved opførelsen af »gamle Kjærgård« på Møgelhøj, men det er mest troligt, at den stammer fra den sidste flytning fra mosen og til skoven. Afstanden var som nævnt 500 alen, og mosen har antagelig ikke været til at færdes på med heste og vogne med tunge læs, så det er ret rimeligt, at materialerne er blevet flyttet med håndmagt.

Da bindingsværket og en del andet tømmer fandtes i voldgravene ved den førnævnte udgravning, medens der kun fandtes et ringe antal af munkestenene, må det antages, at denne flytning i overvejende grad har angået murstenene. Disse har sikkert nok været en mere værdifuld vare end det gamle tømmer og træværk, der let lod sig erstatte med nyt, hvortil der fandtes rigeligt materiale i de omliggende skove.

Den nye bygning i skoven blev opført i fire sammenbyggede fløje på den plads, hvor den nuværende bygning ligger. Det har vel næppe været en så anseelig bygning som den nuværende, men det har sikkert nok været et betydeligt bygningsværk efter den tids forhold. — En del af de ejendommelige og solide kældre, der findes under det nuværende Kjærgård, stammer fra den første bygning, og er altså meget gamle. Disse fortæller både om datidens bygningskunst og dens soliditet.

Også de ejendommelige og storstilede fæstningsværker, der findes i skoven og omkring herregården, må antages at stamme fra den tid. Voldgravene er dobbelte. Først findes der en voldgrav, der

omgiver slottet i kun ringe afstand fra dets ydermure. Over disse grave, oplyser Knud Lang, har der været vindebroer. Men desuden går der en kreds af voldgrave rundt om hele den vestre del af skoven i dens udkanter, inden for hvilke avlsbygningerne og staldene har været. Der er altså nogen lighed mellem systemet af voldgravene både ved den nye bygning i skoven og den gamle på Møgelhøj. Desuden findes der et ret ejendommeligt kanalsystem i den østlige del af skoven, hvor der længst til øst synes at have været sat fiskedamme i forbindelse med kanalerne. Disse kanaler ledede en vandstrøm ind i vold- eller fæstningsgravene om herregården og holdt dem fyldt med frisk vand. Fra fæstningsgravene lededes vandet ud i den nord og vest for skoven liggende mølledam, der leverede drivkraft til Kjærgårds derværende vandmølle.

Denne bygning, Langeslægtens sidste borg, stod indtil den på grund af ælde trængte til en fornyelse. I året 1695 lod dens daværende ejer, generalløjtnant Friederich von Gersdorff, gården ombygge og hovedbygningen inden for voldgravene, som findes endnu, stammer fra den tid.

Om denne bygning beretter Knud Lang:

»Hr. Generalløjtnant Friedrich von Gersdorff har i Slutningen af forrige Seculo ladet hele Borggaarden paa Kjærgaard, som var forfalden, nedbryde og fra Grunden af paany opbygge. Samme Bygning er saa anseelig og smuk, som paa faa andre Steder skal findes her i Landet, opført af Grundmur i tre Fløje, hvoraf den mellemste er 2 Etager høj, foruden gevælbte Kældere. Ved samme Gaards Bygning, som er forsynet med Grave og tvende Vindebroer, blev med særdeles kongelig Bevilling brugt en stor Kommando Soldater, hvilke udi Kongens egen Sold gjorde derved Tjeneste som Arbejdsfolk og Haandlangere under Kommando af Løjtnant von Øtken. Øverst i Frontespicen af det mellemste store Hus findes de Bogstaver F.v.G.,E.M.K. med Aarstal 1695.«

Denne bygning var ikke blot anseelig og smuk, men også meget solid opført af vidunderligt godt materiale. Trods vandalisme og misrøgt står disse mure endnu snorlige og rette, som da de for 250 år siden blev opført. De har næsten upåvirket trodset tidens tand og menneskers angreb gennem det lange tidsrum.

Materialerne er tilvirkede på ejendommen, leret til murstenene er taget lidt vest for skoven på den mark, hvor Lundagerholm nu ligger. Her lå teglovne og her blev stenene strøgne og brændte, og der er endnu spor af de gamle lergrave. Leret fra denne plads skal have været særlig godt teglstensler efter gamle folks udsagn.

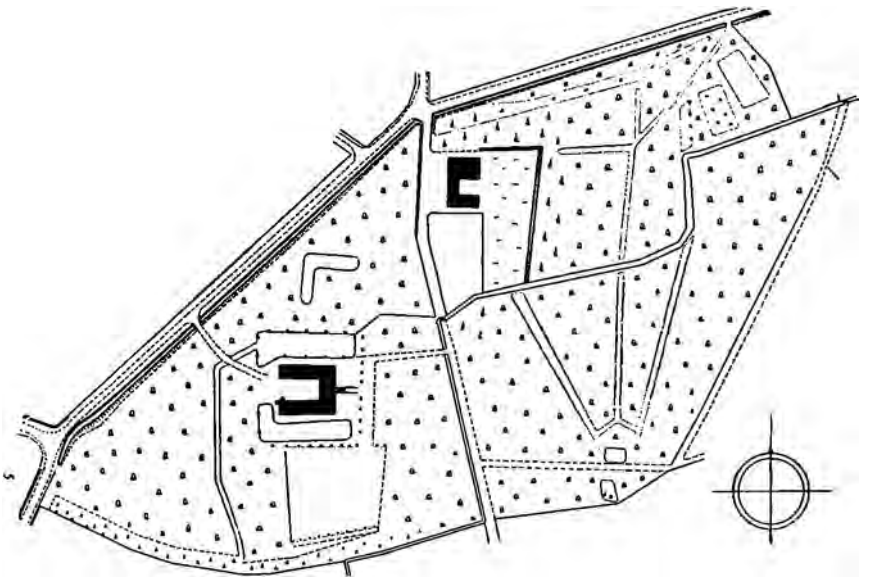

Tegning af Kjærgårdskoven.

Til murmørtel brugtes »Skjelkalk«. Denne bestod af strandskaller, der var hentet fra Vesterhavets kyst. Når disse skaller blev brændte og derpå læskede med vand, gav de et fortrinligt bindingsmateriale til murværk. Det kan sidestilles med den cementmørtel, der anvendes i vore dage, når der skal fremstilles særlig solidt og holdbart murværk.

Der fortælles om murværkets styrke, at da man i en senere tid lavede nordfløjen om til kostald og forsøgte at nedbryde dens kælderhvælvinger, måtte man opgive dette, da murværket i disse var for stærkt, man opnåede kun at få brudt et hul, hvorigennem kældrene skal være blevet fyldt med jord i denne fløj. Hovedfløjen, der havde facade mod øst, havde på midten indgangsdøre på begge sider og over disse havde bygningen en frontespice, som Knud Lang benævner den. Det var en slags tårn, der hævede sig op over bygningerne, så højt, at man derfra kunne se ud over skoven. — Desuden havde denne fløj kobbertag og har muligvis været en etage højere end den nu er.

Der har været nogen meningsforskel om den anden etage på hovedfløjen. Knud Lang, der kendte bygningen godt, skriver: — »Den

mellemste fløj er to etager høj, foruden gevælbte kældere«. — Dermed oplyser han, at den midterste fløj er højere end sidefløjene, og der kan have været 2 etager, men det kan også godt være muligt, at han bare vil angive denne fløjs anseelige højde ved det brugte udtryk, to etager høj.

En senere historiskriver, J. Madsen, der citerer Knud Lang således: »Den mellemste fløj er to etager foruden gevælbte kældere« — slår dermed fast, at hovedfløjen har været på 2 etager, og dette er derved gået over i folkebevidstheden som det selvfølgelige.

Noget billede af Kjærgård fra den tid har det trods omfattende eftersøgning ikke været muligt at fremskaffe. Det eneste, man har fundet, er et broderi, der er udført i enkefru Margrethe Rosenørns sidste leveår og sikkert nok under hendes vejledning. Dette broderi er en navneklud, dateret »Kjærgård d. 23. april 1786«. Forneden i midten er der broderet et billede af en bygning, der efter folkemindesamler Evald Tang Kristensens mening må være hovedfløjen på Kjærgård. Efter dette billede har der næppe været 2 etager på denne fløj. Det ser ud, som der har været fladt tag på huset og frontespicen eller tårnet rager temmelig højt op derover, ligesom der også er ret høje skorstene og gavle, desuden synes der at have været balustrader langs om taget. Men i folkebevidstheden er billedet af en bygning, hvis hovedfløj har været på 2 etager, hvoraf der i øverste etage har været en rummelig riddersal, fæstnet sig.

Kjærgårds avlsbygninger, stalde og lader lå nord og øst for hovedbygningen, mellem den indre og den ydre kreds af voldgravene ud til vejen, der fører mod nord op til Hunderup by. Men efter at bøndergodset var solgt og hovedgården efterhånden blev grundigt udstykket, forsvandt avlsbygningerne lidt efter lidt. Den sidste del af murresterne blev så vidt vides anbragt i bygningerne af de to nye gårde, der blev opført i Kjærgård skov, og hvis jorder er udstykket fra hovedgården 1868.

1880 var der ikke andet tilbage af de gamle avlsbygninger end en del af en kampestenssokkel, hvorpå de havde stået, og få år efter forsvandt også denne. En stor del af disse kampesten blev brugt ved en overkørsel i Kongeåen i Vilslev enge ved Pumpekrog.

Omkring 1830 blev der indrettet avlsbygninger i selve hovedbygningen med stald i nordfløjen og lade i den nordlige del af øst- eller hovedfløjen. Gårdspladsen blev opfyldt med jord, vinduer og døre blev udtagne og tilmurede, og der blev lagt stråtag på hele det gamle slot.

Da Kjærgård omkring 1830 ejedes af en prokurator Sørensen, lod han både tegltagene, der vel nok har været utætte og dårlige, samt kobbertaget nedtage. Han skal have regnet med, at kobberet ved salg kunne indbringe rigeligt til betaling af nyt tegltag til hele bygningen. Det kunne det imidlertid ikke, og der blev da lagt stråtag på

alle tre fløje. Men for at dette kunne lade sig gøre, måtte der nedbrydes en del af murene på hovedfløjen, både frontespicen og gavlene, eventuelt hele øverste etage måtte fjernes, for at få den i højde med sidefløjene, så de kunne blive egnede til at tækkes med stråtag.

Der fortælles, at denne nedbrydning blev et arbejde, der nær havde oversteget menneskelige kræfter. Det foregik på den måde, at man huggede dybe fuger i det stærke murværk og derpå væltede det i store stykker ned i voldgravene, hvor man endnu kan finde levninger deraf.

Træder man i dag ind på den opfyldte gårdsplads, kan man endnu i nogen måde orientere sig og danne sig et billede af, hvordan der har set ud i fordums dage. Endnu knejser de stolte, stærke mure under det fattige stråtag, og endnu findes de hvælvede kældre under syd- og østfløjene nogenlunde velbevarede, medens kældrene under nordfløjen skal være fyldte med jord. I midten af hver af de tre fløje har der til gårdsiden været en indgangsdør, hvortil store trapper af tilhuggede kampesten førte op. Over dørene eller på den plads, hvor de har været, findes Fr. Gersdorfs og hustrus, Edel Margrethe Kraghs, navnetræk, samt årstallet 1695. På hver side af disse døre fandtes et lige antal vinduer. Nogle af dem, vistnok de fleste, er nu forlængst forsvundne og tilmurede, men det ses omtrent overalt, hvor de har været. Hele bygningen er opført med gennemført symmetri, både udvendigt og indvendigt.

En gammel lærer, som en tid opholdt sig på Kjærgård, og som mente at have nogen kendskab til dens indretning, har forklaret følgende, der dog helt og holdent må stå for hans egen regning:

> »I hovedfløjens sydende fra midtergangen har herskabsboligen været, medens riddersalen har været i hovedfløjens nordende. I nordfløjen, hvor der nu er kostald, fandtes fruerburet, d.v.s. kvindernes opholds- og arbejdsværelser, og i sydfløjen havde tjenerskabet deres bolig, medens køkkenet, bryggerset og forrådskamrene fandtes i sydfløjens kælderrum«.

Fra fløjenes ydersider fandtes kun een indgang, nemlig hovedindgangen i hovedfløjens østfacade, hvortil en meget stor trappe, hvis trin er lavet af huggede kampesten med murede sideflader, fører op. Under denne trappe findes et hvælvet rum med en snæver indgang i trappens sydlige sideflade. Dette benævnes altid »hundehullet«. Det har sikkert nok været benyttet som opholdssted for rigtige hunde og næppe som torturanstalt for mennesker.

Vest for skoven lå Kjærgårds vandmølle og den store mølledam, der fik sit vand dels fra bækken, der løb igennem voldgravene i skoven, og dels fra et lille vandløb, der kom fra nordvest og løb ud i mølledammen. Det ses endnu tydeligt, at vejen mod vest fra Kjær-

gård til Darum er anlagt på mølledæmningen. Stor kan vandkraften næppe have været, da det må synes, at vandtilførselen har været ret ringe, men nogen kornmaling har der fundet sted, thi foruden herregårdens egen kornmaling, har bønderne ifølge deres fæstebreve haft pligt til at lade deres husholdningskorn male på Kjærgårds mølle.

Kjærgårds vandmølle blev nedlagt i 1766, og den store mølledam blev da omdannet til dyrket mark. Derom meddeler Knud Lang:

»Kjærgård bliver i disse tider mærkelig forbedret ved at udskære Vandet af den store Mølledam og indfenne samme tillige med mange flere nedrige og forhen ubrugelige Grunde til Kornsæd, hvor udi alene kan såes over Hundrede Tønder Korn, og derefter ventes langt bedre Græsning og Høavling end som Gården hidtil har haft«.

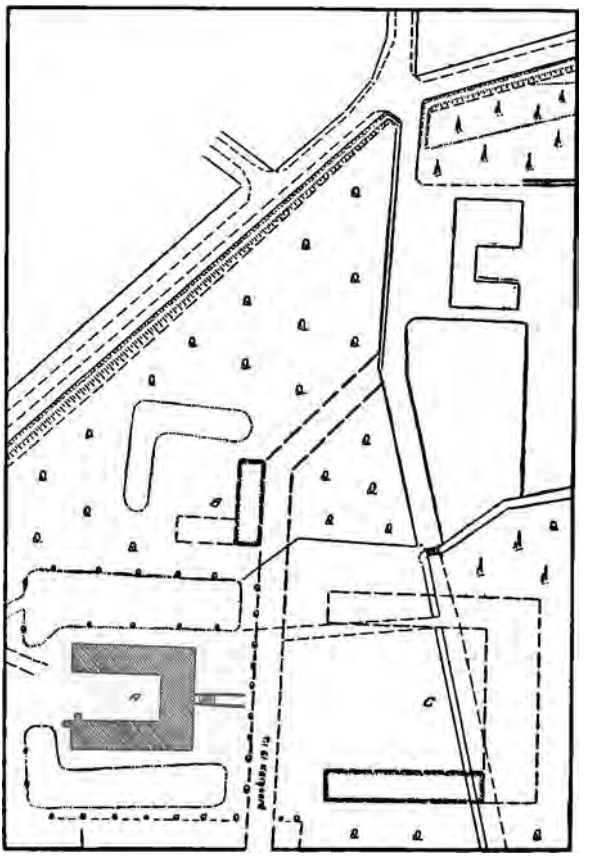

Kort over de forsvundne bygninger.

Vandmøllen blev erstattet med en vejrmølle, en såkaldt »stubmølle«, der blev opført ved Frøsiggård, som den gang hørte under Kjærgård. Denne mølle brændte ved selvantændelse, den løb løbsk i stormvejr, i året 1875. Derefter blev den erstattet med en ny såkaldt »hollandsk vejrmølle«, der blev opført tæt syd for Frøsiggård, men efter 13 års forløb brændte også denne mølle, denne gang ved lynnedslag, hvorefter den i 1889 blev flyttet til Hunderup.

Da vandmøllen vest for skoven blev nedlagt, blev skovbækken ledet mod syd gennem mosen, og her i den sydlige del af skoven blev der nu opført en stampemølle til vadmelsstamperi, hvortil det gamle vandhjul fra kornmøllen blev anvendt som trækkraft. Vandet fra bækken opsamledes dels i voldgravene og dels i et sindrigt kanalsystem, dannet af 3 store kanaler i vifteform (se tegningen af skoven), der fungerede som mølledam, og som leverede drivkraften til stampemøllen. Denne stampemølle, der blev meget benyttet, flyttedes 1836 til Jedsted mølle, hvor den blev holdt i gang indtil omkring 1900, da den helt nedlagdes.

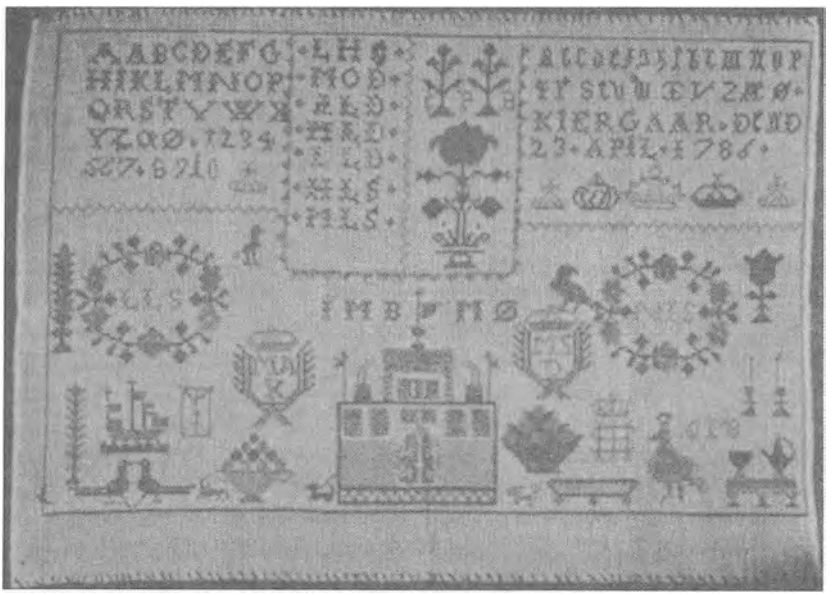

Historisk broderi fra 1786: Billede af navneklud.

Om den skriver Jens M. Lauridsen i 1938: Hossidende navneklud er en genpart, som er syet af min hustru efter originalen, der er noget falmet og medtaget af ælde. Selve originalen findes i Esbjerg enten hos fru Billeschou i Stormgade eller hos hendes søster, fuldmægtig fru Colmar, politimesterkontoret i Esbjerg.

Denne navneklud var i sin tid bleven nøglen til opklaringen af en noget ejendommelig og indviklet slægtshistorie, og da man ønskede en fyldigere forklaring både med hensyn til bogstaverne — navnene og til de symbolske figurer, der fandtes, end man selv kunne tyde, blev navnekluden forevist for den gamle folkemindesamler Evald Tang Kristensen. Han forklarede navnekluden således:

»Øverst til venstre ses alfabetets store bogstaver samt talrækken, øverst til højre de små bogstaver samt — »Kjærgården d. 23. april 1786«. — Dette sidste må være stedet og tiden, da kluden er syet. — Derunder er syet forskellige former for kroner. — Rubrikken øverst i midten indeholder forbogstaverne til familiens navne. De 2 øverste navne er syet med sort tråd, hvilket betyder, at de begge var døde, da kluden blev syet. Det er sandsynligvis forældrene, medens de efterfølgende bogstaver syet med gul tråd sikkert er børnenes navne, hvoraf syersken må være den ene.

Figurerne forneden til venstre er: et par træer, et sejlskib, et timeglas, et par duer, en kurv med frugt og en hund — menneskets trofaste følgesvend. Det peger altsammen hen på det timelige eller verdslige, som mennesker står i forhold til. — Tid, befordring, dyr, planter og frugter. — Figurerne nederst til højre peger derimod hen på det åndelige og evige. — En kurv med blomster og mærkelig nok igen en hund, en ligkiste, et alter med kalken, og ovenover alterlysene, den gule kronede fugl skal vel symbolisere den Helligånd, og foran denne et kronet Jesusmonogram — J.H.S. = Jesus Hominum Salvator = (menneskenes frelser), De 2 bogstaver M.Ø. i sort farve kan ikke forklares. (Mon ikke Margrethe Rosenørn? Hun døde en måned efter dateringen på navnekluden. Hun har selv brugt den samme måde til antegnelse af sit navn på Vilslev kirkes vestgavl).

Og endelig nederst i midten billedet af en bygning, som næppe kan være andet end den herregårds hovedbygning, hvor broderiet er udført, altså Kjærgård«. — Såvidt Ewald Tang Kristensen.

Broderiet er udført af en ung pige, Maren Lauridsdatter, der i 15 år var plejedatter hos Margrethe Rosenørn, og som var hos hende, da hun døde. Navnekluden er sikkert bleven syet under nådigfruens vejledning.

Fra Ulla Poulsens erindringer

Balletdanserinden Ulla Poulsen fortæller i sin bog »Skuespilleren og Danserinden«, at hun stammer fra Kjærgård og om de indtryk hun har fået under to forskellige besøg før og efter restaureringen:

»Mormor var født på herregården Kjærgård i Hunderup sogn ved Ribe. Hendes fader var prokurator og proprietær og købte ved sit giftemål med min oldemoder den smukke, gamle gård — vel sagtens mest for hendes medgift. Oldemoder hed Maren Jacobidatter og var fra Fanø, hvor hendes fader ejede skibe og desuden havkroen

i Nordby. Når moder fortalte mig om den rige fanøpiges udstyr, da hun drog ind som herregårdsfrue, spærrede jeg øjne og ører op. Hendes fader lod blandt andet i England købe tolv silkekjoler og dertil tolv par silkesko og strømper. Det lød i mine ører som en prinsesses udstyr.

Mormoder voksede op på den gamle, smukke herregård, men desværre var hendes fader udygtig, og snart begyndte han at ødelægge gården — den blev misrøgtet, og han vansirede hovedbygningen. Han rev en etage ned og solgte kobbertaget for at skaffe penge til sine kreditorer. Det endte med, at han måtte sælge Kjærgård.

Forgældet måtte han forlade sit hjem, og min mormoder måtte som ganske ung pige tage i huset hos fremmede. Jeg har hendes skudsmålsbog og kan se af den, at hun første gang havde plads i Ribe. Det må have været svært for herremandens datter at tjene andre og være fattig. I Ribe havde hendes mormoders fader, salmedigteren biskop Hans Adolph Brorson, haft sit hjem i det smukke, røde stenhus i Puggårdsgade.«

Og længere fremme i bogen skriver Ulla Poulsen:

»Sammen med fader, der ventede os i Esbjerg, kørte vi (det er Ulla P. og hendes mor) til Bramminge øst for Esbjerg. En varm sommerdag gik vi ud ad den lange støvede vej for at komme til Kjærgård, min mormoders fødested.

Minner (således kaldte Ulla P. sin mor) ville så gerne se det hus, hvor hendes moder og mormoder havde levet, og nu havde vi netop været på Fanø, så det var så nemt at tænke sig tilbage til den lykkelige tid, da Kjærgård endnu var rammen om morforældrene og de mange børn, der havde tumlet sig i parken og skoven omkring den gamle gård. På lang afstand kan man se Kjærgård ligge som en grøn ø i det flade, frugtbare marskland. Huset selv er skjult, omgivet som det er af gamle linde- og egetræer. Vinden fra vest har bøjet alle de yderste trækroner ind mod midten og barberet træer og buske som den skarpeste ragekniv. Et vældigt gærde af ældgamle mosgroede kampesten omgiver det hele.

Da vi endelig varme og trætte nåede gården, mødte der os et sørgelig syn. Var gården forfalden og skamferet, da min oldefader forlod den, så frembød den nu et billede på den rene elendighed. Den var sognets fattiggård. Fattigt og forfaldent var der inde i de store, uhyggelige rum og i de dybe, skumle kældre, fattige var de gamle koner og mænd, der boede her. De klagede over, at det spøgte så grusomt. Om natten hørte de barnegråd uden for deres vinduer. Det var vel barnet, som en jomfru havde brændt i »jomfruovnen«, en kamin i et af kælderrummene. Rotter og mus plagede dem også, og »den hvide dame« havde flere af dem set. Der var uhyggeligt på den gamle gård. Minner var forstenet og bedrøvet, da vi gik derfra. Nu havde hun et sørgeligt minde om dette sted, der dengang hendes

mormoder flyttede ind var et stolt gammelt herresæde med voldgrave og kobbertag.

Fornedrelsens tid varede længe, og først for nogle år siden har Kjærgård rejst sig som en fugl Phønix og til dels fået sin gamle skikkelse tilbage et hundrede år efter min oldefader ødelagde den. En sommerdag i 1949 var jeg igen ved det store stendige og kørte denne gang ind på den smukke, velholdte gårdsplads, alt var forandret siden hin sommerdag i 1913. Hovedbygningen havde fået den nedrevne etage tilbage, det gamle stråtag, der engang afløste kobbertaget, var erstattet med et smukt skifertag. Voldgravene var rensede for deres gamle opfyldning, og alt åndede fred og harmoni. Ingen modtog os, vi stod der tilsyneladende helt alene. Ikke et menneske viste sig, før vi lidt senere så to damer komme op gennem alleen med en stor kurv hindbær mellem sig. Vi sagde, hvem vi var, og bad om lov til at gå lidt rundt i parken. Forstanderens frue, der var den ene af damerne, tilbød elskværdigt, at vi kunne se hele huset, da der ingen boede der endnu, fordi landbrugsskolen, som Kjærgård nu skulle huse, først åbnede om en måned. Jeg fortalte, hvorfor jeg havde sådan en interesse for stedet, og gennem en bog af Salomon Frifelt kendte hun godt husets historie fra middelalderen og til den blev fattiggård. Efter mange års forsømmelse havde kommunen endelig besluttet sig til at ofre de mange hundrede tusind kroner, det kostede at restaurere den gamle herregård, og smuk og forynget ventede den nu på sine nye beboere — danske unge landmænd. I flere timer opholdt vi os på Kjærgård, og minder om mit første besøg på stedet kom tilbage til mig. Alene to gik min mand og jeg gennem det store tomme hus. Der var intet tilbage, som kunne fortælle om den herlighed og det forfald, der skiftevis havde rådet her. Den nøgterne nutid havde holdt sit indtog. Kun i de dybe gamle kældre, hvis gotiske hvælvninger var urørte, var der noget af fortidens romantik tilbage — ganske vist rengjort og oppudset. Men jomfruovnen og Ivar Lykkes fangehul var der endnu, og stedet, hvor en herremand skal have indemuret sin utro hustru. Renlighed og orden herskede overalt i hus og have. Vi spiste vor medbragte frokost på en bænk imellem de dejlige staudebede, og blomsterdufte og fuglenes sang i de store linde forenede sig med mit hjertes taknemmelighed over, at forfædrenes synder mod det smukke historiske sted var tilgivet, og forbandelsen endelig hævet fra dette hus, som jeg altid havde holdt af og følt mig knyttet til.«

Ulla Poulsen Skou

Kjærgårds ejere

Kjærgårds historie kan med nogenlunde sikkerhed følges mindst 500 år tilbage i tiden og strækker sig således gennem halvdelen af Danmarks ca. 1000-årige historie. Landsbyerne i Kjærgårds opland kan endda finde historiske støttepunkter ca. 800 år tilbage i tiden, idet kirkerne i alle 3 sogne er tufstenskirker og må stamme fra tiden omkring året 1150 og er indviet af biskop Omer i Ribe, der var en ven af biskop Absalon og altså biskop i Ribe i Valdemar Sejrs og dronning Dagmars tid. Kirken i Darum menes at være opført omtrent på samme tid, medens kirken i Hunderup skal være noget yngre. Tufstenskirkerne i Vilslev og Darum er næppe disse sognes første kirker. Man mener i al fald, der har været trækirke i Vilslev forud for tufstenskirken.

Disse marskbyers oprindelse må søges i den forhistoriske tid. Derom vidner fundene af oldsager langs Vesterhavet, i Darum og på Herredsbjerget i Vilslev enge, samt flere fund af bopladser langs Kongeåen ved Vilslev.

Herremændene på Kjærgård var adelsmænd af de bedste i landet. Flere af dem stod kongerne meget nær og deltog med dygtighed i landets og rigets styrelse og værn.

I hele den tid Kjærgård ejedes af adelsmændene, var den kun i 2 slægters eje. Slægten Lange ejede Kjærgård i mindst 222 år, fra 1440 til 1662, hvorefter slægten Krag, — Gersdorf — der var beslægtede med hinanden ved giftermål, ejede den i 125 år, fra 1662 til 1787. At Kjærgård således har været i de samme slægters besiddelse i lange tider har vel nok i nogen grad været medvirkende til et godt forhold mellem adelsmændene og deres bønder. Adelsmændene og egnens befolkning har fået tid til at vokse sammen med hinanden.

Men har der ikke været mange slægter på sværdsiden i den gamle gård, har der til gengæld været desto flere på spindesiden, og det endda damer med navne af de allerbedste inden for den danske adel, som Skeel, Schram, Krag, Juel, Rosenkrantz, Griffenfeld og Rosenørn. Det er navne af den danske historie, der er kendte af omtrent ethvert barn i landet.

Adelen var en stand af folket med særrettigheder, der opstod i middelalderen, og som fandtes omtrent i alle europæiske lande. Det var fremragende og ædle mænd, der havde gjort sig fortjent ved

dygtighed i deres lands tjeneste, oftest som tapre krigere, hvorfor de af fyrsterne blev tildelt særrettigheder som belønning. Navnlig blev der tildelt dem store jordegodser som len, mod at de skulle stille en vis styrke på benene i tilfælde af krig.

I Danmark opstod adelen egentlig først i Valdemarstiden, og den stod i sit højeste flor i det 16. og 17. århundrede. Ved statsomvæltningen 1660, da kongeenevælden blev indført, blev adelens magt knækket. Der dannedes ved denne lejlighed en højere lensadel og en lavadel bestående af de 3 første rangklasser. — Ved grundloven af 1849 blev alle til adelskab knyttede rettigheder ophævede med undtagelse af stamhusbåndet, men intet nyt stamhus kunne derefter oprettes.

Juel'ernes våben.

Et par af de ældste og betydeligste af de danske adelsslægter havde deres domicil i den sydligste og vestligste del af Jylland — hedelandet med de mange åløb og enge. Disse var Juel'erne og Lange'rne. Juel'erne har været i besiddelse af de fleste af herregårdene og sædegårdene i det nuværende Ribe amt, især i dettes nordlige del og endda en hel del godser udenfor dette område. — Juel'ernes våben var en seksoddet guldstjerne over 3 sølvstrømme på blåt felt, samt på hjelmen to blå, hvid eller jernklædte arme holdende stjernen, der angiver ledestjernen, medens de 3 bølgelinier antyder de 3 revler på Jyllands vestkyst og angiver hjemstedet.

Juel'erne har dog ikke på mandssiden nogensinde ejet Kjærgård, men to af statsmanden og søhelten Jens Juel's døtre har været fruer på Kjærgård og deres lig er bisatte i Hunderup kirke.

Langeslægten

Slægten Lange hørte til den jydske uradel, men delte sig i det 15. århundrede i to eller flere linier, hvoraf den ene optog det mødrene

slægtsnavn Munk. Derfor træffer man ofte på adelsnavnet Munk-Lange. — Hele Langeslægten uddøde 1735.

Dens våben med 3 røde roser i sølvfelt og på hjelmen 13 faner, vekselvis røde og hvide (7 røde og 6 hvide) kan med sikkerhed føres tilbage til år 1315, og sandsynligvis meget længere. — Altså kan slægten følges tilbage til Valdemarstiden — tiden mellem Valdemar Sejr og Valdemar Atterdag med nogenlunde sikkerhed.

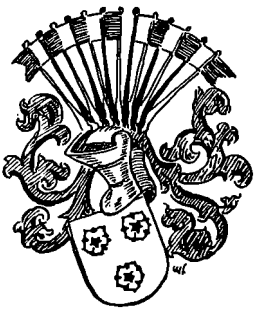

Lange's (Munk's) våben.

I Knud Langs optegnelser finder han, at der er noget, der peger hen imod Dronning Margrethes tid, som tiden for Kjærgårds oprindelse, og de i året 1937 foretagne udgravninger synes at stadfæste, at »gamle Kjærgård« — bygningen, der har stået på Møgelhøj — også stammer fra Dronning Margrethes tid. Men selv om der således er en mulighed for, at Kjærgård lige fra dens første tilblivelse kan have været i Langeslægtens eje, er der dog intet, der med sikkerhed giver oplysning derom.

1. Henrik Esgesen (Lange)

Henrik Esgesen eller Henrik Ejsen, som han også benævnes, er den første ejer af Kjærgård, man har sikre oplysninger om. Hans underskrifter og segl findes på et par dokumenter, der godtgør, at han i 1440 var ejer af Kjærgård, og der er endda mulighed for, at han eller hans fader kan have opført »gamle Kjærgård« på Møgelhøj. Hans fader hed Esge Thomesen af »Bjerg« og nævnes allerede 1406. Hvis dette «Bjerg« er Herredsbjerget i Vilslev enge, så finder den i sagnet omtalte flytning af borgen fra Herredsbjerget og til mosen ved Kjærgård skov jo her sin bekræftelse. Esge Thomesen skal desuden have ejet jordegods i Øster Horne herred. Hans hustru, som ikke nævnes, må vel have været af Langeslægten, da børnene betegnes som hørende til denne slægt.

Esge Thomesen og hustru har haft 6 børn: 1. Jes Esgesen, d. 1440, hans søskendebarn Jep Iversen stiftede sjælemesse for ham, Henrik

Esgesen, der ejede Kjærgård 1440, 3. Niels Esgesen, der sammen med sine brødre Henrik og 4.Gunde Esgesen var vitterlighedsvidner, da deres fætter Jep Iversen — Kannik i Ribe — 1408 stiftede legat, sjælemesse og en ugentlig procession i Ribe, 5. Knud Esgesen, som 1442 boede i Ribe, samt 6. Kirstine, der gav gods til et af fætteren kantoren Jep Iversen stiftet kapel. Hun var gift med Esge Nielsen.

De dokumenter, som blev beseglede i årene 1440 og 1454 og som godtgør, at Henrik Esgesen er af Langeslægten, og at han har ejet Kjærgård, skal anføres her.

I 1440 stiftede kantor Jep Iversen i Ribe et kapel for en svensk dame, Birgitte, der 18 år efter sin død i 1391 blev ophøjet til helgeninde. Hun var stifter af den eneste klosterorden, der er udgået fra Norden, nemlig Birgittinernes orden (Mariager — Maribo). I året 1440 byggedes der hende et kapel i sydsiden af domkirken i Ribe ud i Lindegården. Stiftelsesbrevet er underskrevet foruden af stifteren Jep Iversen — »af hans elskede broder, ærkedegn Jens Iversen af Århus og mine elskede slægtninge, væbnerne Olav Longhas, Iven Jensens (Ebunni Johannis), Henrik Esgesens, Peder Munks og Iven Esgesens segl hængte under«. — Dateret 1. august 1440. Alle underskriverne hører til slægten Munk-Lange.

Et andet dokument beretter således: at i året 1454 stiftede kantor Jep Iversen i Ribe og broderen Jens Iversen i Århus en ugentlig procession i domkirken til deres egen og forældrenes frelse med rige gaver til kirken. — Broderen Jens Iversen var da avanceret til biskop i Århus. Også dette dokument var undertegnet af slægtningene: Gunde Nielsen (Lange), ridder og Henrik Esgesen (til Kjærgård), samt Peder Munk (til Krogsgård).

De to brødre, Jep Iversen, kantor ved Ribe domkirke, og Jens Iversen, ærkedegn og senere biskop ved Århus domkirke, er et par interessante skikkelser inden for den katolske gejstlighed i Danmark. De har begge været stærkt fremtrædende medlemmer af Langeslægten, og de har begge ofret både formue og virksomhed i den katolske kirke i stor stil.

Henrik Esgesen var gift med Christine Henningsdatter, der 1465 som enke pantsatte gods til Erik Christiernsen (Fasti). — I ægteskabet var der følgende 3 børn:

1. Erik Henriksen, der 1469 solgte gods i Slogs (Slaugs) herred til sin søstersøn, degnen Thomas Lange i Ribe, hvilket gods han havde fået af sin broder Esge Henriksen, der havde arvet det efter deres fader Henrik Esgesen (Ejsen). Erik Henriksen døde den 9. september 1477.

2. Esge Henriksen af Hvovlkjær (Hjulkjær, Malt) nævnes 1469. Han pantsatte 1472 og solgte 1478 gods i Gørding herred Kjærgård til degnen Thomas Lange i Ribe. Havde før 1493 solgt en gård i Frøs

herred til biskop Hartvig Juel og kaldes da Velbyrdig svend.

3. Mette Henriksdatter, gift med sit søskendebarn Oluf Lange. Deres søn, Thomas Lange, blev senere ejer af Kjærgård.

2. Esge Henriksen (Lange)

Esge Henriksen har altså arvet Kjærgård efter sin fader Henrik Ejsen, men han har også ejet Hulkjær ved Brørup. Han har måske overtaget godset Kjærgård ved faderens død, som var sket før 1465, men det er også muligt, at moderen, Christine Henningsdatter har haft enkesæde på Kjærgård og så senere eller ved sin død har afstået Kjærgård til sønnen Esge Henriksen. Om denne søn i det hele taget har boet på Kjærgård er måske tvivlsomt, thi som det fremgår af foranstående har han 1472 pantsat og 1478 solgt Kjærgård til sin søstersøn, degnen Thomas Lange i Ribe. Men han har altså ejet Kjærgård efter faderens død at regne i mere end 13 år.

3. Thomas Lange

Thomas Lange er en søstersøn af den foregående ejer af Kjærgård. Hans moder var Mette Henriksdatter og hans fader var Oluf Lange. Forældrene var således begge af Langeslægten. Oluf Lange var vistnok den første af slægten, der bar tilnavnet Lange.

Thomas Lange er en af de mest interessante personer, som i den katolske tid har været medlemmer af Ribe Domkapital. Han har haft meget tilfælles med sine to berømte slægtninge, biskop Jens Iversen Lange i Århus og hans broder, kannik Jep Iversen Lange i Ribe.

Thomas Lange er mærkelig ved 2 ting: ved sine mange gaver til kirken og ved, at han til sidst nedlagde sin prælatur og blev munk. Han bliver derved et af de sidste eksempler her i landet eller i det mindste her i stiftet på en ivrig og vist nok sand gudsfrygt i den gamle, ægte katolske tid. Sine gaver til kirken begyndte han helligtrekongers aften 1467 ved at skænke til alteret i domkirken 6 sølvstob, der skulle bruges til at gemme relikvier i. 2. påskedag samme år gav han en gård i Skarrild-Hardsyssel for sine forældres og søskendes, sin egen og forfædres sjæles salighed.

1471 skøder han til kapitelet 2 gårde i Ejsing og Hostrup sogn i Sønderjylland, som han 1468 havde købt af sin morbroder Erik Henriksen, for sin sjæls bestandelse og til dermed at stifte en procession for vor Frue og den hellige Anna (Marias moder). Den 9. september giver han yderligere dertil 1 boel og 1 gård i Billum sogn, samt 1 boel i Ejsing.

Den 16. januar 1471 gjorde Thomas Lange en endnu mere betydelig indstiftelse. Han skødede ikke mindre end 14 gårde — 1 i Billum, 1 i Janderup, 3 i Ål, 3 i Oksby-Streluf, 2 i Hostrup sogn, 1 i Strandby og 1 i Sedan — til domkirken. Herfor skulle der holdes en evig, dag-

lig messe for ham og hans slægts sjæle. I året 1495 gav han en gård i Vilslev til domkirken. I breve fra den tid oplyses, at Thomas Lange giver sin nådige herre biskop Hartvig Juel den halve part i 5 gårde i Gørding herred — 1 i Sejstrup, 2 i Darum og 2 i Gredsted. Også klosteret tænkte han på, idet han tilskødede dette jord på Gammel Haderslev Mark, samt 2 gårde i Hunderup. Desuden modtog klosteret nogle pantebreve, som havde tilhørt ham.

Dekan, ærkedegn Thomas Lange er begravet i Gråbrødrekloster i Ribe. Hans dødsdag og år er ikke angivet, men hans død må være sket omkring 1502, måske lidt senere.

Thomas Lange har været en efter sin tid meget betydelig mand, der har haft særlige evner til at komme i besiddelse af jordegods, men da han ingen familie, kone og børn har haft til at arve efter sig, har han ofret store dele af sin formue til domkirken og klostrene i Ribe. — Kjærgård, som han har ejet fra 1478 og til sin død ca. 1502 — altså ca. 25 år — har han vel næppe nok boet på, men kun hævet indtægter af. — Ved hans død arvede hans næstsøskendebarns barn, magister Gunde Lange, Kjærgård tilligemed meget andet gods, som han efterlod sig.

4. Gunde Lange

Gunde Lange, magister og kannik og ca. 1505 degn i Ribe, 1507 forstander for Puggård i Ribe, kaldes 1515 kongens skriver, sluttede sig siden til reformationen, døde 9. februar 1547, er begravet i Ribe Domkirke. Han havde med en ufri kvinde, Marine Kristensdatter 3 børn, men de blev på herredagen 1568 dømte at være uægte, ihvorvel han før sin død havde vedkendt sig deres moder, som sin hustru. — men han behandlede hende ikke som hustru, de spiste bl.a. ikke ved samme bord. — Da Gunde Lange døde, blev der rettergang om arven efter ham til disse børn, men Maren eller Marine blev ikke kendt for hans rette hustru at være, og børnene fik kun en mindre arv efter deres fader. Det gik dem dog nogenlunde godt, medens moderen døde i fattigdom.

I denne arvehistorie omtales Kjærgård, som Gunde Lange arvede 1502, slet ikke. Denne herregård havde Gunde Lange forlængst overdraget til sin broder, Hans Lange, vistnok allerede et årstid efter at han havde arvet den. Det synes ihvertfald, som om broderen Hans Lange allerede i 1503 har haft Kjærgård i sin besiddelse.

5. Hans Nielsen Lange

Faderen til Hans Nielsen Lange og hans to fornævnt brødre, magistrene Niels Nielsen Lange og Gunde Nielsen Lange, var hr. Niels Gundesen til Lydum og Hennegård i Vester Horne herred. Han var 1467 ridder, blev 1471 fanget af de svenske i slaget på Brunkebjerg, havde 1474 Hinds herred i pant og fik vistnok Åkjær efter faderens død, for han havde det 1478 og 1486, havde også for livstid Varde by og Vestre herred i pant. — Han var rigsråd, døde 28. oktober 1511, er

begravet i Gråbrødre kirke i Ribe. Gift med Anna Nielsdatter (Rosenkrantz), der til 1522 og pany 1523-28 havde Vildstedgård i pant af kronen. Hun døde 1535, 92 år gammel, og er begravet i Varde kirke. — Niels Gundesen og Anna Nielsdatter havde i ægteskabet 10 børn, hvoraf dog flere døde som små.

Hans Nielsen Lange til Lydum og Kjærgård var af sin frænde, biskop Ivar Munk, 1504 og 1518 forlenet med Trøjborg. — Han døde mellem 10. og 17. februar 1535. Han var gift med Maren Kristensdatter Spend. Hun boede 1552 på Partbo ved Varde. Skifte efter hende holdtes 1562. I ægteskabet var der 13 børn, hvoraf 8 døde som små.

Oplysningerne om Hans Nielsen Lange er meget sparsomme, men af foranstående synes at fremgå, at han må have været en meget formuende mand, der har haft store godsbesiddelser både i eje og len. Det ligger også ret nær at antage, at det er ham, der har ladet Kjærgård flytte fra Møgelhøj til skoven, hvor den nuværende bygning står, og altså opført den 4-fløjede bygning, som er omtalt i det foregående under afsnittet: Kjærgårds bygninger.

Efter Hans Nielsen og hustru, der havde ejet Kjærgård i mere end 30 år, gik den nu i arv til deres ældste søn.

6. Niels Lange

Niels Lange var den mægtigste mand af samtlige Kjærgårds ejere. Han var rigsråd og i hofkredse en højt anskrevet mand. Ved kong Frederik d. II's kroning 1559 fik han ridderslag, og samtidig blev der givet ham, som en særlig benådning, birkerettighed til Kjærgård af et sådant indhold: — »at alt, hvad Gods, som Kjærgårds Ejere enten haver eller faar i Vilslev Sogn og By, samt Hunderup og Darum Sogne, skal henhøre under samme Birk — Hunderup Birk kaldet — til evig Tid, som en Belønning for den Troskab og Tjeneste, han Kongen og Riget havde bevist« — som ordene udtrykkelig lyder i den kongelige Diploma, dateret »Kjøbenhavns Slot, 9. Juli 1559«.

Dette birketing varede ikke til evig tid, men dog sålænge Kjærgård bestod som hovedgård. I den tid, den ejedes af slægterne Lange og Krag, havde den birkeretten og retten til at ansætte birkedommere, men da oberst Friderich Gersdorf ved giftermål blev ejer af godset, måtte han søge om bevilling til at nyde birkerettighederne, hvilket blev ham givet den 2. april 1687, men herefter får birkedommernes ansættelse kongelig stadfæstelse.

Birket blev henlagt under Riberhus Birk den 2. december 1791, men adskilles igen derfra den 7. juli 1812 og henlægges under Gørding Malt herreder. Tinghuset stod sydligst i Hunderup by, ca. 1 kilometer nord for Kjærgård. Det var opført af munkesten. — Et hus, der ligger på dets plads, bærer endnu navnet »Thinghuset«.

I Danmarks Adels Årbog angives Niels Langes data således:

»Hr. Niels Lange til Kjærgård og Faddersbøl (Hundborg Herred),

som han antagelig giftede sig til, var 1532 af biskop Ivar Munk forlenet med Bøvling og fra 1539 til sin død med Visselbjerg. 1535-38 lensmand på Nyborg, fik 1539 Dueholm i pant, deltog 1548 i brudetoget til Meissen, var 1552 rigsråd, ledsagede 1554 dronningen til Vismer, tilbyttede sig samme år af Mariager Kloster, Darumgård (Gørding Herred) for Bonderup i Rinds Herred og sluttede forlig med Ribe kapitel om de gaver, som Thomas Lange, Niels Gundesen og mester Gunde Lange havde givet dertil, 1554-64 lensmand på Trøjborg, 1559-65 lensmand på Riberhus, 1559 ridder, 1562-64 lensmand på Møgeltønder, 1562-65 på Hundsbæk, fik desuden 1564 Lundenæs i pant. Niels Lange døde 11. juni 1565. Han blev gift 3. okt. 1535 på Holmgård med Abel Sørensdatter Skeel, der til sin død beholdt Lundenæs og Dueholm. Hun døde 7. februar 1585. Begge blev begravede i Hunderup kirke, — Niels Lange efterlod sig kun en uægte søn, Christen Nielsen Lange, der blev adlet og stamfader til de Langer med en rose i våbnet, men denne søn blev ikke ejer af Kjærgård. Den gik i arv til Niels Langes brodersøn«.

Foruden Kjærgård ejede Niels Lange også Tornumgård i Lintrup sogn, som han 1547 arvede efter sin farbroder, Magister Gunde Lange, dekanus i domkapitelet. Senere købte han Røddinggård af Knud Henriksen. Om skødet opstod der senere en strid, der foretoges på kongens retterting den 10. juli 1561 med det udfald, at 3 voldgiftsmænd fra hver side med Oluf Munk til opmand skulle samles i Ribe og bestemme, hvor meget godset kunne være mere værd end de 2000 Dr. (Daler), som Niels Lange allerede havde betalt. Købet er dog måske gået tilbage, da hertug Hans den Ældre i Haderslev selv ville have gården og modsatte sig det. 1561 fik han også livsbrev på Dueholm (Salling) og 1562 tillod kongen ham at indløse Møgeltønder, som var pantsat til Ditlev Ahlefeldt, og beholde det indtil videre. I nogle år, 1561-64, var han tillige lensmand på Koldinghus og Hønborg ved Lillebælt, som var enkedronning Doretheas livgeding. 1564 lånte han kongen 4000 Dr., for hvilket hans pant i Møgeltønder blev forhøjet, men kort efter må pantet være blevet overført på Lundenæs ved Skjern, på hvilket han den 17. juni fik følgebrev. I dette len havde han pant for 16.000 Dr. og havde endnu lovet at forhøje pantesummen med 4000 Dr., hvilket dog ikke var sket endnu, da han døde. Derimod havde han Hundsbæk i pant for disse 4000 Dr.

Han nævnes således 1564 samtidig som lensmand på Riberhus, Vesterlands Føhr, Koldinghus, Hønborg og Lundenæs, altså størstedelen af Ribe stift. Desuden havde han endnu Visselbjerg, Hundsbæk og Dueholm, med hvilke gårde dog nok ingen øvrighedsmyndighed var forbunden, undtagen over Nykøbing på Mors, hvilken by han som lensmand på Dueholm havde i forsvar.

Han var således en meget mægtig mand, men hans livstid nærmede sig den gang sin ende, thi han døde den 9. juni 1565.

Ved den tid Niels Lange blev ejer af Kjærgård gennemførtes reformationen i Danmark. Det skete jo tildels ved magt og tvang, og flere af hans slægtninge havde jo som før omtalt været meget højtstående katolske gejstlige, der havde tjent denne kirke med nidkærhed og bragt den store økonomiske ofre. De har selvfølgelig lidt meget ved denne omvæltning, og det har vist slet ikke været så nemt at falde til rette under den nye lære, protestantismen satte ind med. Mange af de gamle, som havde sørget for sjælemesser for dem selv og deres pårørende var vel nok forlængst døde, men deres efterlevende slægtninge kunne måske nok føle sig noget ilde berørt af, at de store midler, der var sat ind til dette formål, uden videre blev beslaglagte af den nye tids prælater, medens man brød sig fejl om, hvad der havde været hensigten med disse gaver.

Heller ikke Niels Lange var uberørt deraf. Han kom flere gange i skarp strid med protestantismens første mand i Ribe, biskop Hans Tavsen, og forholdet mellem de to forblev ret spændt, sålænge de var samtidige, — Også om denne strid mellem de to betydelige mænd beretter J. Kinch ret udførligt og meget interessant, og skønt Kinch i høj grad tager parti for Hans Tavsen og mod Niels Lange, skinner det dog igennem hele beretningen, at man med lige så stor ret kunne tage parti for Niels Lange mod Hans Tavsen. — Det er Hans Tavsen, der er den iltre og fremfarende og som søger af al magt at værne det, som det synes, uretfærdige mammon, og det virker næsten velgørende at lægge mærke til, hvor overlegen og håndfast Niels Lange tager på Hans Tavsen og de sager, der er imellem dem, såvel som på de andre gejstlige embedsmænd inden for domkapitelet, der havde afløst de gamle katoliker eller skiftet trosform.

At striden blev ført med megen bitterhed ses af en koncept til et brev fra kapitelet til Niels Lange dateret fredagen før palmesøndag 1552. Kapitelet gendriver hans påstand om, at de brugte det gods, som var kommen fra hans slægtninge, mere til hovmod og trængsel for ham og hans medarvninger end til fordel for dem, »dette ville være et forgæves arbejde, da han let kunne forbede (beskytte) sig imod dem«. — Man ser også, at der havde været udnævnt voldgiftsmænd af kongen i anledning af en strid mellem Lange og nogle af kapitelets bønder i Gredsted, for kapitelet klager over, at nogle af dets medlemmer, som efter deres pligt var mødte for at forsvare deres bønder, var blevet overfaldet, hvorfor de for fremtiden gjorde bedre i at blive hjemme, hvis ikke kongen »for Guds skyld« ville værdiges at skaffe dem en større fred. Han klagede over det naboskab, de beviste ham, men de ville henstille det til Gud og siden til ham selv og til hver ærlig mand.

Det ser således ud til, at Niels Lange langtfra har været ene ophavsmand til de stridigheder, der var opstået mellem ham og den høje gejstlighed i Ribe. Han har kendt kirkens mænd i den katolske

tid, kendt præsternes og munkenes grådighed efter jordisk mammon, og han har vel fundet, at den nye protestantiske gejstlighed ikke har været meget forskellig fra den katolske i dette stykke. Han har vel også set og fundet, at et og andet i kirken fra den katolske tid er blevet endevendt på en noget hårdhændet måde. Han og hans slægtninge havde jo hidtil været rettroende katoliker, hvis religiøse indstilling og opdragelse ved reformationens indførelse var blevet ganske forrykket. Og når man søger at finde årsagen til de omtalte stridigheder ved at tillægge Niels Lange egenskaber, som en mand med et stridbart sind, hvis handlinger hidrører fra havesyge og egennyttig begærlighed, er det dog vist at skyde langt over målet. Niels Lange var jo en hovedrig mand, og han var så godt som barnløs, næsten uden arvinger. Der er intet i hele hans vandel, der tyder på begærlighed. At forbinde disse beskyldninger med nogen hensigt synes ugørligt.

Men ikke desto mindre er disse beretninger fra den første tid efter reformationens indførelse i Danmark meget interessante. Det er brydningen mellem den gamle og den nye tid, både på åndslivets og på andre områder, der træder frem i lyset, og det sker i dette tilfælde ved et par af landets mægtigste mænd, Hans Tavsen, protestantismens første mand i Danmark, smededrengen fra Birkende by ved Kerteminde, der med livets urkraft i sin sjæl sætter ind for den nye tid, hvortil han har hentet sine impulser i det tyske rige, og så Niels Lange til Kjærgård, en af den gamle danske adels bedste mænd, rettænkende og klog, konservativ og besindig, der søger at dæmme op for det frembrusende nye, så det ikke skal rive alt for meget omkuld, og ikke skal slå alt for meget i stykker.

Niels Lange var siden 1535 gift med Abel Skeel, en datter af Søren Skeel til Holmegård i Møborg sogn, men dette ægteskab var barnløst.

Hun og hendes mand er begravet i Hunderup kirke. Midt i kirkens kor oprejstes 1569 et prægtigt monument over dem, udført i Florentz med begge deres figurer i fuld størrelse.

7. Hans Lange

Hans Langes fader var Gunde Lange til Brejning (Bølling Herred), som han havde købt af kronen, og Holmegård (Hammerum Herred), som han arvede efter sin faster. Var fra ca. 1536-40 lensmand på Tryggevælde, skrev sig 1554 til Kjeldet (Haderslev Herred). Han døde 1564 på Kalø. Var gift med Karen Hansdatter Brejde til Kjeldet ved Haderslev, havde 1539 Svenstrup i forlening. Karen Hansdatter Brejde døde 1550 på Kjeldet. De blev begge begravede i Fjelstrup Kirke ved Haderslev, men førtes senere til Hornslet kirke.

Med denne Gunde Lange begynder en ny linie af Langeslægten, som man i Adelsårbogen kalder den nyere slægt.

Gunde Lange og Karen Brejde havde i deres ægteskab 14 børn, og en af dem, Hans Lange, arvede Kjærgård efter sin farbroder, rigsråd Niels Lange.

Hans Lange til Brejning, hvor han opførte en ny hovedbygning, og Kjærgård er født den 27. maj 1542 på Svenstrup, kom med sine brødre, Frederik og Christen, som børn til hove, studerede så i København, Wittenberg, Strassbourg og Paris, blev 1563 sekretær i kancelliet, deltog derefter i krigen med Sverige, 1585-99 var han lensmand på Lundenæs. Han døde den 2. februar 1609 på Lysgård i Hammerum Herred og blev begravet den 16. februar i Viborg Domkirke. Han blev gift d. 28. august 1575 i København med Johanne Pedersdatter Schram til Hersomgård i Rinds Herred. Hun var datter af søhelten Peder Schram. Hun døde 1620. I ægteskabet var der 10 børn og 2 af disse blev efter hinanden ejere af Kjærgård.

Hans Lange havde ejet Kjærgård fra 1565 og til 1609, altså i ca. 44 år.

8. Thyge Lange

Thyge Lange, som 1609 overtog Kjærgård efter sin faders død, ejede kun Kjærgård i 5 år. Om ham giver D.A.A. følgende korte oplysninger:

»Thyge Lange til Brejning og Kjærgård, 1593 immatrikuleret ved universitetet i Wittenberg, 1596 i Greifswalde og i Tübingen, 1604 i Orleans, 1605 i Padua, 1606 sekretær i kanceliet, 1608 kannik i Ribe, 1610 øverste sekretær, 1611 sendebud til Brandenborg, fik 1612 kannikedømme i Roskilde og Århus, 1613 et prælatur i Ribe, døde d. 24. maj 1614 i Kolding.«

Såvidt man kan skønne af de sparsomme oplysninger, man har om Thyge Lange, må det antages, at han er død ugift, og at hans ophold og virksomhed på Kjærgård har været uden nævneværdig betydning. Efter ham gik Kjærgård over til hans vistnok yngre broder, landsdommer Peder Hansen Lange.

9. Peder Lange

Peder Lange til Kjærgård og Sneumgård, som han købte 1626 og 1646 solgte til Venzel Rothkirch, Brejning, som han samme år købte af sin broder, og Valsø, som han 1626 købte af Henrik Rantzau, der havde fået udlæg i den hos Frederik Munk, — studerede 1603 i Wittenberg, blev samme år immatrikuleret ved universitetet i Rostock, 1608 i Orleans, deltog 1611 i Kalmarkrigen, 1624 fændrik ved Riberfane af rostjenesten, 1627 løjtnant, 1646 landskommisær, 1649 landsdommer i Nørrejylland og lensmand på Asmildkloster.

Landsdommer Peder Lange og hans hustru, Lisbeth Friis, har således ejet Kjærgård i 47 år. Deres navnetræk med våben står udskåret på alteret i Hunderup kirke samt på alterets lysestager.

Det skal være denne Peder Lange, der har anlagt den nu nedlagte vej, der førte fra Kjærgård og til Gredstedbro, der var kendt under navnet »Peder Langes vej«.

Skønt Peder Lange har været både en dygtig og en fremragende mand, er det dog rent økonomisk gået stærkt tilbage for ham på Kjærgård. Det er sikkert nok overvejende ydre årsager, der var skyld i, at dette blev tilfældet. Det ser således ud til, at han har haft betydelige tab ved opførelsen af et tårn ved St. Katrine kirke i Ribe, men særlig har krigene med svenskerne 1643-44 og 1657-59, været stærkt medvirkende til, at Peder Lange blev en næsten ruineret mand.

Under Svenskekrigen 1643-44 blev Ribe belejret, brandskattet, og der blev holdt regulære slag i byen. Peder Lange til Kjærgård fik ved et kongebrev ordre til, at han straks skulle begive sig til Ribe og formå bønderne til at indfinde sig der, for at gøre det værn og det arbejde, som var fornødent der for byen og andet steds. Denne ordre kom dog for sent.

Fra 1657-59 var krigen mellem Danmark og Sverige i fuld gang igen. Ribe var næsten hele tiden belejret, også oplandsbyerne var besatte (Vilslev og Jedsted nævnes), og dertil kom i 1659 pesten, der krævede 900 menneskeliv i Ribe by. — De første 2 dødsfald indtraf den 9. juni. Pesten kulminerede den 17. juli, men dødsfald indtraf helt til årets slutning, måske længere.

Mange mennesker fra landet og landsbyerne var flygtet ind til Ribe og der meddeles, at foruden de 900 døde i byen, skal der være død nogle tusinde mennesker fra landet. Det menes dog at være noget overdrevet. — Blandt de døde i Ribe nævnes Peder Lange til Kjærgårds 2 døtre, samt Jep Poulsen i Vilslev.

Efter denne omgang krig og pest var Ribe bys storhedstid forbi. Sønnen Jørgen Lange arvede Kjærgård efter sine forældre.

10. Jørgen Lange

Jørgen Lange til Kjærgård og Brejning blev 1643 immatrikuleret ved universitetet i Padua, 1644 i Siena, beseglede 1662 til vitterlighed med sin frues søster, fru Kirsten Ellen Galde, solgte samme år Kjærgård til Erik Krag på Bramminge. — han var gift med Dorthe Gudersdatter Galde til Stensballegård og Værholm. De er begravede i Ravnkilde kirke.

Jørgen Lange har altså ejet Kjærgård, men kun godt et års tid. — 1662 er der udstedt skøde fra Jørgen Lange til Erik Krag på Bramminge gård. — Han blev altså den sidste af Langeslægten, der ejede Kjærgård, efter at den nu mellem 200 og 300 år havde været i denne slægts eje. Slægten havde hele tiden været meget velstående, men måtte dog til sidst afhænde Kjærgård på grund af gæld.

Krag-slægten på Kjærgård

Krag er navnet på flere danske adelsslægter, der dog sikkert nok har samme oprindelse. — Den jydske gren er den ældste og nævnes allerede 1295. Den uddøde på mandsiden 1763.

I sit våben førte slægten 3 krager i sølvfelt på skjoldet og en flyvefærdig krage på hjelmen.

Navnet er som nævnt meget gammelt, thi 1295 døde en »Matheus Crae« og 1338 og 1347 nævnes Aage Kraghæ i Middelsom Herred. Ved år 1400 nævnes en Anders Krag på Mors, der udtrykkelig kaldes »velbåren mand«.

Våben for Krag af Jylland.

11. Erik Krag

Erik Krag til Lydum, Vester Horne Herred, Bramminge, Endrupholm, Varho, Gørding Herred, Havnø, Hundested Herred, Selsø, Horns Herred, Eskebjerg, Bjerre Herred, født 1620, kom 1630 på Sorø skole, studerede 1642 i Padua, 1643-53 sekretær i kancelliet, solgte 1648 Sønderris til jomfru Sofie Vognsen, 1650 degn i Ribe og provst i Varde syssel, købte 1652 Varho og Bramminge, men solgte Lydum, 1653 øverste sekretær, 1655-56 lensmand på Skivehus, 1656-58 på Herridsvad kloster, 1658-61 på Lundenæs, under Københavns belejring medlem af direktionen for Kvæsthuset, 1660 kancelliråd, 1665 assessor i kancellikollegiet. I sagen imod Eleonora Christine Ulfeld var han retssekretær (assessor) og optrådte med megen hårdhed. 1669 gehejmeråd, assessor i statskollegiet og i højesteret, 1671 hvid ridder, 1662 købte han Kjærgård. Han døde pludselig 22. juli 1672 i København, bisat i Trinitatis kirke. Gift 28. aug. 1653 på Endrupholm med Vibeke Rosenkrantz Pallesdatter til Dansted. Hun måtte 1677 for gæld afstå Bramminge, 1686 Varho og 1687 Kjærgård og Endrupholm. Hun levede endnu 1688.Erik Krag har således været en betydelig mand, der ikke alene har ejet mange store jordegodser

og herregårde, men også en mand, der har siddet inde med mange højtbetroede embeder og stået højt i rangforordningen. Han døde i sin bedste kraft i en forholdsvis ung alder, kun 52 år gammel, hvorefter hans hustru sad enke i omkring en snes år. Hun magtede ikke forvaltningen af de store godser, men måtte efterhånden bortsælge dem for at skaffe dækning for den gæld, hun bestandig stiftede.

1687 afhænder hun gården til sin svigersøn, Fr.Gersdorf, der blev gift med hendes eneste datter, Edel Margrethe Krag, men forinden har den ældste søn Frederik Krag haft Kjærgård enten i eje eller i forpagtning. I ægteskabet var der 6 børn, hvoraf de to vistnok må være døde som små.

12. Frederik Krag

Efter »Danske Atlas« skal Frederik Krag — Erik Krags ældste søn — have været ejer af Kjærgård efter faderens død 1672. Fra anden side meddeles, at Erik Krag og hans hustru Vibeke Rosenkrantz havde bestemt, at deres yngste barn, datteren Edel Margrethe Krag, skulle arve Kjærgård efter dem. Dette sidste er vistnok det rigtige, og moderen har da som enke siddet hen med Kjærgård indtil datteren blev voksen og kom i ægteskab med generalløjtnant Friderich Gersdorf til Bramstrup på Fyn, thi efter oplysninger indhentede på landsarkivet i Viborg ses, at Vibeke Rosenkrantz den 22. jan. 1687 giver Fr. Gersdorf skøde på Kjærgård. — Da Erik Krag døde, var datteren Edel Margrethe kun 9 år gammel, og det er da meget sandsynligt, at hendes broder Frederik Krag har forvaltet godset for hende og moderen. Hvorom alting er, Frederik Krag har boet på Kjærgård og sikkert nok haft godsets styrelse i sine hænder. Det er således sikkert, at hans første hustru, Hedevig Eleonora Juel, født den 22. november 1662 i Stockholm, død 14. juli 1685 i Haag i Holland, er begravet i Hunderup kirke.

Om Frederik Krag oplyser D.A.A. følgende: »Frederik Krag til Stensballegård og Værholm, Voer Herred, født 6. marts 1655 i Flensborg, 1675 kavaler ved gesandtskabet i Paris og siden i Nirnwegen, 1678 kammerjunker hos dronningen, 1683 ceremonimester, med Jens Juel til Holland, 1685-88 gesandt i Holland, 3. november 1684 optaget i friherrelig stand med sin svigerfaders friherrelige våben, som han dog atter opgav efter sin frues død, 1695-1713 stiftamtmand i Viborg og amtmand i Hald amt, 1708 hvid ridder, 1712 gehejmeråd, 1713-21 vicestatholder i Norge, død 24. september 1728 på Stensballegård, begravet i Vær kirke. Gift 1. gang med Hedevig Eleonora Friherreinde Juel den 1. december 1683, hun er født 1662 og død 14. juli 1684 i barselseng, begravet i Hunderup kirke. Gift 2. gang i november 1690 med Charlotte Amalie Griffenfeldt til Stensballegård, født 1. maj 1672 i København, død 21. september 1703 på Stensballegård, begravet i Vær kirke. Gift 3. gang den 6. maj 1705 med Edel

Krag Nielsdatter, født 22. november 1686 i København, død 24. maj 1751 på Stensballegård, begravet i Vær kirke«.

Frederik Krag havde ialt 14 børn. I første ægteskab med friherreinde Juel — søhelten Jens Juels datter — havde han 2 børn, der begge døde ganske små. I sit andet ægteskab med Peder Griffenfeldts eneste barn, datteren Charlotte Amalie, havde han 12 børn, og med hende kom han i besiddelse af Stensballegård ved Horsens. Her lod han hovedbygningen ombygge 1692-94, og senere lod han ved testamente godset oprette til stamhus, der stadig siden har været i Griffenfeldts efterkommeres besiddelse.

Ved sit 2. giftermål forlader Frederik Krag Kjærgård og overtager Stensballegård, medens hans søster, Edel Margrethe Krag, og hendes mand, Friederich Gersdorf, i Januar 1687 får skøde på Kjærgård.

13. Friderich Gersdorf

Hans fader, Christopher Friderich Gersdorf, stammer fra Tyskland, fra Sachsen, og var den første af denne familie, som kom her til Danmark, eller rettere til Norge. Han var gift med en dansk dame.

Sønnen Friderich Gersdorf er født den 11. juni 1651 i Norge og døde 6. maj 1724 på Kjærgård. Han fulgte i faderens spor og blev dansk officer, 1699 generalmajor, 1704 næstkommanderende for det danske korps i kejserlig tjeneste, 1708 generalløjtnant og chef for korpset, tjente siden i Skåne og Nederlandene. Han var en ligefrem og tapper soldat.

Friderich Gersdorf var enkemand, da han blev gift med Edel Margrethe Krag. Hans første hustru, Ida Sophia Juel, var født 14. januar 1663 og død 17. januar 1685, var også en datter af søhelten Jens Juel og altså en søster til Frederik Kraghs første hustru. Disse 2 Frederiker var således svogre både i Friderich Gersdorfs 1. og 2. ægteskab.

Det er meget muligt, at også Friderich Gersdorf og hans første hustru har boet på Kjærgård og forvaltet godset for Erik Kraghs enke og hendes datter efter at Frederik Kragh har overtaget Stensballegård. Det ser desuden ud til, at Fr. Gersdorf endog har haft pant i Kjærgård for penge, han havde lånt Vibeke Rosenkrantz.

Her døde i hvert fald hans første hustru, Ida Sophia Juel. Hun var meget ung, kun 22 år gammel, da hun døde efter et ganske kort ægteskab uden at efterlade sig børn. Hun døde vistnok i barselseng sammen med barnet på Kjærgård. Hendes lig er bisat i Hunderup kirkes tårn. Altså har 2 af søhelten Jens Juels døtre fået deres sidste hvilested i den lille sognekirke.

Hans 2. hustru Edel Margrethe Krag til Kjærgård er født 14. september 1663 og døde 17. marts 1739 og gift med Fr. Gersdorf den 30. december 1685. Også de er begge bisatte i Hunderups Kirkes tårn.

Friederich von Gersdorff til Kjærgaard, Urup, Bramming etc. Død 1724.

Foruden Kjærgård ejede Fr. Gersdorf adskillige andre herregårde, såsom Bramstrup og Lindvedgård ved Odense på Fyn, samt Urup i Jylland. Han var således storgodsejer.

Han ofrede meget på sine to godsers bygninger. Bramstrup havde han givet en ny hovedbygning, den halvmiddelalderlige bolig fra Mikkel Brockenhus' tid, der oven i købet i over hundrede år kun havde været beboet af og til, har ikke kunnet svare til paryktidens forfinede, kulturelle fordringer og han opførte 1689 en ny hovedbygning, ganske vist kun i bindingsværk — et rummeligt trefløjet anlæg åbent mod vest, mod ladegården, ganske som den nuværende bygning. — Det var samme bygningstype med nordfløjen som hovedfløj — corps de logis — han anvendte, da han i 1695 ombyggede

Kjærgård, og den var — som en arv fra den senere gotiske renaissance — netop en gang på vej til at blive typisk på vore herregårde, som de var flest op igennem det følgende århundrede.

At det er ham, der har plantet den store nordre alle i haven, kan man vistnok gå ud fra. Han har været fortrolig med datidens franske havekunst, derom vidner også, at der 1716 optræder en »Lustgartner«, Johan Herman Merffnet, på gården.

I foråret 1722 gik han fallit og solgte Bramstrup. Efter tabet af det fynske gods trak gehejmeråden sig tilbage til Kjærgård, hvor han døde få år efter, 1724. Hans hustru af andet ægteskab, den dygtige Edel Margrethe Krag, overlevede ham til 1738.

Efter dette skulle nordfløjen, den nuværende kostald på Kjærgård, have været hovedfløjen, hvormed antagelig menes herskabsboligen, og det er slet ikke usandsynligt, at det kan være rigtigt. Det har antagelig været den samme arkitekt eller bygmester, der har medvirket ved ombygningen både af Bramstrup og af Kjærgård. Også den omtalte lystgartner, Johan Herman Merffnet, har sikkert nok været på Kjærgård, hvor han har lavet haveanlægget og parken syd for den nyopførte bygning, og den smukke lindealle langs hovedfacaden mod øst, samt bøgealleen langs voldgraven ved vejen, der går nord for bygningen, måske er han også mester for voldgravenes fornyelse omkring den nye bygning og for hele det ejendommelige kanalanlæg med fiskedammene i skoven.

Friderich Gersdorf har således været en meget virksom mand, der har forstået at sætte skik på sine godser, men mest har han dog nok gjort sig bemærket som officer og hærfører.

Friderich Gersdorf og Edel Margrethe Krag havde i ægteskabet 5 børn, 3 døtre og 2 sønner. — Af døtrene blev den ældste gift med generalmajor Løvenhjælm Brockenhus på Fyn. Den næstældste med en baron Gyldencrone og efter hans død med stiftamtmand Pentz. Den yngste med en slægtning på faderens side, konferentsråd v. Gersdorf til Vosnæsgård og Isgård etc., amtmand over Kalø amt. En søn af dem blev ligesom faderen konferentsråd og amtmand i samme amt. Denne var gift med general v. Rosenørns yngste datter fra Katholm. De døde ret tidligt, men efterlod sig 3 børn, 2 sønner og 1 datter. Begge sønnerne blev ritmestre og arvede hver en af faderens gårde, Isgård og Vosnæsgård. Datteren Anne Margrethe Gersdorf, kom i sin barndom efter forældrenes død til Kjærgård for at opdrages af hendes moster, Margrethe v. Rosenørn. Hun kom i året 1764 i ægteskab med hr. major v. Leth ved husarerne, som lå i kvarter i Ribe, men hun døde ganske pludselig samme år af børnekopper kun 18 år gammel til stor sorg for hele hendes familie. Hun blev bisat den 2. september s. å. i Hunderup kirke, øverst i koret. — Af sønnerne blev den ældste, Christian v. Gersdorf, oberstløjtnant og gift med en komtesse Holk, med hvem han blev ejer af herregår-

den Kjærsgård på Fyn, der senere blev gjort til et stamhus. Den yngste søn, Christopher Friderich v. Gersdorf, blev oberstløjtnant ved kavalleriet og overtog Kjærgård efter sin fader.

Friderich Gersdorf og begge han hustruers lig er, som foran nævnt, bisatte i Hunderup kirkes tårn, hvori der er indrettet et gravkammer oven på jorden med hvælvet loft og med indgang fra kirken gennem en smuk udskåret gitterport.

Edel Margrethe Krag, død 1739, og Christoffer Friederich von Gersdorff, død 1748.

Den trænger til reparation og kisterne er miserable. Disse har en gang været fløjlbetrukne men fløjlet er næsten forsvunden. En gang er der blevet lavet nye egetræskister, hvori de oprindelige kister er nedsatte, men også disse nye kister er nu så medtaget af tidens tand, at de trænger til fornyelse. Om der endnu er midler til dette gravkammers vedligeholdelse vides ikke, men der har været, derom skriver Knud Lang 1766:

»Ved en konfirmeret Donation af hr. Gehejmeråd og Generalløjtnant Friderich v. Gersdorf, er der henlagt noget Strøgods, Kjærgård tilhørende, udi Holsted Sogn, nemlig et Sted i Holsted by og 4 Steder i Nørre Lintrup by, og endskønt samme Donations Dokument og Konfirmation derpå al Eftersøgning uagtet, ikke for nærværende Tid har været på Gaarden at finde, saa giver dog Jordebogen derom Oplysninger med følgende Ord: »Foranførte 5 Mænd i Holsted sogn, deres Landgilde og Frihedspenge, der ialt beløber sig til 12 Rdl. og 6 Skilling er henlagt til Begravelsen i Hunderup Kirkes Taarn, dens Vedligeholdelse«.

14. Christopher Fr. v. Gersdorf

Den 29. april 1731 tilskøder enkefru Edel Margrethe Krag Kjærgård til sin yngste søn, Christopher Friderich v. Gersdorf. Han var officer, oberstløjtnant og havde gjort flere felttog med sin fader. Han er født den 19. november 1699 på Bramstrup og han døde den 1. maj 1748 på Kjærgård. Blev gift 13. marts 1733 med Margrethe v. Rosenørn fra Mejlgård og Katholm på Djursland. — 1735 pantsætter han Kjærgård for 12.000 Rdl.

Det er kun lidt, man ved at fortælle om ham. Han var ligesom faderen både officer og godsejer, men lignede ham forøvrigt ikke meget. Han har hverken haft hans energi eller dygtighed, har været noget forfinet og dertil sær og sippet. Dette pedanteri tog til med årene, han har beskæftiget sig med genealogi, slægtsforskning, uden at der dog kom synderligt ud af det. — Dertil kommer, at han har været både mistroisk og især i høj grad overtroisk, han så spøgelser og genfærd alle vegne. Dette hysteri fandt selvfølgelig rig næring i alle de sagn, der var knyttet til Kjærgård og dens skumle kældre, om forbrydelser, der var begået eller ulykker, der var sket.

Denne uhyggelige sindslidelse var især slem i hans sidste leveår. Selv mente han, den hidrørte fra et grimt optrin ved faderens begravelse. Ligvognen havde stået forspændt med 6 sorte heste og ligkisten var sat i vognen. Da siger præsten: »Kør så i Guds navn«. Men hestene kom ikke af stedet. Da siger sønnen: »Kør så for Satan!« og straks gik hestene ud over broen, der førte fra gården over voldgraven. — Det var den forfærdeligste time i hans liv, og siden den tid

følte gejster sig svært tiltrukne af ham.Han sov altid ved lys, og når han gik til sengs, blev der tændt lys lige fra hans værelse og til soveværelset, da han ikke vovede at færdes i de lange gange, uden at de var ordentlig oplyste, af frygt for at møde genfærd og spøgelser.

15. Margrethe v. Gersdorf. Født Rosenørn

Slægten Rosenørn hører til den yngre adel i Danmark. Stamfaderen, der den 20. marts 1679 fik våbenbrev med navnet Rosenørn, var Peder Madsen (Rosenørn) til Tvilumgård. Han var søn af borgmester Mads Poulsen i Randers og født 10. oktober 1635 i Randers, død d. 26. august 1706, assessor i kammerkollegiet, kancelliråd, gift 20. november 1664 med Anne de Hemmer, født 23. februar 1637, død 5. april 1703.

Disse var Margrethe Rosenørns bedsteforældre. Hendes fader var Poul Rosenørn til Tvilum, Mejlgård og Katholm på Djursland, generalmajor, født 25. januar 1670, død 27. november 1737, gift 28. maj 1708 med Mette Benzon, født 10. november 1693, død 23. december 1752.

I dette ægteskab var der 6 børn, hvoraf Margrethe Rosenørn, eller som hun altid kaldtes i barndomshjemmet og af slægten, »Mejlgårds rose«, var den 4. i søskendeflokken. Hun er født d. 17. aug. 1715 på Kronborg slot ved Helsingør, hvor hendes forældre den gang opholdt sig, da faderen lå i garnison. Gift den 13. marts 1733, 17 1/2 år gammel, med obertsløjtnant Christopher Friderich v. Gersdorf til Kjærgård, hvor hun døde 24. maj 1786, efter at hun i 38 år havde siddet enke på det store gods og selv forestået dets forvaltning.

Hun var en overmåde dygtig kvinde, der bragte gårdens økonomi på fode, samtidig med at hun opdrog den store børneflok, som hun efterhånden satte godt i vej. — Hun var ikke alene en værdig nådigfrue, der varetog ledelsen af det store gods med klogskab og dygtighed, men hun satte samtidig stærkt ind på at forbedre fæstebøndernes og hendes undergivnes kår. Hun var stærkt påvirket af de bestræbelser, der udfolder sig for bondestandens frigørelse i hendes tid, og hun har øjensynlig været under påvirkning af flere af hendes slægtninge, der også var gået ind for gennemførelsen af frihedsideerne, og ikke mindst har hun været under påvirkning af den så ofte nævnte dygtige Vilslev-præst Knud Lang, hvis reformarbejde for bondestandens ophjælpning og frigørelse vistnok er ret enestående i Danmark fra den tid.

Enkefru Margrethe Rosenørn stillede hele sit store gods til rådighed for præstens eksperimenter, og hun gjorde det ikke af letsindighed. Tværtimod, det havde kostet hende tunge overvejelser og store overvindelser, før hun indlod sig på at ofre sit gods på bondefrigørelsens alter.

Derom har en af hendes slægstmedlemmer i en nylig udkommen

bog om den Rosenørnske slægt skrevet smukt og forstående således,

»En stormvejrsnat, mens kvæget gik i engene, sad fru Margrethe på Kjærgård og lyttede til den stærke blæst. Natten ville blive søvnløs. Før stormen løjede af, turde hun ej gå i sengekammeret. Thi bølge og hav var lunefulde, meget kunne endnu ske inden morgen.

Hendes tanker var rettet imod fremtiden, når hun en gang blev slagen med dødens lamhed. — Hvem kunne så tage tøjlerne, hun måtte slippe?

Vel var børnene der, men sønnerne commoderede mere det militære, og døtrene havde hver nok i sit. Og alle de andre børn? De enfoldige bønder, som kom til hende med deres sorg og glæde, og som kaldte hende »Vor mor på Kjærgård« —? Hvem skulle hjælpe de arme bestier til rette i deres enfold og armod?

Når de tanker kom over hende, syntes hun, hendes livsgerning var spildt.

Det kunne hænde, at hun mindedes sin nevø, kammerherre Pouls strålende ansigt, da han forgangen år besøgte hende, og de sad sammen i stuen. Da havde han fortalt om sin kongstanke: at hæve bonden og gøre ham fri. Lære ham at tænke selv, lære ham, at der gaves et andet liv end trældommens! Tænk, at se de små lykkelige hjem vokse op, hvor lykke og tilfredshed var til huse! Se dem dyrke »egen« jord og se røgen — »fribåren« havde kammerherre Poul sagt — stige op af skorsten!

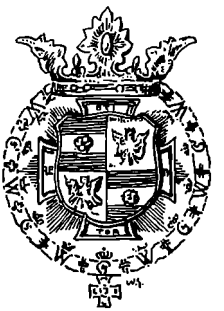

Tegning af våbenskjold for familien Rosenørn.

Hin dag havde hos dem også siddet præsten Knud Lang fra Vilslev. Også han havde talt bøndernes sag, og hun havde smilet til de to ivrige mænd med det lyse livssyn. Men søndagen dernæst i Hunderup kirke, da hun havde set ned langs stoleraderne, og præstens ord om herrens hjertegodhed havde lydt under det lave bjælkeloft, da syntes hun at have set et håbets glimt i de trætte øjne. De barkede næver synes foldende sig i en andægtig bøn — håbets og troens bøn.

Men det var selvfølgelig let for den præst at prædike den sag, thi han ejede jo ingen jord til uddeling. Og stadig kom tvivlen ind i hendes hjerte. Handlede hun nu ret og klogt? Var disse mennesker nu også modne nok til at annamme de goder, hun lig den gudinde Fortuna ville strø ud over dem af sit overflødighedshorn? Kjærgårds jord var jo kun enge og sand; thi af den smule skov, som stormen ikke fældede for hende, skulle ikke megen »fribåren« røg stige op gennem nogen skorsten.

Og hovedgården! — Hvid skinnede den imod hende igennem den afbladede lund. Hvem ville hæge om den? Hvem ville bøde på de sår, som stormen slog? Og lå hun først en gang ved sin mands side under Hunderup kirkes gulv, hvor hverken sandflugt eller stormflod

mere kunne nå hende, ville man da ikke en gang forbande hende, fordi hun splittede med rund hånd, det slægten havde samlet?

Da hun langsomt steg op af den store sandstenstrappe og gik ind ad porten, der kronedes af hendes svigerforældres navnetræk, havde hun dog besluttet at lade Knud Lang komme. Man kunne da gerne se på hans tal og projekter. — En liden begyndelse kunne man dog gøre. Så kunne man jo vente med værkets fuldførelse til hun selv var heden.

Med et spædelys i hånden gav hun sig til at søge i dokumentkisten efter gårdens skøder. Vinden fik lærredet på de store malerier af hendes svigerforældre til at bulne ud, og hun stirrede forfærdet på kontrafejerne, der syntes at blive levende. Hvor ofte havde salig obersten (hendes mand) ikke plaget hende med sin spøgelsesrædsel? Men det var da også en unangenehmer aften. Et sted i huset stod en vinduesskodde og smækkede på de hvinende hængsler, klaprende som et kistelåg.

Da fru Margrethe lagde sig til ro i sengekammeret, læste hun efter sædvane et kapitel i biblen, inden hun sov ind.

Og herrens finger bladede i Biblen og pegede på det sted, hvor der stod skrevet: »Salige ere de fattige i ånden — thi Himmeriges rige er deres«, og fru Margrethe lukkede øjnene — Når han, den alvise, der råder over menneskets hjerte, turde betro dem så meget, skulle hun da forskrækkes over at betro dem sit lidet, jordiske gods.

Og den dygtige, energiske Vilslev-præst Knud Lang kom med sine projekter og tal, som han forelagde fru Margrethe, og som let vandt hendes bifald. Den kloge præst kendte både sit herskab og sine bønder indtil deres inderste hjerterødder, han vidste, hvordan sagen skulle gribes an, han forstod den kunst at få dem til at bøje deres vilje ind under hans til deres eget bedste.

Knud Lang havde forlængst indset, at den værste hindring for fremskridt i landbruget var markfællesskabet i landsbyerne. Her var det altid de træge og ligegyldige, der kom til at bestemme farten. De enkelte bønder, der havde energi, og som der var fremdrift i, kunne aldrig komme til at gøre sig gældende og ægge kappelysten, sålænge fællesskabet bestod. Derfor blev det præstens første opgave at få en udskiftning af bymarkerne og dermed fællesskabets ophævelse gennemført. Og her satte Knud Lang ind med en energi og en dygtighed, der søger sin lige, først i Vilslev i årene 1764-66 og året efter i Darum. Der havde været store vanskeligheder for præsten at overvinde, men han kendte sine sognebørn, og de troede på ham, og det lykkedes præsten at få en vistnok ret enestående generaludskiftning gennemført både i Vilslev og Darum, sikkert nok den første landsbyudskiftning i Danmark, i hvert fald for større landsbyers vedkommende.

Da fru Margrethe Rosenørn 1786 afgik ved døden, gik samtlige fæstegårde under Kjærgård over til selveje. De blev solgt ved offentlig auktion, der afholdtes på Kjærgård den 25. og 26. oktober 1786. Det ser ud til, at fru Margrethe og præsten også der forud har lagt alt til rette, så det blev muligt for samtlige fæstere at beholde deres gårde. Betalingsvilkårene har været ordnet således, at ingen af den grund har været nødsaget til at lade gården gå over på fremmede hænder. Allerede 2 år før stavnsbåndets løsning sad fæstebønderne på Kjærgårds gods som selvejere på deres gårde.

Hun har utvivlsomt udelukkende handlet således af ideelle grunde. De økonomiske forhold på Kjærgård var ved hendes død gode, og arvinger var der nok af, da hun efterlod sig ikke mindre end 10 børn.

Hun var med liv og sjæl gået ind for tanken om bondestandens frigørelse, der i hendes tid gik igennem ikke så få af vore stormandsætter, og som resulterede i stavnsbåndets løsning og i de store landboreformer, der så lyset omkring ved århundredskiftet 1800. Ja, hun ikke blot gik ind for tanken og ideerne, men hun og præsten Knud Lang hører til de første, som var med til at føre dem ud i livet i Danmark.

Frihedsideer

Jens Mikkelsen Lauridsens beskrivelse af Kjærgårds adelsfamilier giver os interessante oplysninger om danske adelsfamiliers funktion og position gennem 400 år. Tre forhold er iøjnefaldende: Deres slægts- og familiemønstre, deres udbredte godsbesiddelser og deres overraskende store mobilitet.

I lange perioder over flere generationer har disse adelsfamilier været forbundet i indviklede sammenhænge. Gennem vel planlagte ægteskaber og efterfølgende slægtsled har generation efter generation haft krav på hinanden, støttet hinanden, bekriget hinanden og været på jagt efter titler, embeder, magt og indflydelse.

Deres godsbesiddelser har været store og vidtspredte. De havde ikke alene den hovedgård, de sad på, og nogle i nærheden, men flere havde godser over det meste af landet. Og til hver herregård hørte flere ladegårde, nogle hundrede bøndergårde, hele landsbyer, kirker, skove og mange »herligheder«. Tidens trafikforhold taget i betragtning er det helt utroligt, i hvor høj grad ejerne har været i stand til at komme rundt på det meste.

Godsstyrelsen har nok i høj grad været overladt til funktionærer som ridefogeder, ladefogeder og andre fogeder, men mange adelsmænd har dog været dygtige landmænd og landøkonomer — efter tidens forhold. Nogle var krigskarle, der med større eller mindre held forsvarede land og rige eller deltog i kongernes krigeriske tidsfordriv rundt om i nord og syd. Andre var embedsmænd både lokalt og nær ved hoffet. Lokalt ordnede de alle forhold, administrerede lov og ret, kirke og skole, handel og transport, og det gjorde de også på landsplan. Hvordan har det været muligt at være herremand på Kjærgård og samtidig embedsmand i København? Mange af de her omtalte herremænd har som yngre rejst meget i Europa, ja nogle har studeret flere år på universiteter i Tyskland, Nederlandene, Frankrig og Italien. De har talt flere sprog — nogle af dem måske ikke dansk! De har været godt orienterede, og de hjembragte vort kulturgrundlag, og de tog ledelsen i landet.

Omkring år 1500 blandede godsejerstanden sig i kirkens oprør imod romerkirken. Kjærgårds ejer bekæmpede f.eks. opkomlingen Hans Tavsen, da han blev biskop i Ribe.

Godsejerne fik mest ud af den kirkereform. De overtog i 1536 det

meste af klostrenes og kirkernes jord, godser og herligheder, tiende og rettigheder vidt omkring, men jo også hele kirkeadministrationen. De blev faktisk vicekonger i provinsen. Endnu mere magtfuld blev godsejerstanden efter enevældens indførelse i 1660, hvor også nye familier uden for den gamle adel kom til magt og anseelse. Blandt disse var der velbjergede borgere, godsfunktionærer og enkelte bønder, som blev udnævnt til friherrer, grever og baroner. Kjærgårds berømteste ejer Margrethe Rosenørn var således bare anden generation med »våbenbrev«. Hendes bedstefar hed oprindelig Madsen og var søn af en velrenommeret borger i Randers. Men man må jo erkende, at hun hørte til den gode del af den nye overklasse.

Omkring 1750 når nye tanker om frihed og menneskeværd til Danmark, hvor en skelsættende historisk udvikling går i gang. Den udvikling når Kjærgård meget hurtigt gennem Vilslevpræsten Knud Lang. Han opfanger, hvad der er i gæring og går stærkt ind for bøndernes sag og får nådigfruen på Kjærgård til at interessere sig for tidens rørelser og de nye tanker.

På sin fødselsdag 31. marts 1755 ophæver kong Frederik V censuren ved at udsende opfordring til alle og enhver om at udarbejde og indsende forslag til hofmarchal A.G. Moltke angående »alle sager, der kan være tjenlige til opretholdelse af rigets flor«. Det havde nok været mere rigtigt at bede om forslag til tilstandenes forbedring, og det var også nok det, der var meningen. Set med nutidens øjne var forholdene på den tid elendige.

Der var knap 800.000 mennesker i Danmark. De fire femtedele af dem levede på landet som hovpligtige fæstebønder i ringe kår, og der var nogle få, dårligt stillede håndværkere. Godsejerne ejede praktisk talt al dyrket jord, omkring 98 pct. Det meste af den jord hørte til bøndernes fæstegårde og blev drevet fra disse i traditionelle og irrationelle landsbyfællesskaber. Til sædegårdene hørte kun 10-15 pct. af agerjorden, som også blev dyrket af fæstebønderne som hovarbejde med egne heste og redskaber.

Den store nordiske krig ødelagde i årene fra 1700 til 1720 store værdier i Danmark og omliggende lande. Efter freden 1720 fandt enevoldskongerne Frederik IV og Christian VI ikke desto mindre, at det var nødvendigt at investere enorme værdier i store slotte, som Fredensborg og et nyt Christiansborg. Disse byggerier sugede håndværkere og unge bønder til sig fra hele landet. Gårde blev forladt og flere lå øde. Ifølge Chr. V's lov af 1683 var det herremænd forbudt at nedlægge bøndergårde og at inddrage bondegårdsjord. Fæstegårdene skulle udforpagtes, inden der var gået to år. Det så flere steder ud til at være umuligt. Det var også umuligt for lensmændene at skaffe soldater til hæren. Christian VI blev derfor i 1733 af godsejerne overbevist om, at det var nødvendigt at fastholde de unge bønder

i landbruget, hvorfor stavnsbåndet blev indført. Bindingen til stavnen gjorde det også lettere for godsejerne at forøge hovpligten. Og det gjorde de.

Den nye godsejerstand pålagde også bønderne større skatter og flere byrder for at få råd til »at kaste glans over enevoldshoffet«, hvilket ville sige at deltage i et dyrt luksusliv.

Omkring 1730 forbedredes landbrugsforholdene. Fra 1730 til 1750 steg priserne på korn, som var den mest livgivende produktion, ca. 50 pct. Det betød mest for godsejerne, som havde jord i overskud til at producere korn til salg, og da de modtog tiende og landgildeydelser i form af korn, tjente de efterhånden ganske godt. Konjunkturudviklingen gav inspiration til at tage mere jord under plov. Markerne blev ryddet for sten og krat, der blev merglet og gravet grøfter. Altsammen blev det pålagt hovbønderne. Sædskiftet blev ændret, og nye planter som kløver, vikker, ærter og lupiner blev taget i dyrkning.

Den produktionsforøgelse betød nye byrder på bønderne, som til gengæld organiserede passiv modstand ved driveri, slendrian, dårligt arbejde og ved at bruge en masse tid på »faglige møder«. Der var evige trætter med ridefogederne og langstrakte retsprocesser. I få tilfælde udviklede det sig til åbent oprør.

Efterhånden blev det klart, også for godsejerne, at der måtte findes nye former for at få arbejdet gjort og andre måder på at få forpagtningsafgifterne betalt. Hoveriet skulle afløses med kontante ydelser. Kongens yngre embedsmænd, hvoraf flere selv var godsejere, påvirkede ham til at gøre noget.

Kong Frederik V's bedste mand var den tyskfødte hofmarchal Adam Gottlop Moltke. Han havde i 1746 i en alder af 36 år fået foræret et af landets største godser, Bregentved på Sjælland, og i 1750 fik han titel af greve. Han gik omgående i gang med at udskifte og nyfordele jordene på sine godser. Det samme gjorde en anden tyskfødt embedsmand Johan Hartvig Ernst Bernstorff, som kom til Danmark i 1751 og blev Danmarks udenrigsminister og fik overdraget store godser i Nordsjælland.

Det var disse mænd, der fik kongen til i 1755 at udsende opfordring til alle og enhver om at indsende forslag til forbedring af rigets flor. Rundt om i landet satte reformivrige mænd sig derfor til skrivebordene for at skrive »afhandlinger«. De blev af universitetets prokansler Erik Pontoppidan samlet og udgivet fra 1755 til 1764 i tidsskriftet »Danmarks og Norges økonomiske Magazin«.

Frederik V. blev i 1766 efterfulgt af sin søn Christian VII. Kun 17 år gammel fik han overdraget landets styre. Det havde han ringe muligheder for at komme godt fra, selvom han i sine første regeringsår var ganske fornuftig. Han blev mere og mere grebet af sløvsind og depressioner, efterhånden regulært sindssyg. Hans schwei-

ziske lærer E.S.F. Reverdil holdt lidt styr på ham og fik ham til at interessere sig for bøndernes kår, og sammen med Moltke og generalprokurør Henrik Stampe m.fl. fik han kongen til at skrive under på flere gode forordninger (love). Således i 1769 om selvejerbønders beskyttelse — den siden så ivrigt diskuterede landbrugslov. Den er efter min mening den vigtigste af alle reformlovene. Danmark blev derved sikret en selvejerbondestand og dermed et aktivt bondesamfund.

1770 blev den tyskfødte læge Johann Friedrich Struensee ansat til at holde styr på kongen, og i løbet af kort tid tilegnede han sig diktatorisk magt i kongens navn. Reverdil blev fordrevet, og Moltke og Bernstorff frataget deres magt. Struensee udsendte en strøm af erklæringer, bestemmelser og forordninger, som ingen kunne nå at efterleve. Han mødte kun had og modstand fra de egentlige magthavere, de ældre godsejere, men han skabte forventninger blandt hovbønder og frisindede borgere.

Efter sit fejltrin med den unge, ulykkelige, engelskfødte dronning Caroline Mathilde blev Struensee frataget magten, fængslet og henrettet. Den konservative godsejer Ove Høegh Guldberg tog derefter sammen med Frederik V's enke Juliane Marie magten og beholdt den i 12 år, indtil en ny reformivrig gruppe med kronprinsen som redskab ved et regulært statskup i 1784 tog magten. Og så skete der en hel masse. Den 36-årige greve Chr. Reventlow satte sig i spidsen for reformarbejderne. Han var veluddannet, intelligent og handlekraftig. Den ældre Bernstorffs nevø, Andreas Peter Bernstorff, tidligere Danmarks finansminister, men af Guldberg fordrevet til sine tyske godser, kom i 1784 tilbage, 49 år gammel, og stillede sig ved siden af Reventlow og den norske jurist Chr. Colbjørnson m.fl.

Flere landbokommissioner blev i de næste 10-15 år nedsat. Kommissionernes forslag blev til love, og de blev efterlevet — sådan efterhånden. Guldberg havde erklæret alle Struensees hoveriforordninger ugyldige og givet godsejerne frie hænder til at træffe aftaler med deres bønder om antal hovdage og spanddage. Det var ikke »forhandlinger« mellem ligemænd, så hoveriet blev til en stadig større plage der, hvor godsejerne ikke ville gå med til kontante fæsteafgifter. Der var også stadig strid om, hvor store de ydelser skulle være. Guldberg havde vist interesse for udskiftning og jordfordeling og i nogen grad for overgang til selveje, så også i hans embedtid, fra 1772 til 1784, skete der flere steder i landet forbedringer på de områder.

Sådan lå landet, og så kommer vi tilbage til Ribe amt, til Kjærgård og Vilslev.

Knud Lang

En af de særlig flittige bidragsydere til »Danmarks og Norges økonomiske Magazin« var pastor Knud Lang, sognepræst i Vilslev og Hunderup sogne. Han kom til at spille en betydningsfuld rolle i begivenhedernes gang på den gamle herregård.

Knud Lang blev født 1719 i Dejbjerg præstegård ved Ringkøbing, hvor hans far var præst. Hans mor var præstedatter fra Stauning, og en søster var præstekone i Hjortlund. Om Knud Lang oplyses, at han efter en god forberedelse hos sin fars gamle degn i 1732 kom på den lærde skole i Ribe som discipel og efter tre års forløb blev dimitteret til akademiet, tog philosofikum 1736 og embedseksamen 1739. Men allerede året før, i begyndelsen af året 1738, fik han plads som lærer ved Ribe skoles første lektie, hvorefter han i løbet af seks år avancerede til fjerde lektie, indtil han i marts 1744 af oberstløjtnant Christopher Friderich v. Gersdorf på Kjærgård blev kaldet til præst for Vilslev og Hunderup menigheder. Han blev ordineret dagen før Kristi Himmelfartsdag af biskob Hans Adolph Brorson og derpå indsat i embedet den næstfølgende søndag af magister Laurids Lund, provst i Gørding herred. Samme år i november måned blev han gift med Anna Marie Henrichsen, datter af hr. Niels Henrichsen til Sværupgård på Fåborgegnen på Fyn. Hun blev født i Fåborg købstad 1719.

Præstegården i Vilslev var lige så stor som tre almindelige vilslevgårde, nemlig på 17 1/2 tdr. hartkorn. Gården var dårlig. Knud Lang skriver, at den var så ringe, at det var vanskeligt at finde en ringere gård i hele Jylland. Han konstaterede, at havet var en grådig nabo. Det åd sig stadig nærmere til byen, hvorfor han foreslog at få bygget et havdige.

Knud Lang var en fattig mand, nok også i begyndelsen en besværlig mand. Han kom i proces til flere sider, først med herskabet på Kjærgård, fordi naboerne tog for mange furer og pløjede sig ind på præstegårdsjorden. Han blev uvenner med husmændene om deres græsningsret, han var i proces med flere bymænd i ikke mindre end tre år om noget ubrugt jord nord i byen, og der var stadig strid om kirkernes tiendekorn, om hegning og fællesdrift. Han beklagede sig også over, at hans kontante indtægter blev mindre, for folk gik mindre i kirke og gav mindre offerpenge.

Ikke desto mindre blev han fører for bønderne under Kjærgård og en god inspirator for Margrethe Rosenørn.

Til tidsskriftet »Danmark og Norges økonomiske Magazin« indsendte han gennem årene seks afhandlinger, hvoraf to blev belønnet med guldmedalje og en med sølvmedalje.

Knud Langs første afhandling var om hingstestutterier. I den skitserede han faktisk senere anerkendte og brugte avlsprincipper om at udvælge de allerbedste handyr ved typegodkendelse, kåring og præmiering. Kun de få anerkendte hingste måtte bruges i avlen, og de skulle være til fælles brug. Et par særlig kyndige mænd med amtmanden i spidsen skulle udpege de egnede hingste og udstede brugsattester på dem. Hopperne skulle også bedømmes, før de blev godkendt til stutteribrug. De avlsplaner udtænkte og beskrev han i 1759.

Hans anden afhandling var om bekæmpelse af skadelige urter, især gul okseøje. Man skulle, skrev han, kun bruge ren udsæd. Jordene skulle pløjes og behandles bedre om efteråret og igen før såning. Afgrøderne skulle for at kunne kvæle ukrudtet bringes i kraftig vækst ved mergling og afvanding og ved brug af flere bælgplanter som ærter og hestebønner. Man skulle undgå at blande udkrudtsfrø i møddingen, og han fik bønderne til at købe en kornrensemaskine til fælles brug. En anden måde at forbedre avlen på var at indsamle de største og mest modne aks før høst og kun bruge de tungeste kærner til udsæd. De kunne også frasorteres ved en særlig kasteteknik.

Knud Lang fik guldmedalje for den næste store afhandling, som faktisk var to afhandlinger. De var om driftfællesskabets håbløshed. Hovedindholdet af disse er her gengivet fra en artikel af sognepræst Michael Mikkelsen, Redsted på Mors, i Ribe amts historiske samfunds årbog 1912.

»Fællesskab medfører, at alle gode anstalter derved går overstyr og al ny og nyttig foretagelse er så godt som forgæves«.

Han fremhæver af skadelige følger, at græsning ødelægges. Enhver tænker som så: »Det går ham ikke værre end hans naboer, med et ord: Det er fælles græsning, derfor skal den ruineres«. Og så holder en for mange kreaturer. Byens Hjord trækkes eller drives over græsmarken. Tøjring kan ikke gennemføres på grund af fællesskab. Slår en kreaturerne løse, må de andre gøre ligeså.

Diger, veje, grave og vandledninger, der skal vedligeholdes ved »alme« (fælles arbejde), holdes dårligt. »De sidste vil ikke gøre det bedre end de første, og altså bliver det altsammen ilde gjort«.

Gadejord og anden fælles jord ødelægges. »Man kappes ligesom om at fordærve jorden og uden skånsel afgrave den skønne og umistelige grønsvær deraf til at oplukke diger og lukker med.« Den ene søger ligesom med flid at gøre det grovere end som den anden »blot fordi det er fællig«. I marskegnene risikerer man endda, at floden

om vinteren tager digerne. Næste år må der atter graves græstørv.

Om agermarken er der det at sige, at der bliver mange små og smalle agre, og jord spildes til ren, skel og plovvendinger. Enkelte marker bliver så store, at skal gødningen række til det hele, bliver der for tyndt et lag. Jordene i de forskellige »indtægter« ligger adspredt i mange stykker. Lavtliggende jorder får ofte lov til at stå under vand enten efter regn eller stormflod. Skal der pløjes der, pløjer man kun nogle furer på ryggen af agrene. Der skal pløjes, sås, høstes og indavles på samme tid uden hensyn til den enkeltes lejlighed og nytte.

Engene hegnes ikke til lovlig tid. Har folk for mange kreaturer til vinterfoderet, kan de slå både kreaturer og heste ud på dem tidligt i foråret og lade dem gå der til ind i maj, så der ikke kan blive et læs hø på en dags slæt. Der ansættes fortidlig slæt. »Det går langtfra altid efter de ældste og forstandigste mænds tykke, men oftest får de unge, uforfarne, selvrådige og de, som på et gade-stævne bedst kan overråbe de andre, samt stærkest sværge og bande, overmagten«, og efter dem må de andre rette sig.

Endelig er der den store bekostning ved høslætten. Der skal skaffes mange, også fremmede slætkarle og rivere. Der slås om natten og slås dårligt. Og der er stadig kappestrid om at blive først færdig. Der må ydes rigeligt af øl og brændevin foruden 24 sk. i dagløn. Engene overfares, og meget græs bliver stående.

Om indbjærgningen siges der: »Man farer gemenlig til dermed længe før tiden, ret ligesom det var gribs gods og deres hele velfærd bestod udi, hvem der først kunde blive færdig med sagen«.

I marskegnene står store engstykker under vand, da der ikke sørges for afløb. Og mange enge burde undertiden pløjes og tilsås med korn. Men fællesskabet hindrer det.

Fra Højer, hvor havdiget ophører, og langt mod nord er engene så eksponerede for havflod — —, »at samme havflod endog i høbjærgningens tid går ind over engene, fordærver landmandens bedste hø og fører det bort, og om han endskønt gør sig yderste umage for at redde og bjærge det mest mulige deraf, så falder det ham dog dobbelt vanskeligt og umuligt, fordi engskifterne ligger i små stykker på så mangfoldige steder adskilte fra hverandre, så at høet bortflyder af det ene stykke, imedens man bjærger på det andet«.

På lavtliggende jorder kan vand samles fra højereliggende land. Men »så længe hver mands jord i nogle snese, ja hundrede stykker på langs og tvert hist og her ligger fordelte udi det opdragne nedrige land«, er der ikke noget at gøre, men blev jorden udskiftet, kunde selv »den hidindtil fast unyttige jord indrettes til den bedste og frugtbareste ager og eng, skønneste tørveskær, skovplantning etc. alt efter jordens lage og beskaffenhed«.

Havets oversvømmelser af engene ødelægger græsning. »Vel kun-

de slige oversvømmelser af havets salte vand præcaveres, når en havdig blev anlagt i denne egn af landet og sluser bekostede for åerne — hvorved usigelig megen grund på en lang strækning ind i Jylland kunde vindes til lodsejerne store fordel fra havet — — — men sligt projekt vilde udkræve temmelig anselige bekostninger for lodsejerne i begyndelsen, som derfor næppe på egen hånd skal blive enige derom, førend de engang i tiden befrygtelig må nødes til at tage sådan resolution«. Knud Lang udvikler herefter, hvorledes vanskelighederne ved fællesskabets ophævelse bedst kan overvindes, og hvorledes der skulde gås frem ved jordens deling derefter. Selv om han også derigennem kommer til at belyse tidsforholdene i datidens landsbyer, har denne del af afhandlingen dog mindre interesse for os nu om dage. Men bliver fællesskabet ophævet, er han vis på, at »landet vilde grønnes og over ald florere, kongen glæde sig derover, og samtlige undersåttere høste frugten deraf til deres almindelige gavn og timelige lyksalighed«.

Denne afhandling har muligvis givet anledning til, at spørgsmålet om fællesskabets ophævelse igen er blevet overvejet af højere vedkommende. For det følgende år stilledes der nemlig en prisopgave, der satte dette spørgsmålet under debat.

Knud Lang tog sagen op pány, og ved udgangen af 1761 indsendte han sin besvarelse af prisopgaven. Sagen har ligget ham stærkt på sinde. Det gjaldt jo et forhold, der greb dybt ind i folkets liv. Han er sikkert i sin gode ret til at kalde afhandlingen »patriotiske tanker«.

Da agerdyrkningen er hovedkilden for folkets næring og rigets velstand, er «ingen foretagelse af større vigtighed og nytte, end som først og fornemlig derpå at arbejde af alle kræfter, at man kan komme efter de allerstørste anstødsstene og rydde dem af vejen, som hidindtil så mærkelig har hindret agerdyrkningens fremgang«.

»Hvad kan det hjælpe at dyrke de i så mange år udyrkede heder, når den meste forhen dyrkede jord i landet bliver ilde dyrket, af mangel på god indretning? hvad kan det hjælpe at anskaffe bekvemme plove, når man mangler frihed og en bekvem lejlighed til at bruge dem efter ønske? hvad kan det hjælpe at give landmanden gode råd til at dæmpe sit ukrudt og så godt sædekorn til hans ager, når han in statu quo (de bestående forhold) dog ej kan vente at avle nogen tilstrækkelig frugt der efter? at skaffe ham mange og gode heste, når han ej kan avle godt og overflødigt græs og korn til at forsyne dem med? at give ham forslag til gode huses bygning, når han intet klækkeligt kan indavle til at fylde dem med? at skaffe ham gode tærskemaskiner, når han har lidet eller intet at bruge dem til? at befordre indbyggernes tilvækst, når de ej får mere lejlighed end som hidtildags til at udbrede jordens grøde, tillige med deres afkom, til deres underholdning? at skaffe dem forråd til at brænde, når de har intet at bide?

Vi vilde finde det selvfølgeligt, at alle de her nævnte ting måtte skydes tilbage i anden række, så jordspørgsmålet først kunde blive løst. Men således var det ikke dengang. Det er med grundig alvor, at både den ene og den anden patriot fremsætter forslag til at forbedre bondens kår uden at tænke på, at roden til alle bondens ulykker var den manglende adgang til fuld og selvstændig rådighed over sin jord«.

Knud Lang var en af dem, der så, at den vigtigste socialøkonomiske opgave var at bringe jordspørgsmålet til en heldig løsning. Ingen forbedring er i længden noget værd for bonden, »så længe landvæsenet ikke kommer på en anden fod i henseende til sin indretning«, siger han. Derfor glæder det ham at se, at kongen gennem forskellige forordninger har vist sagen interesse.

At ophæve fællesskabet mellem byerne eller lodsejerne indbyrdes var at bygge hus uden grundvold, og at ophæve fællesskabet mellem en bys bønder indbyrdes var at lægge grundvold uden at bygge hus. Alt fællesskab skulle bort. Og var end ethvert fællesskab som et fjendtligt bolværk, der var besat med mange forsvarere, kunne de dog tages, fordi der var uenighed i fjendens rækker. Vanskelighederne ved udskiftningen var ikke større, end at de måtte kunne overvindes.

Han gennemgår derpå vanskelighederne og giver råd om, hvad der skal gøres. De vink, han giver, er meget praktiske. Tidsskriftets redaktion mener i alle tilfælde, at rette vedkommende hos Knud Lang kan hente god vejledning.

Hovedsagen er, at fællesskabet mellem den enkelte bys bønder bliver ophævet. Her er den gordiske knude, som skal løses, og det nytter ikke at gennemhugge den med Aleksanders sværd. Danmark var ikke det eneste land, hvor sagen lå for. Både i Tyskland og Sverige stod jordspørgsmålet på dagsordenen. I Skaane var der endog gjort forsøg på at ophæve fællesskabet. Og følgen havde mange steder været et stærkt forøget udbytte af jorden.

For at komme ud over vanskelighederne for udskiftningen mellem beboerne indbyrdes skulle man ikke anvende tvang. Værket skulle fremmes i fuld frihed. Man kunde jo gå lemfældigt til værks og tage et stykke af bymarken ad gangen. Når det først udskiftede stykke var sat i god drift, var tiden inde til at tage fat på det næste.

For at drive sin jord vel kræves der tre ting: forstand, evne og lyst til værket. Men forudsætningen er dog, at man har potestatem colendi, uindskrænket rådighed over sin jord. Og den får man kun ved, at jorden er udskiftet.

Denne afhandling var lige fremkommen, efter at enevældens hundredårsdag altså 1760 var fejret. Knud Lang ønskede derfor, at der måtte kastes glans over enevoldsmagten ved, at der indførtes en slags enevoldsejendom i landvæsenet, idet der blev givet kongelig

bevilling til ophævelse af alt fællesskab. Da ville enevældens tohundredårsdag blive fejret med des større glæde.

Knud Langs femte afhandling var også en prisopgave: »Hvilket tjener til flittighedens opmuntring i et land, enten at levnedsmidlerne er i en mådelig høj pris eller i en lav pris?«

Det har økonomerne vist ikke fundet svar på endnu. I Danmark steg produktionsmængden voldsomt i trediverne, da priserne var ruinerende lave. Nu sker det samme i Fællesmarkedet, hvor man mener, priserne er for høje. Knud Langs afhandling i »Magazinet« er blandet sammen med andres besvarelser af samme emne, men det menes, at Knud Langs standpunkt var, at den gyldne middelvejs pris var den bedste. Den ville tjene både producenter og forbrugere bedst.

På Knud Langs tid gik kongerigets toldgrænse gennem Vilslev. Jedstegårdene syd for åen lå i hertugdømmet Slesvig. Toldkontrol og toldafgifter var besværlige, og alle var smuglere. Han gik ind for åbne grænser og fri handel. Det drejede sig dengang især om studeeksport.

Hans sjette afhandling var om oprettelse af testamente. Den fik han også guldmedalje for.

»Når man opsætte testamente« skal man tage både gud og vor sunde forstand til hjælp.

Slægt og venner har først krav på at blive hjulpne. I den katolske tid gik så mange legater og testamentgaver til kirken og den gejstlige stand formedelst »den da herskende religions falske principia«, men vi har »en rigtig og ved guds nåde fra al vildfarelse og menneskelige lærdomme renset religion«, der lærer os, at vi ikke kan købe os himlen for penge. Hver tænke derfor på sin stand!

Dernæst bør man tænke på ved testamentet at fremme guds ære og det menneskelige selskabs lyksalighed. I dette tilfælde skal man tage hensyn til tidernes mangel og statens trang.

Hvad der kunne fremmes ved testamentariske gaver, var f.eks. ungdommens undervisning, især i landsbyerne. Er pengene ikke bedre anvendte »til at forsyne sognene med fornødne skoler, som mange steder fattes, skolerne med bekvemme og duelige skoleholdere, skoleholderne med convenabel besolding (rimelig betaling) end at anvende dem på kirkens ekstraordinære prydelse.«

Det var en nærliggende tanke, at velhavende folk skulle ophjælpe skolevæsenet ved legater og lignende. I sin beretning om Vilslev og Hunderup sogne fortæller Knud Lang, at i Jedsted og Hillerup var der omkring 1760 ingen skole. Beboerne måtte selv leje en skoleholder om vinteren. Det samme gjaldt beboerne i Hunderup sogn. De lejede en skoleholder for vinteren »snart i en og snart i en anden by for at lære deres børn at læse«. I Vilslev derimod havde de allerede 1742 fået en skole. Degnen skulle der undervise både sommer og

vinter for en løn af 6 Rdl. »samt 2 skilling ugentlig af hvert barn, som regner og skriver«. Desuden skulle han have indskrivningspengene, græsning til en ko og to får samt 22 læs klyne.

Ved testamenter kunde man »gøre ægtestanden let« ved at stifte udstyrslegater. Ligeså kunne man »salarere jordemødre og vundlæger hist og her på landet«. De skulle have medicin mod de almindeligste sygdomme, indpode børnekopper osv. Og endelig kunne man træffe anstalter til at forebygge fattigdom. Men det er altid bedre at lade folk få lejlighed til at tjene føden end at lade dem blive almisselemmer og give dem føden for intet.

Her forudsiger Knud Lang faktisk Kjærgårds senere brug som hjem for fattige mennesker, men især egnens offervilje og samling om at gøre Kjærgård til samlingssted og landbrugsskole.

Vilslev Præstegård.

Knud Lang døde 21. april 1781, 63 år gammel, efter at have været præst i Vilslev i 37 år. Hans kone Anne Marie overlevede sin mand i 14 år og døde 5. maj 1795. Begge ligger begravede på Vilslev kirkegård. De havde i deres ægteskab 5 børn, 4 sønner og en datter. Datteren døde 1 1/2 år gammel i året 1756. Den ene af sønnerne døde nok også som barn eller i sin tidligste ungdom, da der ikke senere findes oplysninger om ham.

Sønnen Jørgen Lang efterfulgte sin far som præst i Vilslev — Hunderup, men døde 40 år gammel, hvorefter broderen Niels Lang overtog embedet. Han var præst der i 34 år til sin død i 1821. Ingen af Knud Langs børn efterlod sig børn, så slægten døde ud i Vilslev præstegård, efter at Knud Lang og hans sønner havde boet der i 77 år.

Men en plejedatter førte slægtsnavnet videre. Jens M. Lauridsen skriver: »Min oldemor — min moders farmor — og hendes søster, der stammer fra Horsensegnen, blev som børn både moderløse og hjemløse. De løb da bort fra de hjemlige egne, ind over den jydske hede, ud i eventyret og endte hos den gode fe i Kjærgård skov, enkefru Margrethe Rosenørn. Hun tog børnene til sig som sine egne. Den ældste blev hos hende i 12 år, indtil enkefruen døde, mens den yngste, der kun var 9 år, blev sendt over til præsten Knud Lang i Vilslev for at blive undervist og senere konfirmeret. Hun blev hos præstefamilien, hvor hun fandt sig et godt hjem i 17 år, indtil hun blev gift med min oldefar«. Derved er slægtsnavnet ført videre, og mange på egnen kan føre deres slægtstavle tilbage til Vilslev præstegård.

Udskiftning

Da de nye ideer om jordreformer og bondefrigørelse — takket være pastor Knud Lang i 1764 kom til Vestjylland var Margrethe Rosenørn 50 år, og hun havde været enke i 17 år med en børneflok på 10. Hun ejede alt jordegods mellem Konge-å og Sneum-å, ialt omkring 11.000 tdr. land, fordelt på ca. 200 fæstegårde og huse, nemlig ca. 60 i Vilslev, 80 i Darum, 45 i Kragelund — Hunderup — Sejstrup og 15 som strøgods i andre landsbyer. Til selve Kjærgård var der et hovedgårdsareal på 44 1/2 tdr. hartkorn, fordelt på en hovedparcel og 4 større gårde.

For Margrethe Rosenørn drejer det sig nu om at finde ud af, hvad hun kan, skal og vil gøre. Hun er stærkt optaget af de nye tanker om at skabe bedre kår for bønderne, og hun tror på avlingens forbedring. Knud Lang har overbevist hende om, hvad der vil være det rigtige. Men hun er jo også stærkt forpligtet over for sine aner og sin slægt. Fra nogle slægtninge og standsfæller bliver hun påvirket i helt modsat retning, særlig er den intelligente og meget stærke godsejer på Nørholm vanskelig at se bort fra.

Andreas Charles Teilmann skriver også afhandlinger til »Danmarks og Norges økonomiske Magazin«, men han vil noget andet end Knud Lang. Han vil dog have stavnsbåndet løst. Det begrunder han med, at engelske landmænds frigørele har ført til store fremskridt og »bragt dyrkningen nær det fuldkomne«. Men ud fra samme engelske erfaring foreslår han, at danske herregårde skal have lov til at inddrage al bondegårdsjord, så den kan dyrkes under storforpagtning. Ideerne om bondeselveje argumenterer han stærkt imod. Han vil opretholde hoveriet, for ellers kan man ikke få arbejdet gjort på de store gårde, men det skal reguleres og fastlægges, så misbrug kan undgås.

Det sidste standpunkt har han erfaret sig til. I næsten alle de år, han havde Nørholm, det var fra 1750 til 1790, førte han ustandselig proces med sine bønder, flere gange drev han dem til selvtægt og nær regulært oprør.

Teilmanns holdning til tidens røre og til sine bønder er nok hovedårsag til en bondereaktion imod den betænkning om hoveriets omfang, der udsendtes i april 1768. Den strid bliver Margrethe Rosenørn inddraget i, selvom hun på det tidspunkt er kommet til den helt

modsatte mening om bondefrigørelse.

Den pågældende forordning fik 35 bønder i Ribe stift, Bøfling amt, Skodborg herred, Lomborg sogn til at sende følgende brev til kongen:

»Stoer Mægtigste Monark og Ene Volds Herre Kong Christian den 7de Konge til Danmark og Norge De Venders og Gotters Konning, Hertug udi Slesvig Holsteen Stormarn og Ditmarschen, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst etc.

I allerunderdanigste Ydmyghed takker vi fattige Undersaatter vores Naaige Herre og Konge, at vi må nyde den Glæde og Ære at give vor Trang til kende med at gøre et Ringe og sandfærdig Svar paa Forordningen af 15. april, som først er os Bekiendtgjort d. 29. Maj.

Den Bonde som er nogenledes i Stand, naar han da ved Døden afgaar eller for formedelst Alderdom ey kand beside sin Gaard, Om der da er en Søn som faar Gaarden — da ved Proprietairen — at sætte Indfæstningen saa høyt og Landgilden forhøye — At de kand faa det lidet som kand være tilgode.

Naar det lidet som kand være tilgode er udgiven forud saa er der hverken til Kongen eller Husbonden. Derudi ombedes vores naadigste Majestæt vilde af faderlige Omhu forandre det for vores og Landets Gavn.

Vi fattige haartplagede under Proprietairens Magt med Hovarbeide at giøre maa Billig lignes ved de ægyptiske Trælle for det strænge os paalignende Hovarbejde. Vi kand ey drive vore Gaarde som fuldkommen have Fornøden giøres. Ja vi maa Gud Bæder os saa sant gribe til det syndige Middel at arbeide om Sabatten og for at nære os. Hvorfor vi fattige og Eenfoldige Undersaatter hiertelig vemodig og ydmygst indstiller os under vores Naadige landsens fromme Faders Mildhed og Barmhiertelighed — og udbeder os efter hans Majestets vilie noget Hiælp imod dette. Jo længere, jo stærkere Hoveriets Plage vi skyldigst taker og taaler hvad os derimod paalignes. Vi fattige Undersaatter i Aller ydmygeste Underdanighed begierer, at vi maa nyde Tienderne self maa Bonden nyde den Glæde — Da bliver det Landets Gafn.

Hvad den Artikel af Forordningen angaar om Fællesskabet — Da er der en Heede i Lomborg Sogn kaldet Cron Heede som haver værett til Lomborg Sognemænds Biering af Arrilds Tid. Nu er den os af Baroniets Forvalter Andreas Brømer forbuden under stor Straf at hværken maa grave eller slaa Lyng derpaa hvorfor vi haaber Deres Naadigste Majestet forsvares os og skaffer os den Ret os kand tilkomme. —

Vi fattige Undersaatter lever i Forventning af hans naadige Majestets for os en Naadgunstig Resolution.

Dette I underdanigste Bekræfter vi 35te Mand for heele Lomborg Sogn.

Den 24. juni 1768
35 signaturer, heraf 34 fuldt udskrevne Navne, 1 anfører 3 bogstaver.

Denne skrivelse blev den 19. juli kommenteret med følgende brev til kongen:

Stormægtigste Allernådigste
Arve Konge og Herre.

Siden Bønderne i Almindelighed ved Forordningen af 15. april sidst om Landvæsenets Forbedring, dends urette og vrange Forstaaelse, hvorudi de mueligen af Andre ildesindede blive styrkede og hidsede, ere blevne saa opbragte og genstridige at mand saa got som ingensteds kand komme med dem, eller faae voris Avling og Arbeide dreven og fremmet, saa at vi fast ikke vide, om vi eje noget eller ikke, thi til hvad Nytte er vel Ager, Eng eller anden Ejendom, Rettighed og Herlighed, naar den ikke kan blive dreven og bierget eller Frugten deraf høstet.

Saa er voris Allerunderdanigste Begiering, at Deris Kongelige Majestæt allernaadigst vilde for got befinde, at lade een Ordre circulere i Amterne, hvorved Bønderne måtte tilholdes, at forblive ved den Pligt og Lydighed, som de efter Loven ere skyldige ligesom forhen, og det saa længe for det første, til nogen Forandring ved Kongelig Allernaadigst Anordning maatte vorde regleret.

Vi vide vel, at Loven er os alle nok, at vi dertil kunde henholde os, og ved Lovens naade tvinge Bønderne til deris Skyldighed. Men da denne Vei medfører saa megen Bryderie, Vidtløftighed og Bekostning, saa vil for os, som Bønderne forinden Sagen ved ordentlig Lands-Lov og Ret kunde blive deelet eller afgiort, ved deres Opsætsighed, og deraf hengende Forsømmelse i forestaaende Arbejde og Afling kunde forvolde så megen Skade eller Tab, at de ikke, eller de fleeste af dem, vare i Stand til at oprette det.

Det og ikke forholder sig i deslige eller andre Tilfælde mellem Bonde og Husbonde som imellem andre, i henseende til man ikke ved Dom og Udlæg kand fratage een Bonde noget, uden at være betænkt paa, at give lige saa meget til en Efterfølger paa Stedet, siden de fleste Bønder ikke have noget til overs, men maae lade deris Næring ligge, naar noget af deris Boe, dem fratages.

Saadan Omgang desuden er ynkelig, Kiedsommelig og uforDeelagtig paa begge Sider.

Saa er det vi indflye til Deris Kongelig Majestæt og allerunderdanigst bede, at denne Spliid og Uorden på foreskrevne Maade, som den Gienneste og korteste Vei, allernaadigst maatte blive hæmmet og forebygget.

Vi forblive i allerdybeste Soumission.
Deris Kongelig Majestæts
allerunderdanigste Tienerinde, og Tienere«

Brevet er underskrevet af O. Gersdorff, J.P. Hygum, Sneumgård, J. Bruun, Krogsgård, T.R. Teilmann, Endrupholm, A.C. Teilmann, Nørholm, J. Lautrup, Estrup, R. Øllgård, Bramming, M. Rosenørn, Kjærgård.

Da Margrethe Rosenørn i 1768 blev trukket ind i denne strid om hoveriet i praksis og som princip, var hun allerede gået i gang med sine store reformer på Kjærgård. Knud Langs hårde kritik af markfællesskabet som den værste hindring for fremskridt havde gjort overbevisende indtryk på nådigfruen, men også på bønderne.

På Sjælland var nogle herremænd i gang med at fordele overdrevsjordene, som normalt var fællesgræsning for dyr fra flere landsbyer. Der var nedsat en kommission med den specielle opgave at give forslag til sådanne delingers praksis og pris og om udskiftning af overdrev og heder og om hegning. Det sidste var vigtigt, da praksis på den tid var, at landsbyerne sidst på året efter aftale »opgav ævret«, d.v.s. slap dyrene løs over alle marker.

Ingen steder var man endnu gået i gang med udskiftning af bymarkerne, den egentlige agerjord, og altså heller ikke gået i gang med at ophæve fællesdriften. På det område blev Margrethe Rosenørn, hendes godsfuldmægtig Hans Smidt og Knud Lang nok blandt de første.

Vilslev

Udskiftningen i Vilslev begyndte med en strid om principper. Hensigten var, at gårdene efter jordfordelingen alle skulle være lige store. Men lige store efter hvilket mål? Skulle gårdene være lige store efter hartkornvurderingerne eller efter opmålt tdr. land eller på et andet grundlag?

Knud Lang gik ind for en deling efter et gammelt vestjydsk begreb, »skaar« (en skaar lig 3 alen) Nogle vilslevgårde var 3 skaars gårde, andre var 4 skaars o.s.v. Præstegården var på 12 skaar. I alt var der i Vilslev by 120 1/2 skaar. Der var 28 gårde foruden præstegården. Da den var lig med 3 gårde, blev fordelingstallet 31. Efter det delingsgrundlag fik præstegården sin frastjålne

Kort

over

Vilslev Sogn

i

Gjörding Herred, Ribe Amt,

Sorminskel, Sammendraget og tegnet i 1847 af Wilh: J. Brauner.

Vesterhavet.

jord tilbage. Beslutningen om deling efter skaar så ud som en god løsning. Men der kom andre problemer. Hvor skulle husmænds og boelsmænds køer have lov til græsning? Det havde de haft i nødvendigt omfang i fællesarealerne uden at have brugsret til nogen del af byjorden. Margrethe Rosenørn og hendes funktionærer bestemte, at ved udskiftningens slutning skulle både præstegård og de andre gårde give disse småfolk lov til græsning på nogle ikke udskiftede parceller hist og her ved byen.

Om selve udskiftningen citerer Jens M. Lauridsen i sin slægtshistorie Knud Lang:

»Udskiftningen blev foretaget i foråret 1764 og fuldendt i foråret 1766, ved hvilket store værk herregårdens fuldmægtig, Hr. Hans Smidt, har vist en utrættelig flid og nidkærhed fra først til sidst og derved gjort sit navn udødeligt i Vilslev by, en udskiftning, hvis lige ikke for nærværende tid skal findes i Danmark udi så stor en by som denne og af en sådan beskaffenhed, efterdi alle bøndergårdene, 28 i tallet, Kjærgård tilhørende, som hidindtil havde været af ganske ulige størrele, blive nu efter denne forandring ej alene gjort lige i hartkorn, hovning og landgilde, og hver gård altså derved har fået en velproportioneret størrelse af 6 tdr. hartkorn og lidet derover«.

Denne udskiftning medførte en hel omvæltning i byens tidligere forhold, det hæmmende fællesskab og fællesdrift var dermed forbi. Gårdene blev ikke alene gjort lige store i areal, men hver mand fik sin lod eller del samlet i hver vang på agermarkerne og ligeledes sin lod i et samlet stykke i hver engafdeling. Nu behøvede man ikke som hidtil ved reb̆ning (måling med reb) at få udmålt sine 3, 4 eller 5 skaar, eftersom man ejede en 3, 4 eller 5 skaar-gård efter tur og tilfælde. Nu kunne man hegne, om man fandt det formålstjenligt, drive og dyrke sin gård efter egen vilje. — Dette skærpede kappelysten, de dygtigste blev foregangsmænd, men i spidsen for dem alle gik præsten Knud Lang. Han var ikke alene en klog og fremsynet mand, der kunne skaffe ordnede forhold, men han var også en dygtig mand, der kunne gå foran og vise, hvordan arbejdet skulle gøres, idet han selv tog sig af præstegårdens drift. Han foretog indgrøftninger og gennemførte vandafledninger fra de laveste, men frugtbareste arealer, så de blev dyrkbare og gav store afgrøder. Han satte jorden i god kultur ved bedre bearbejdning og gødskning.

Han var en god foregangsmand, der forstod at anspore kappelysten og driftigheden hos sine sognebørn. Han skriver således selv derom:

«Denne øjensynlige nytte og håbet til de gode frugter, som endmere i fremtiden deraf kan høstes, har således sat alle endog de i begyndelsen uvillige og søvnagtige beboere udi bevægelse og deres hænder i arbejde med grøfting og indhegninger efter mit eget exempel, som selv gemenlig alle vegne har været deres formand, at der på en tid af tvende år er gjort fast utrolige ting til landeriernes forbedring og et arbejde allerede bragt til veje, dels ved beboerne selv og deres tjenestefolk.«

Aksel Frandsen Thudes gård i Vilslev.

Om udskiftning hedder det iøvrigt:

Fordelene mærkedes hurtigt. Nogle hundrede tønder land blev gjorte brugelige til græs og korn ved grøfter og indfenning. Den sædvanlige samling af bønder på bystævnet næsten hver dag fra forår til vinter blev afskaffet tillige med den deraf følgende uorden og tidsspilde. Der var intet at samles om, siden enhver kunde gøre, som han ville.

Darum

Efter den vel gennemførte udskiftning i Vilslev i 1764 — 1766 gik godsfuldmægtigen på Kjærgård, Hans Smidt, videre i Darum. I bogen »Fra Darum sogn« skriver forfatteren P.J. Nielsen:

Kort

over

Darum Sogn

i

Gjörding Herred, Ribe Amt,

formindsket, suensnendraget og tegnet i 1847 af Wilh: J. Brauner

»I 1766 blev alle lodsejere enige om at foretage en almindelig udskiftning af hele byens mark. Det var meget fornødent. Den gamle inddeling var meget ulige og var for mange fornærmelig. Al byjorden havde oprindelig været delt i 3 store »boel«, hvoraf hver gård havde et større eller mindre antal stykker. Gennem årene var der sket forskydninger, og nogle gårde havde taget »gribsjord« fra heden, altså opdyrket hede og overdrevsjord efter »lyst og evner«. Boelne var opdelt mellem »boelbrødrene« i stadig smallere agre og tægter«.

I Darum blev al byjord fordelt efter hartkorn, sådan at hver gård fik lige meget jord vurderet efter bonitet. Værre var det med engene. Af dem var der 2 slags: »kendt eng«, hvor hver gårdmand kendte sit eget stykke, og »boels eng«, hvor man om foråret trak lod om stykkerne, før høhøsten begyndte. De boelsskifter var »vildsomme og selv gamle mænd, som var født i byen, vidste ikke at udvise dem«. Man forsøgte en ligedeling og overdrog dem, som tilfældet ville.

P.J. Nielsen skriver:

»Agerjorden her til Store Darum by er den meste part ret god og tilstrækkelig efter hartkornet, men engen i ligning imod andre byer her i egnen kun liden, dog den der er, er meste del godt mærsk. — Lille Darum derimod har mindre og sidere agerjord, men har og ligeså godt mærsk eng. På Store Darum mark kan sås alle de her i egnen brugelige kornslags, rug, byg, havre og boghvede, dog som agrene er temmelig høje, så såes rugen mest, ligesom byg og havre derimod mest på Lille Darum mark. Noget rug sælges fra, mest til øboerne. Hidindtil har jorden på Store Darum mark været brugt i 3 år og hvilet i 2 år, men da enhver nu råder selv over sin jord, så vil de fleste unde den mere hvile. Lille Darum mark bruges næsten bestandig uden hvile. Iblandt alle de måder, som i vor tid angives tjenlige til at forbedre avlingen, vil nok ingen i praxis bedre holde stik, end at lade jorden få sin tilbørlige hvile og grøde, på begge dele er man nu her mere end forhen betænkt.

Skønt fællesskabet var en hindring for al fremskridt i landbruget, da den ene skulle som den anden, så havde den også en god side. Der kunne ingen sakke ud, selv om de ikke var meget energiske, måske dovne og magelige anlagt, så måtte de følge trop med deres boelsbrødre.

Udskiftningen har naturligvis haft sine store vanskeligheder, som også foran fremført, og for at tilfredsstille folk blev jorderne og engene til en gård lagt på mange steder for at enhver kunde få part i alt. Søndergrandelaug fik mark og eng i Nørregrandelaug og omvendt fik Nørregrandelaug mark og

eng i Søndergrandelaug. En gård fik på den måde sit areal splittet ad på mindst 20 steder, f.eks. 10 agerlodder, 4 moseskifter, 2 a 3 kærfenner og 3 a 4 engskifter. Der var ingen, der satte pris på at få det samlet, det gjaldt mere om at få del i alt for ikke at blive forurettet«.

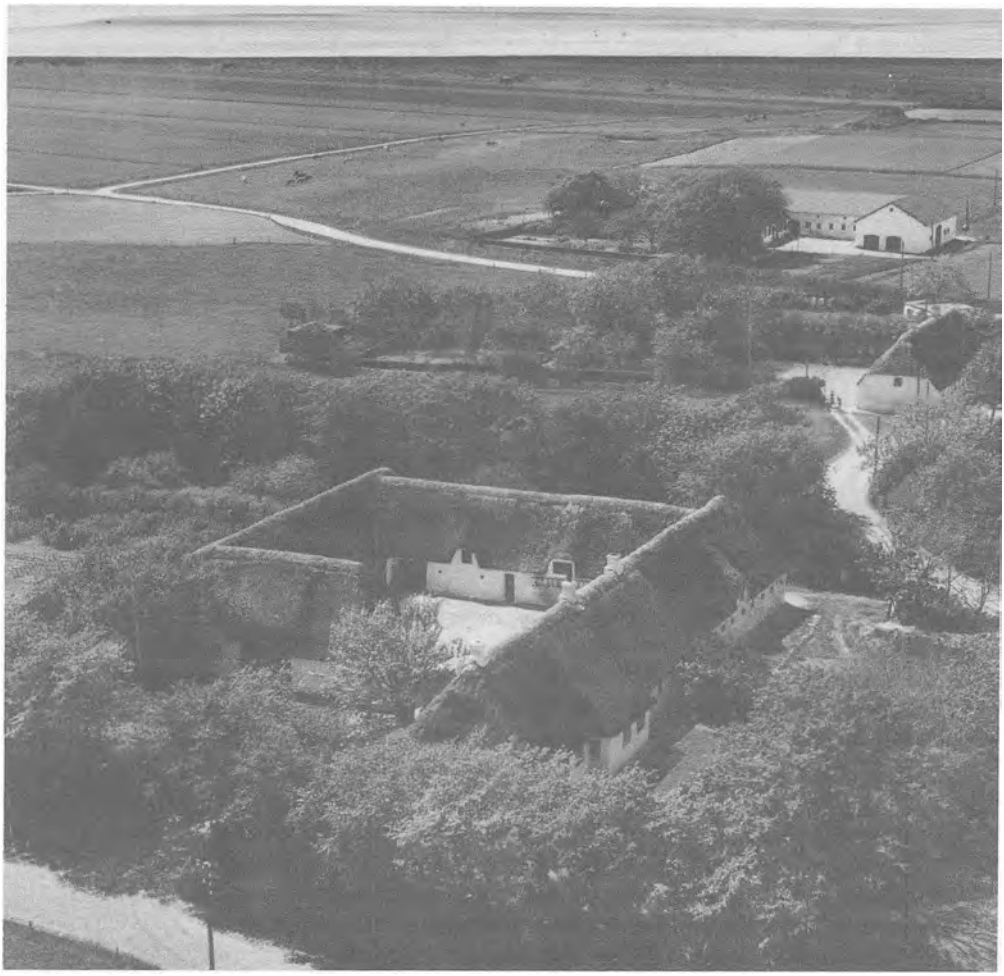

Jens Chr. Lauridsen's gård i Darum.

Vilslev og Darum var, som tidligere beskrevet, store landsbyer, måske de største i landet. Egnen her i Sydvestjylland er sikkert noget nær det første, som er taget i brug af vore forfædre. Jorden var god og dyrkbar, og det var godt at bo nær ved havet. Der kom altså hurtigt mange, og bebyggelserne blev tætte, så tæt ved gestranden, man kunne komme. Ud på forlandet kunne man jo ikke bygge, for stormfloderne kom tit. Der var i 1766 heller ingen havdige, så udflytning fra landsbyen kunne ikke ske til den side, men der var heller ingen, som så det som en mulighed at flytte østpå. Marskarealerne var sikrest til græs og hø, og det var langt nok at bjerge det ind til byen, hvor den lå, så bønderne var imod udflytning. De ville blive i landsbyfællesskabet.

Det fremgår heller ikke af noget papir, jeg har haft fat i, at Kjærgårds ejer eller funktionærer har forsøgt at sprede fæstegårdene i de to store byer. Tilsyneladende har Knud Lang heller slet ikke været opmærksom på den reform.

Jordfordeling og udskiftning førte ikke til egentlig jordsamling. Fæstebønderne har stadig haft arealer spredt på mange parceller rundt i bymarkerne og især i enge og marskområder.

I sin slægtshistorie har Lauridsen gjort rede for en typisk gård i Vilslev i 1766. Den havde 84 td. land jord spredt på 31 lodder, og efter tilkøb af mere jord kom den op på 40 lodder. Historieprofessor O.H. Larsen, Landbohøjskolen, skriver i sin lærebog: »Når undtages Vendsyssel var Jylland den provins, hvor udskiftningen gik hurtigst for sig, men til gengæld blev den mindre godt gennemført« — og videre:

> »Vanskelighederne bestod i hovedsagen deri, at bønderne gennemgående var imod den for en god fordeling af jorden ofte nødvendige udflytning, dels fordi de af selskabelige grunde satte pris på at blive boende inde i landsbyen, og dels fordi de ved udflytningen frygtede for at blive tildelt den dårligste jord, hvilken frygt i nogen grad var berettiget. Følgen heraf var, at hvor bønderne selv skulle være medbestemmende, fik hver gård ofte sin jord liggende på altfor mange steder, eller også fik markerne en meget uheldig langstrakt form. Det første var navnlig tilfældet i Darum og Vilslev«.

I bogen om Sejstrups historie citerer H.N. Skade landvæsenskommisær C. Dalgas for i sin beretning til Det kgl. Landhusholdningsselskab om forholdene i Ribe amt i 1830 at skrive: »For så vidt de byer, der ligger ved marsken angår, er udskiftningen aldeles mislykket«. — — »Hovedgrunden til denne fejlfulde udskiftning — — må søges i mangel på udflytning«.

Kragelund, Hunderup og Sejstrup

De tre byer er som navnene antyder rydningsbyer på opdyrket hede og krat, men omkring 1780 var der stadig store hedestrækninger nord- og østpå.

I de tre byer var der 45 gårde og huse, heraf i Sejstrup 14 gårde og en halv snes huse. På grund af den dårlige jord skulle der ca. dobbelt så stort et areal til en td. hartkorn som i Darum og Vilslev, hvorfor gårdene blev kaldt halvgårde. Landsbyerne var mere åbne, bymarkerne mere overskuelige, mose- og engarealerne var beskedne, til fællesbrug var der mest af heder.

Fællesskabets ophævelse og gårdenes udskiftning og fordeling skete da også først i 1781-82. Måske blev det også forsinket, fordi flere af fæstegårdene ved handel og bytte var kommet under Sneumgård. Det havde voldt trætte om hoveriydelserne, fordi afstanden blev urimelig stor. Problemet løstes ved, at gårdene kom tilbage og ydede hoveri på Kjærgård.

I årene efter 1780 skete der en del udflytning i dette område, især af huse.

Knud Lang satte ved sin indsigt og begejstring meget afgørende jordreformer i gang, men havde ikke blik for udflytningens muligheder. I »Dansk Landbrugs Historie« skriver historikeren O. Christensen: »Omkring 1760 sker der udskiftning af overdrev, men den egentlige udskiftning af dyrket jord foregår dog først med kraft efter 1780« — og senere: »I 1792 var næppe mere end 10 pct. udskiftet«.

Herskabet på Kjærgård gik ind for Knud Langs ideer og satte det hele i værk, fik foretaget de nødvendige opmålinger og registreringer og fik alt det praktiske arbejde organiseret. Det skal godsfuldmægtig Hans Smidt have æren for, men meget tyder på, at han har haft en speciel praktisk begrundelse for denne store jordfordeling. Det synes at have været en vigtig ting at få alle gårde gjort lige store. Det er indlysende, at det var rationelt, når der skulle udskrives hovarbejde og pålignes landgildeydelser og andre afgifter. Når alle gårde var lige store, blev regnskabsføringen mere overkommelig.

Hoveriafløsning

Hoveriafløsningen blev Kjærgårds næste store reform.

Hoveriet var efter Struensee's fald i 1772 igen blevet vilkårligt, eller som det hed i en forordning, »noget enhver godsejer kunne forhandle sig til rette med sine fæstebønder om, så det passede til hver egns skik og brug«.

For bønderne blev det nærmest retsløse tilstande. For godsejerne blev det en mulighed for at finde nye former for fæstebetaling. Hovarbejdet har nok haft mindre omfang end, hvad historieskriverne har gjort det til. Hovedgårdenes egne arealer har næppe på nogen tid været større end 10-15 pct. af samlet landbrugsareal, måske nærmest 10 pct.

Som skrevet flere steder i denne bog havde Kjærgård kun 44 1/2 tdr. hartkorn hovedgårdsjord ud af i alt ca. 460 tdr. arealhartkorn. Det er kun 10 pct., og det har nok været ret typisk.

Man kan regne med, at omkring 90 pct. af al dyrket jord blev dyrket i fællesdrift fra landsbyernes gårde.

Man må også huske, når man taler om hoveri, at hovarbejde var en slags forpagtningsydelse, betaling for brugsretten til den af herremanden ejede jord. I tidernes morgen var det en aftale om, at herremændene skulle påtage sig at forsvare landet, herunder også bønder og landsbyer. Til gengæld skulle bønderne passe herregårdenes jorde og sørge for føden til overklassen, krigskarlene og hestene.

Systemet udartede og blev til bondeplageri. Hovbønderne skulle være hørige og lydige og altid rette sig efter magthavernes ordrer — og luner.

Det gjorde bønderne ikke altid i passiv underkastelse. De ydede ofte en betydelig passiv modstand. Hovarbejdet var dårligt udført arbejde, organiseret driveri og slendrian og evige trætter med ridefogeder og ladefogeder om indarbejdede regler og begrænsninger. Megen tid gik til spilde med drillerier.

Mange godsejere var i sidste halvdel af 1700-tallet lige så kede af hovarbejderne, som hovbønderne var kede af herregårdsfunktionærerne. Men hvad var alternativet?

Hoveri var jo bøndernes måde at betale skatter på, deres bidrag til samfundssystemet, og på herregårdene havde man hverken he-

ste eller vogne eller redskaber, og det at leje arbejdskraft for dagløn var næsten ukendt. Man havde ikke kontante penge i omløb. Alle ydelser blev betalt i naturalier — altså også med arbejde.

På dette område tænkes der også i reformårene nye tanker. I forbindelse med de bedre økonomiske konjunkturer sker der en betydelig befolkningsforøgelse. Der bliver flere mennesker i landsbyerne, og da der ikke bliver flere gårde, bliver der flere jordløse husmænd og indsiddere, altså flere arbejdssøgende. Det gør der også på den måde, at småkårsfolk i landsbyerne ved udskiftningen og privatiseringen kommer til at stå udenfor. Før havde de på landsbyens fællesarealer haft græsning til får og ko og en plet til dyrkning af eget brødkorn. Efter udskiftningen måtte de mange steder skaffe sig føden ved at arbejde for andre.

Flere herremænd så muligheden for at ændre deres produktionssystemer. Kunne de undgå det elendige hovarbejde og få kontante fæsteydelser i stedet, kunne pengene bruges til at leje arbejdskraft for, og de blev friere stillet til at bruge nye og bedre drifts- og sædskifteformer og nye, mere produktive afgrøder. De kunne holde flere husdyr og få dem passet bedre.

De muligheder havde Knud Lang peget på, og Margrethe Rosenørn var enig med ham, så allerede i 1772 — 6 år efter udskiftningen i Vilslev og Darum — kom den næste reform. Som et af de første godser i landet afløste Kjærgård hoveriet imod kontant vederlag i fæsteafgiften. Det synes meget rimeligt, at vederlaget blev sat til en halv gang den oprindelige fæsteafgift.

Jens Mikkelsen Lauridsen fortæller om denne afløsning og om fæsteforholdene på Kjærgård ved at henvise til en kontrakt, ejerne af gård nr. 28 i Vilslev underskrev med Kjærgård i 1767 og i 1772.

No. 7261.

Margrethe Rosenørn sal. Oberst-Løjtnant Christopher Frederich von Gersdorffs til Kjærgaard, gjør vitterlig, at jeg haver stæd og fæstet til Hans Olesen fra Hillerup den Gaards Part i Vilsleff, som Ole Therkilsen fradøde, staaende for Hartkorn efter den i Byen skete Ligning 6 Tdr. 1 Skpr. 2 Album. — Hvilken fornævnte Gaards Part bemeldte Hans Olesen, sin Livstid i Fæste maa beholde, imod, at han til rette Tid og Sted betaler al kongl. extra og ordinære paabudne af Gaardens Hartkorn og de paa samme sig befindende Folk. — Betaler den aarlige Landgilde til hver Martiny med 15 Rd. 2 Mark, forrette det Hoveri, som han herfra tilsiges, holde Bygning og Besætning paa Stedet i god Stand. Dyrke og drive Gaardens Ejendomme forsvarlig — og ej til Upligts. — Lade sit Husholdningskorn male paa min tilhørende Mølle. Og i det øvrige rette sig efter Landsloven, samt være sit Herskab og Fuldmægtig hørig og lydig. — Alt under dette Fæstes Fortabelse.

Til Bekræftelse under min Haand og Segl.

Kjærgaard, den 26. Novbr. 1767.

Salig Gersdorffs. M. Rosenørn."
(Segl.)

Paa Fæstebrevet er tilføjet følgende:

„Ved den over hele Vilslev By skete Udskiftning og Ligning mellem Beboerne er dette Sted, ligesom de øvrige Gaardes Parter, ansatte for Hartkorn 6 Tdr. 1 Skpr. 2 Album og Ejendommen derefter i Proportion, hvoraf den aarlige Landgilde er 15 Rd. 2 Mark, som betales hver Martiny, og da Fæsterne er akkorderet at give Frihedspenge aarlig til 1. Maj 7 Rd. 4 Mark, saa er han derimod for al Slags Hoveri, Ægter og Arbejde fri og forskaanet, alene han forretter én og i det højeste tvende Ægter med Korn til Ribe eller Darum Oure aarlig, om det maatte forlanges. Forøvrigt retter Fæsteren sig i alle Tilfælde efter sit Fæstebrev.

Kjærgaard, den 18. Juli 1772.

Sal. Gersdorffs. M. Rosenørn."
(Segl.)

Det fremgår heraf, at en gård på over 6 tdr. hartkorn har betalt en årlig fæsteafgift af 15 rd. 2 mark, og at hoveriet er afløst med 7 rd. 4 mark, altså ved en forøgelse af fæsteafgiften med 50 pct. til ialt 23 rd. Det må vistnok kaldes billige vilkår for en hoverifri gård af den nævnte størrelse. Af fæstebrevet fremgår også, at der kun var livsfæste og ikke arvefæste under Kjærgård, men reglen var dog, at fæstegårdene gik i arv fra slægtled til slægtled. Undtagelser derfra var få eller ingen, og flere nulevende slægter kan føre deres slægtslinje tilbage i indtil en halv snes generationer på den samme gård, altså til længe før år 1700. Kun når en slægtsgren uddøde, gik ejendommen over på fremmede hænder, og da blev gården oftest givet i fæste til en eller anden, der havde gjort tjeneste på Kjærgård, og som herskabet kendte og havde tillid til. Herpå skal fremdrages et eksempel.

Frands Joensens gård (matr. nr. 10 i Vilslev) fik ved udskiftning 1766 1 skp. hartkorn mere end de øvrige gårde i byen, blev altså en del større i areal. Dette skete, fordi hans formand, far, bedstefar eller svigerfar havde været ridefoged på Kjærgård, før han fik denne gård i fæste, han skal derfor være bleven begunstiget. Gården var også bygget i herskabelig stil.

At lignende tildragelser i rigelig mængde har været tilfældet i Darum og Hunderup sogne, er ret sikkert. Et særlig smukt eksempel har T. Tobiassen Kragelund fremdraget i sin bog «Teglstensbrokker i en Plovfure« om slægten Lambertsen og dens gård i Kragelund.

Det ser således ud til, at herskabet på Kjærgård har haft nøje kendskab til og føling med dets fæstere, og dette har selvfølgelig været medvirkende til, at det gode forhold mellem herskabet og dets undergivne har kunnet bevares. — Når det i det foregående flere gange er fremhævet, at forholdet mellem herremændene og hovbønderne på Kjærgård gennem tiderne har været godt, er det ikke

for at understrege, at dette forhold er noget enestående. Det har vist endda for mange, især vestjydske, herregårdes vedkommende været ret almindeligt. De grimme historier om grusom mishandling og udnyttelse af hovbønderne har vel nok haft virkelige begivenheder til baggrund, men almindelige har de næppe været. Retsprotokollerne, der ofte er meget fyldige og særdeles omhyggeligt førte, fortæller ikke meget om mishandlinger af bønder, men ikke helt sjældent om det modsatte, så ad den vej er der ikke meget, der bestyrker fortællingerne om herremændenes grusomhed. Mange af herremændene var fornuftige folk, der forstod, at ved gensidig imødekommenhed gik det i reglen bedst. Bøndernes velfærd faldt jo i virkeligheden sammen med deres egen på næsten alle punkter.

Selveje

Gennem århundrederne gik udviklingen sådan, at kirkerne, kronen og adelen efterhånden overtog ejendomsretten til al dansk jord. Ved kirkereformen 1536 tog kongen og adelen det meste af kirkernes og klostrenes jord, og omkring 1700 var kongen ejer af ca. 35 pct. af al jord og godsejerne 60-65 pct. Ifølge den store matrikulering var der i 1688 kun ca. 1.000 selvejerbønder i Danmark. Da der i alt var 50-60.000 gårde, vil det sige, at kun ca. 2 pct. var selvejere. Systemet med, at bønderne selv skulle eje deres jord og gård var altså næsten glemt.

I årene omkring 1730-40 skete der ændringer i landets forsvarssystem. Rytteriet blev reduceret til fordel for tvangsudskrevne fodfolk — stavnsbundne bøndersønner. Ryttergårdene blev derved overflødige. De fleste af disse var krongods, og kongen så sin fordel ved at sælge disse gårde. Han manglede kontante penge til betaling af sin store krigsgæld og til sit slotsbyggeri, og solgte ud. Deraf opstod omkring 1740 en del nye herregårde og ladegårde, men også en del selvejergårde. Nogle bønder benyttede lejligheden til at købe gård og frihed, flere ladegårde blev endog købt af bønderne, udstykket og nedlagt. Der var også spekulationer i tidens inflation, og »godsslagtere«hjalp til.

Der blev altså gjort erfaringer med bondeselvejet, og det var positive erfaringer. På landsplan gik kongen foran, dels af nød og dels på grund af de gode erfaringer. Hans iderige embedsmænd bestyrkede ham stærkt i denne reforms store værdi. Hans mest betroede embedsmænd, schweizeren Reverdil og tyskeren Oeder brugte også tendensen til bondegårdsnedlægning i England og andre steder som afskrækkende eksempel og fik generalprokurør Henrik Stampe til med kongens underskrift i 1769 at udstede »Forordning om Selvejerbønder og de dem allernådigst forundte Fordele« med følgende begrundelse:

> »Ejendomsret må være et af de kraftigste og bekvemmeste midler til opmuntring for bonden — og til at give ham mod og lyst til at stræbe. Det synes at følge af et menneskes tænkemåde i almindelighed. — Af en fæstebonde kan man vel ikke vente andet, end at han ser kun på den nærmeste tid, og af ham kan

man næppe vente, at han skulle gøre bekostning på hans gårds forbedring i den tanke heraf at høste frugten i fremtiden. — Derimod indser en selvejerbonde helt vel — uden at være oplyst — at de penge såvel som den tid, flid og arbejde, han anvender på hans gårds og jords forbedring, det er kapital, hvoraf han og hans børn med tiden kunne vente dobbelte rente.«

»Vi holder for«, sagde kongen, »at Danmark bør bestræbe sig for at få flest mulig ejendomsbønder«.

Princippet om bondeselveje blev altså slået fast fra højeste sted og i 1769 også lovbeskyttet. Det var nok kun ret få godsejere, som var positive overfor den nye form, for de fik nogle skatteproblemer. Deres privilegier med skattefrihed var afhængige af, om de ejede over 200 tdr. hartkorn bøndergods. Hvis de solgte ud af deres fæstegårde, blev deres godser »ukomplette«, og så skulle de til at betale skat. Der var måske også prestige i de sager. Men så kom der en forordning, som gav kompensationsmulighed for skattekravet, og det øgede interessen for selveje.

Der var dog problemer. Gamle og gammeldags godsejere var imod at leje og betale arbejdskraft, hvorfor de ville beholde fæsteformen og hoveriet. Nogle reformvenlige godsejere gjorde den erfaring, at det her og der kneb for nogle af deres gårdkøbere at klare betalingsbetingelserne, sådan som de var aftalt og nedskrevet i skøderne, og det var pinligt at skulle tage en gård tilbage.

Mange godsejere var stærkt imod bondeselvejet. De mente, driftsreformerne skulle ske på en helt anden måde. Godserne skulle have lov til at overtage driften af fæstegårdenes jord, landsbyerne skulle lægges under ladegårdenes administration og det hele udforpagtes til moderne og rationelle storforpagtere.

Landbrugsloven af 1769 og dette problem har der stået debat om siden.

På Kjærgård gik Margrethe Rosenørn ind for selveje. Hun besluttede før sin død i 1786, at hele godset med alle gårde og huse og rettigheder skulle bortsælges ved auktion hurtigst muligt. Det skete 25. og 26 oktober 1786. Nok det første samlede godssalg i Danmark.

Margrethe Rosenørn var 17 1/2 år gammel blevet gift med arvingen til et forgældet gods. Ægteskabet varede i 15 år. Hun blev enke 33 år gammel.

Som enke blev kun kaldt »vor mor på Kjærgård« og da hun døde efter 38 års enkestand, 24. maj 1786, var Kjærgård gældfri. Det var også lykkedes for hende at tilbagekøbe nogle gårde, som i næsten 100 år havde været under Sneumgård.

Hendes 10 levende børn havde fået en god uddannelse og var sat godt i vej på forskellige herregårde, og hendes sidste vilje var at Kjærgårds bønder skulle blive frie selvejerbønder. Det var en ideel

beslutning. Hun var blevet overbevist om, at bønder skulle være frie og selvhjulpne.

Vejen dertil gik over egen jord og gård. Den 18. juli 1786, 2 måneder efter hendes død, udsendte birkedommer og forvalter Lars Larsen, Kjærgård, bekendtgørelse om auktionen.

Det følgende er udarbejdet på grundlag af materialer, som førstelærer J.H. Hyldtoft, Sejstrup, har fundet på Landsarkivet i Viborg og kort før sin død overlod Kjærgård landbrugsskole.

Konditionerne ved salget af Kiergaard

Anno 1786: dend 25de October blev i Stervboen 1) paa Kiergaard ved Underskrevne Birke Dommer Larssen efter de respective Arvingers begiæring foretaget offentlig Auction over bemelte Hoved Gaard Kiergaard med underlagte Bønder Gods, Kirker og Tiender med videre hviken Auction, betimelig i forveien er bekiendtgiort udi Kiøbenhauske, Fynske, Aalborgske, Wiborgske Aviser og Fredericia Adresse Contoirs 2) Avisser samt den Altonair Mercur hvoraf een lyder saaledes.: I Følge samtl. respective Arvinger efter Sal. Frue Oberst Lieutnantinde M. Gersdorff, fød de Rosenørn, til Kiergaard, deres beslutning sidste Skiftesamling, bliver bemelte Hovedgaard Kiergaard, Hunderup sogn, Hunderup Birk, Riiberhuus Amt, Riiber Stift 1 1/2 mil norden Riiber beliggende med ald underliggende Gods Tiende, Fiskeri, Strand-Rettighed og Birke-Herlighed, samt Jus patronatus 3) til Wilslef og Hunderup Kirker, ved een eeneste og uden nogen forudgaaende Auction opraabt, og til den eller de Høystbydende efter de Conditioner, som paa Auktions Stedet bliver bekiendtgiort, enten seperat eller samlet, da begge Maader at afhænde derpaa bliver forsøgt, næstkommende 25 October herpaa Kiergaard bortsolgt.

Auctionen tager sin Begyndelse Formiddagen præcisse Kl. 10 slet. Jordebogen over bemt. Hovedgaard med underliggende Gods og Tiender bliver fra denne Maaneds Udgang af, at faae til Eftersyn for Liebhabere paa Stifts Contoiret i Ribe, hos S.T. Hr. Kammerherre Sehested paa Herningsholm, S.T. Hr. Kammerherre Gersdorff i Horsens og hos undertegnede Auctions Directeur, der som Forvalter tillige paa Kiergaard foreviser Gaard og Gods for Liebhabere, naar forlanges.

Bliver Jordebogen flere Steder uddeelt, skal det nærmere i Aviserne blive anmelt.

Hovedgaarden Kiergaard har en meget smuk Hoved Bygning Grundmur med 2de fløye og med Grave omkring, en ligeledes vel vedligeholt og for det meste grundmuret Ladegaard. Smuk Situation i Skov, skiønne Hauger og alt hvad der kan forlanges af Beqvemmelighed og Herlighed ved Boepæl, overflødig Ildebrand4),

1) (stervboen) dødsboet
2) (contoir) kontor
3) (jus patronatus)Patronatsret = ejendomsret, kaldsret og vedligeholdelsespligt.
4) (ildebrand) brændsel

god Jagt og Fiskeri, ei uden en halv Mil til Stranden ved Darum, for at udskibe de Vare den har at afsætte.

Staaer for Hartkorn, frie Hovedgaards Taxt.

Agger og Eng	43 Td.	3 Skp.	2 Fkr.	1 Alb
Skov skyld	1 Td.	0 Skp.	2 Fkr.	0 Alb
Fiskeriet i Darum Aae	6 Td.	0 Fkr.	0 Alb	
dito i Wilslef eller Konge Aaen	4 Skp.	0 Fkr.	0 Alb	

desforuden i fornefnte Wilslef Aae en Laxegaard uden Martrikul.

Tiendeydende Hartkorn	180 Tdr.
Wilslef Sogns Kirketiende anslagen i Matricul	33 Tdr.
Tiendeydende Hartkorn	333 Tdr.

desuden Gods som er Matriculeret for 5 — 1 — 1 — som staar foruden et st. Eng der bierges her til Gaarden aarlig Rug 2 Tdr. 4 Skp. — Penge 4 — 14 mark 8 sk.

Hunderup Sogns Kongetiende anslagen i Matricul	16 Tdr.	
Tiendeydende Hartkorn —	100 Tdr.	
Hunderup Sogns Kirketiende anslagen i Matricul	13 Tdr.	6 Skp
Tiendeyden Hartkorn	100 Tdr.	
har et stykke eng som bierges her til Gaarden og er anslagen i Matricul for	1 Skp.	1 Fkr.

Samt ovenmelte Sogners Konge og Quægtiende, Det Contribuable (5 Bøndergods under gaarden udgiør i alt Hartkorn nye Matricul 511 Tdr. og svarer i Landgilde aarl. 1342 Rdr. 10 Sk. samt Rug 2 Tdr. 4 Skp. og 3 Tdr. Byg foruden Hoveri og Arbeide.

Under Godset er en Veirmølle uden Mølleskyld, som det meste af Godset efter Fæste Contract er møllepligtig til, og som maler Gaardens Huusholdnings Korn Toldfrie.

I de to pricipalse Byer under Godset, nemlig Wilslef hvorudi Gaarden eier 175 Tdr. 6 Skp. ere 27 Gaarde, hvorpaa noget over 6 Tdr. Hartkorn, 30 Boele og Huuse med Matricul, samt 3 Huuse i Matricul.

I Stor Darum 219 Tdr. 4 Skp. er 20 Gaarde a 6 Tdr. 31 a 3 Tdr. Hartkorn samt 19 Boele med og 7 Huuse uden Hartkorn. Disse 2 Byer, som er uden lige i Henseende til Ejendomme, Mærsk, Ager og Tørveskiær, er det og i Bygningen, som fast alle ere af Grundmuur, Huusene i hver af disse Byer, som ei har Hartkorn, har dog Græsning til en Koe i Marken.

Det øvrige Gods ligger i Hunderup Sogn, samt Jernved, Aastrup og Lintrup Byer, er alt i god Stand og forsynet overflødig Mandskab.

Udsæden til Kiergaard er aarlig 60 Tdr. Rug. 16 Tdr. Byg 40 til 50 Tdr. Boghvede, kan aarl. forbedres ved den paa Marken værende Jordmærgel. Der aules aarl. 450 til 500 Læs, hvoraf det halve Mærsk samt øvrige Giæst.

5) (contribunale) samlede

Den herværende meget anseelige Meubel Indboe og Besætning Auktion tager sin Begyndelse saaledes Mandagen d. 30 October nest efter og vedbliver de følgende Dage. Saasnart Kataloger over Indboe kan faaes fra Trykken, skal de i de fleste Steder her i Provinsen, som nærmere offentlig skal blive bekiendtgiort, blive uddeelt.

Kiergaard den 18 Juli 1786.

Lars Larssen

Birkedommer og Forvalter ved Kiergaard.

Desuden er det bekiendt i Schads Giørdig Malt Herreder og i Hunderup Birk ved de der om udstædede Placater hvoraf en lyder saaledes:

Placat!

Hvorved bekiendt giøres: At liigesom det allerede i de offentl. Tidender er bekiendt giordt, at Kiergaard med alt underliggende, Gods Gaard og Sted vil dend 25de Octobr. nu kommende, bliver bortsolgt, saaledes bliver det endnu her ved denne Placat til hver Mands Kundskab igientagen og enhver Liebhaber ved den Leilighed at være velkommen.

Kiergaard d. 1te Octobr. 1786

Lars Larssen

Af de respective Arvinger var nærværende, Hr. Cammer Juncher Gersdorff, Hr. Major Gersdorff, som tillige mødte paa Hr. Etats Raad Teilmanns Vegne til Endrupholm, samt Justits Raad Wormskiolds Vegne, Hr. Kammer Herre Gersdorff, Frøken Anne Antonette Gersdorff med Curator Hr. Kammer Herre Sehestedt som tillige mødte som føed Værge for sine Børns Vegne, Hr. Etats Raad Lasson på sin Frues Vegne samt befuldmægtig for Frøken Pallene Gersdorff.

Paa dend Høye Skifte forvalter Hr. Kammer Herre og Stiftamtmand Urnes Vegne var mødt Fuldmægtigen Jacob Lund.

De respective Arvinger producerede til indkommende Conditioner, hvor efter denne Auction bliver forrettet som for tilstæde værende Liebhabere blev oplæst og lyder saaledes.

Conditioner

Hvorefter Kiergaards Hovedgaard med underliggende Bøndergods, om antagelig Bud skeer, bortsælges.

Først opraabes Kiergaards Hovedgaard complet med 202 Tønder Hartkorn Bøndergods, alt saaledes som den Conditionerne tilføyede, og af Arvingerne underskrevne Jorde-Bog udviiser, hvilken Jorde-Bog her er bielagt under Litr. A.

Det øvrige Bøndergods som ikke findes anført i bemelte Jorde-Bog Litr. A. opraabes hver Gaard. Huus og Boel for sig.

Derefter opraabes Hovedgaarden for sig uden nogen Contribuabel Hartkorn, det Contribuable Eng allene undtagen som hidtil har været brugt under den, saa og et stykke Kirke-Eng til Wilslef Kirke, som hidtil har været brugt under den, hvoraf til Wilslef Kirkes Ejere aarlig svares 1 mark 8 Sk samt Birke-Rettigheden, hvorved paa Gaarden bliver Byrden af nuværende Birkedommers Løn aarlig 24 rd., saa som nu værende Birkedommer Gaard til Embedet, samt af nogen Kirke Grund til Wilslef Kirke, hvorpaa nogle Huuse Bye staaer, i aarl. Afgift — 23 mark danske.

Naar dette er skeed opraabes hver enkelt Gaard, Huus eller Boel for sig, og Konge og Kirke Tienderne for sig, alt efter Jorde-Bogen, som herved bielægges under Litr. B. — det forstaar sig, at med Godset som sparat 6) bortsælges følger med et hvert Sted ald den Ret og Herlighed, som det med Rette tilhører og Lovene tillader.

Endelig opraabes Gaarden samled under et, alt saaledes som Sal. Frue Oberst. Lieutnantinde von Gersdorff samme med haver, være sig Bøndergods, Konge og Kirke-Tiender, Birke-Rettighed, Jus Patronatis etc. uden Forbeholdenhed af Rettigheder eller Herligheder, som haver lagd sig til og under Godset, paa den Tiid Høybemeldte sal. Frue ved Døden afgik den 24de May d.Aa.

Alt Muur og nagelfast følger Kiøberen, dog herunder ey forstaaed Kakkelovn, indmurede Kiedler, Gaardvorted, Skilderier, og i Almindelighed alt som paa nogen Maade kan henregnes til Løsøre.

Gaard og Gods Sælges i den Stand det nu befindes og hver Gaard, Huus eller Boel med den Eiendom det nu har i Brug, uden videre An- og tilsvar for Sterfboen.

Betalingen erlægges førstkommende Snapsting 7) 1787 til Sterfboens Incassator S.T. Herr Holger Sehestedt Ridder, Herre til Herningsholm og betales udi hands Logie i Wiborg hos Glarmester Grøn, tilligemed Incassations Salarium 1 pr. Cent.

Indtil November Maaneds Udgang forbeholder Arvingerne sig Gaardens Værelser, Ildebrand, Huusholdningen, Korn, Jagd og Fiskeri, med videre som Gaarden maatte indbringe, for sig, Gaardens Folk og med havende Domestiquer 8) item 9) Stald-Rom, samt Høy og Haure Kiærve, Hakkelse saavel til egne Equipager, som fremmede Hesters i for besagde Tiid, dog forstaaes herunder ey andet end hvad de Fornødenhed bruger, og ikke til Udsalg eller Bortførelse fra Gaarden. Liigeledes forbeholdes for Frøken Fochen og Blen-

6) (sparat) separat, særskilt

7) (snapsting) første møde af ting (landsting, by- eller herredsting efter jul eller Helligtrekonger (6.jan.)

8) (domestique) tjener

9) (item) ligeledes

dermann med en Pige anstendige Værelser, hvilke bliver for den Første de Værelser hun hidtil har havt, med mindre Hun selv frievillig heldere flyttes i andre, og ophold paa Gaarden til næstanstundende May Dag samt Befordring til og fra Kirke. — For Boens Hest og Quæg, indtil de ved Auctionen bortsælges, forbeholdes ogsaa Foeder og Stald, som vedvarer indtil 3die Dag efter at det sidste Stykke er bortsolgt.

Efter ovenanførte Tiid skal Gaarden være rydelig for Boens Besætning. Af Godset forbeholde engang for alle, fra hver Gaard, hvad enten den er halv eller Fierde-Part, een Reise med en Vogn og Heste paa 7 Miles Distance, med det Arvingerne maatte kiøbe paa Auctionen, hvori undtages 8te Vogne for at flytte Frøken Fochens Toy May Dag 1787 paa 6 Miiles Distance, om det forlanges saa lang Vey, samt 8 Vogne for at føre hende, i Fald Hun nedsætter sig i Riibe 8te gode Læs Tørv, som Kiøberen af Kiergaards Hoved- Gaard, uden Vederlag leverer, did til, eller og liige lang Vei, om hun anden Steds skulde etablere sig.

Gaardens Forvalter, Ladegaards, samt Meieriers Folk, item Kokken og Brygger-Piger, forbliver indtil næste Paaske paa samme Vilkaar og Løn, som af Kiøberen præsteres fra sidste Michaeli til Paaske, som de hidtil have havt, hos Kiøberen af Kiergaard Hovedgaard. — Birche-Dommerens Løn 24 rd. bliver Byrde paa Hoved-Gaarden aarl. saaledes som det allerede i anden Post er meldet.

Aldt Mandskabet af Godset, følger efter den herunder Litr. D vedlagde Reserva Roulle, hver med det Lægd det hører under, undtagen Christopher Hansen af Wilslef, Hans Laursen af Wilslef som tiener Herr Kammer Herre Gersdorff for Lade-Foged, Gartneren Morten Nissen, Lars Pedersen Knoll, Niels Nielsen af Hunderup, Muur-Svend hos Bygmester Kruuse i Horsens, og Rasmus Hansen af Aastrup Tiener paa Endrupholm, som alle ere skienket Friheds--Pas, dog forbindes alle, nu i Nommer staaende, at gaa for det Lægd, de nu staar Soldat for, indtil de har udtient, eller paa anden lovlig Maade derfra afgaar.

De af Godsets Bønder, som selv kiøbe deres Gaarde og Steder, gives Credit paa Kiøbes Summen til Snapsting 1788, om de det forlanger, og inden 8te Dages Forløb for Arvingerne og Boen declareres, dog at de af samme, foruden Landgilden forfalden til Martini nu og 2 pro Cent til Snapsting 1787, svarer 4 pro Cent fra Snapsting 1787 til 1788, hvilken Karens mueligen, eftr Omstændighederne ogsaa kan accorderes andre, som derom i Tiide anholder hos Arvingerne.

Naar Capitalen med de heri benævnte Renter til Incassator er betalt, og dette med Quittering bevises, meddeles Kiøberen Skiøde af

Auctions Directeuren, imod at betale alle paa Skiødet medgaaende Omkostninger, samt Incassations og Auctions Salarium.

Det forstaaer sig af sig selv at ald Hoveri af Dem som tilkiøbe sig Ejendomme af Godset, ophører dette Øyeblik af som Hammerslaget skeer, dog at de Tærskere for i Vinter accorderede Løn svares til Udtærskningen af Hovedgaardens Lade.

Kiøberen af Kiergaards Hovedgaard forpligtes til at give Mølleren i Frøsig Mølle, og Knud Swartz Udviisning aarl. i Gaardens Moser, som de efter deres Fæstebreve ere berettigede til .

Hvad enten Kiergaards Gods bortsælges samled eller Stykke viis, saa bliver den Vey, som igiennem Darum Sønder Granlaug fører til Darum Ovre, til en hver aarsens Tiid uformeent for Kiergaards Eiere at befare med hvad samme for got finder saavel levende som dødt, for Kiergaards Eiere forbeholdes ogsaa Lade-Plads det nærmeste ind paa Stranden som muligt, paa Ovren ved Darum af 50 Allen i Quadrat, for der at sætte Muursteen, eller andre Articler som comerceres 10) med hvortil denne Plads alleene bestemmes, og i anden Fald, naar den ey til fornævnte Brug anvendes, benytter de af Beboerne sig af Pladsen, paa hvis Grund den falder. Denne Plads forbeholder Arvingerne sig ved Indpæling stax at bestemme.

Af Kiøbesummen af Godset i Lintrup Bye, bliver til evindelig Tiid, paa første Prioritet staaende Capital 250 rd., hvor af Renterne, som er henlagt til Sal. Herr Geheimer-Raad Friderich v. Gersdorffd og Frue Edel Margrethe Krag deres Begravelses Vedlgeholdelse i Taarned i Hunderup Kirke, aarl. 4 pro Cent udbetales til Eyeren af Hunderup Kirke, som derfore i Følge Stiftelse-Brevet af Dato 22de Juni 1728, holder dette Begravelse vedlige og vel i Stand. Ligesom og Kiøberen af fornævnte Kirke tilholdes stedse at vedligeholde Begravelsessted under Alteret i samme Kirke, og ei at lade nogen af de Liig, som staar i det udflytte deraf. — Samme Forpligtelse paaligger Kiøberen af Hunderup Kirke, i Henseende til den formurede Kielder, som er i samme Kirke, imellem de 2de øverste Stoele næst til Prædike Stoelen, hvorudi Sal. Herr Obrist Lieutnant Christopher von Gersdorff og Frue Margaretha Rosenørn deres Liig staaer, og man derudi til evindelig Tiid ey indsætter andre Liig, ey heller maae disse Lig udtages fra det Sted de nu staar paa. Ligesom Arvingerne forbeholder sig at lade sætte et Epithaphium, paa det Sted de selv dertil i Hunderup Kirke vælger, over deres Sal. Forældre, som Kirkens Eyere ogsaa bliver forbunden at vedligeholde.

Alle udstedede Fæste-Breve, samt alle andre af forrige Ejere lovlige udstædde skriftlige Documenter og Forbindligheder Gaard og

10) (Commercieres) handles

Gods, Kirke-Tiender, Herligheder og Mandskab betreffende, forbliver i deres Kraft til Efterlevelser af den Kiøbende.

Paa det samlede Opraab af gaarden med alt Godset og Tienderne, antages ey ringere Bud end 100 rd., og paa Gaarden, Tienders, og den til Completering underlagte 202 Tønder Hartkorn Bøndergods efter Instrument Litr. B, ey ringere Bud end 50 rd., og paa hver af de Tienderne samt Hovedgardens enlige Opraab 10 rd., men paa Bønder Godset 5 rd. a Tønde Hartkorn, og paa Boel eller Huus 5 rd. Bud paa gangen paa hvert Sted.

Kiergaard dend 25de Octobr. 1786

Frederick Gersdorff i Følge Fuldmagt for S.T. Justits Raad Wormskiold og Etats Raad Teilmann, til Endrupholm. P. von Gersdorff P.V. Gersdorff — C.C. Gersdorff — H. Sehested —A.A. Gersdorff og som tiltagen Curator af min kiære Frøken Svigerinde Antoinette Gersdorff underskrives af H. Sehested

Paa min Kone Frue Margarethe von Gersdorffs og eftergivne Fuldmagt tilligemed som Curator for Frøken Pallene von Gersdorff paa begge deres Vegne underskriver og forsegler. R.de Lasson.

Ratificeret paa den Høye Skifteforvalter Hr. Kammerherre og Stift Amtmand Urnes Vegne som Fuldmægtig

J. Lund

Efter disse udførlige konditioner behøvede ingen at være i tvivl om auktionsvilkårne. Den 25. oktober 1786 kl. 10 gik auktionen i gang. I en gammel bog fortælles, at købere strømmede til, nogle i herskabsvogne med fire heste for, andre med kun to, og masser af nysgerrige. Men af auktionslisterne, som foreligger komplette, fremgår, at ingen fremmed har fået bud.

Samtlige gårde, boel og huse blev købt af beboerne, bortset fra, at godsforvalter og birkedommer Lars Larsen, Kjærgård, købte 3 gårde og et boel i Vilslev.

Kammerherre Friderich v. Gersdorff, Margrethe Rosenørns tredie barn, født 1736, altså her i 1786 50 år gammel, købte hovedgården for en sum af 12.000 rd. samt 2 gårde i Hunderup, 7 boel i Kragelund, 7 i Sejstrup og Spanghuset i Vilslev. Desuden købte han fiskerettighederne i Darum å og laksegården i Vilslev for tilsammen 2.994 rd. Han fik også hammerslag på rettighederne til kirke-, konge- og kvægtiender i Hunderup sogn for 3.580 rd. Ialt købte han for 18.574 rd. Lars Larsens 4 ejendomme kom til at koste 3.931 rd. For det beløb fik han ca. 20 td. hartkorns jord.

Vilslev kirkes tienderettigheder og Vilslev sogns konge- og kvægtiender plus kirke og præstegård blev for 10.985 rd. købt af forskellige gode mænd i Vilslev — på alle beboeres vegne.

Man får en anelse om, hvad tiendeydelserne har været værd for tiendeejerne — og altså hvilken byrde de har været for betalerne, når man lægger handelsværdierne sammen. Rettighederne til Hunderup og Vilslev Kirker er handlet til over 13.000 rd., hvor hele Kjærgårds hovedgård med 44 1/2 tdr. hartkorn, fordelt på de fire ladegårde, Frøsiggård, Lundagergård, Tinghusgård og Alsbrogård blev solgt for 12.000 rd.

Vilslev

Bortset fra de 3 gårde Lars Larsen købte, blev alle gårde solgt til beboerne. Budene blev givet pr. td. hartkorn, og de skulle være på mindst 5 rd. hver. Hammerslag blev givet ved priser svingende fra 185 til 250 rd., flest omkring 200 rd. pr. td. Alle gårde var på 6 tdr. og 1 sk.h. Gennemsnitsprisen for gårdene i Vilslev blev præcis 1260 rd. Boel og huse blev også alle købt af beboerne til priser svingende mellem 100 og 200 rd.

Darum

20 helgårde i Darum, også på 6 tdr. og 1 sk.h. kostede omtrent som gårdene i Vilslev, i gennemsnit 1200 rd. 5 halvgårde a 3 tdr.h kostede 600 rd., og 26 lidt mindre gårde kostede alle 450 rd hver. Desuden solgtes 19 boel og 7 huse til omtrent samme priser som i Vilslev.

Hunderup, Kragelund og Sejstrup

Hunderups 6 helgårde, dog med kun 4 1/2 tdr. hartkorn, blev solgt for ca. 400 rd. hver. I Kragelund blev 11 boel solgt for 100 til 220 rd. 14 Sejstrupgårde havde kun 2 tdr. og 6 sk.h., og de blev solgt for 400 rd. 9 boel blev solgt for 100 til 140 rd.

Af strøgods solgtes 4 gårde i Åstrup, 2 i Jernved, 2 i Holsted, 1 i Lindknud, 1 i Jedsted og 1 i Hillerup, som havde hørt til kirken i Vilslev. Desuden solgtes Frøsig mølle.

Alt i alt blev der solgt 203 gårde, boel og huse samt alle forskellige rettigheder og herligheder. Salget indbragte 120.286 rd. Da Kjærgård efter beskrivelserne var gældfri, gik beløbet åbenbart til de 10 arvinger, hvoraf den ene, kammerherre Friderich v Gersdorff dog skulle udrede 18.574 rd. for købet af hovedgården m.v.

Ifølge bekendtgørelsen af 18. juli 1786 skulle alt indbo og løsøre sælges på auktion 30. oktober og de efterfølgende dage. Det er næppe blevet aktuelt, for Gersdorff blev boende på Kjærgård efter moderens død og efter auktionen — i hvert fald i fire år.

Det fremgår af konditionerne, at kun købere, som kunne bevise deres betalingsevne, eller som kunne stille kaution, fik lov til at købe. De havde efter købet kredit i to år. Betalingen skulle erlægges første snapsting 1788 til dødsboets incassator, hr. Holger Sehestedt, ridder og herre til Herningsholm. Han var Margrethe Rosenørns

svigersøn, gift med ældste arving, Edel Margrethe v. Gersdorff, født 1734.

Skøderne, som køberne modtog efter betaling af købesummen, var meget udførlige. Et skøde for en gård i Vilslev.

„Lars Larsen af Vilslev, Kongelig Majestæts Birkedommer og Skriver til Hunderup Birk, gjør vitterlig, at Aar 1786 den 25. og 26. Oktober, haver Jens Jensens Enke af Vilslev ved den udi Sterfboen efter afgangne Frue Oberst-Lieutnantinde Gersdorff og Kjærgaard Gaard og Gods anstillede Auktion, i Kommission af hendes Søn, Michel Jensen, som højstbydende tilkjøbt ham sin paaboende Gaard i bemeldte Vilslev Sogn og By, Hunderup Birk, staaende for Hartkorn 6 Tdr. 1 Skp. 0 Fjd. 2 Album for den Summa 1229 Rd. 1 Mark, og at samme rigtig er betalt, viser den derfor udstedte Kvittering, dateret Herningsholm den 21. Juli 1788, og da fornævnte Michel Jensen saaledes for mig har bevist, at Kjøbesummen, 1229 Rd. 1 M. med Renter og videre er betalt, saa i Kraft af den kongl. allernaadigste Forordning om Auktionsværket i Danmark dateret 19. December 1693, skøder og overleverer jeg herved paa Embedsvegne, som Auktions-Direktør i Hunderup Birk fra velbemeldte afdøde Frue Oberst Lieutnantinde Gersdorffs høje respektive Arvinger til nævnte Michel Jensen og hans Arvinger fornævnte, tilkjøbte og paaboende Sted af Hartkorn 6 Tdr. 1 Skp. 0 Fjdk. 2 Album med al den Rettighed og Herlighed, som dertil retteligen henhører, intet i nogen Maade undtagen være sig af Grund, Bygning, Besætning, Ægter og Arbejde, Ager, Eng, Rørtag, Forte, Fællig, Hede, Kjær, Krat, Mose, Fiskevand og Fægang, Tørvegrøft og Lyngslet, vaadt og tørt, inden og uden Markskjel, alt saaledes som han samme efter Lov og Forordninger maa nyde og bruge og in Specie efter de til Kjøberens Efterretning paa Auktionsstedet bekendtgjorde Conditioner, som i Auktionsprotokollen er indførte. Hvorfor og højbemidlede respektive Arvinger efter denne Dag ingen videre Lod eller Del kan eller bør have til eller udi bemeldte Sted og det rette Tilliggende, men da de derfor efter Kvitteringens Indhold har oppebaaret fornøjelig Betaling. Saa bør de som Sælgere og deres høje Arvinger for dette Kjøb være Kjøberens faste Hjemmel efter Loven.

Dette Auktionsskøde maa uden Kald og Varsel læses og protokolleres ved, hvad Retten fornødent eragter. — Til Stadfæstelse under min Haand og Segl.

Vilslev, den 10. Januar 1789.

L. Larsen.

Det er umuligt i dag at bedømme, hvad 120.000 rd. var værd. Var priserne rimelige? Var det billigt eller dyrt at betale 1260 rd. for en tom gård på 6 tdr. hartkorn eller at betale 200 rd. for et boel på 1 td.h.?

Efter Jens M. Lauridsens slægtsbog er her aftrykt en liste over værdierne i et dødsbo opgjort 1793. Der er en broget ko sat til 4 rd. og et får til 1 rd. Man kan altså omregne 120.000 rd. til en sum svarende til 30.000 køer!

(Hvis vi i 1986 sætter en ko til 7.000 kr., og ganger det med 30.000, kommer vi til en så stor sum som 210 mio kr. Da hele handlen omfattede 200 ejendomme, får vi en gennemsnitspris på ca. 1 mio. kr.!).

Skifteforretning giver iøvrigt et godt indtryk af en mindre ejendoms indbo og aktiver.

	Rdl.	Mk.	Sk.
Stervbohuset staaende for Hartkorn 3 Skpr. med dens Tilliggende blev vurderet for	115	0	0
1 Stueriser	2	0	0
1 Fyhrbord	0	1	0
2 Tinfade	0	1	0

	Rdl.	Mk.	Sk.
2 Tallerkener	0	0	10
1 Krus med Tin Laag	0	0	2
2 hvid sten fade	0	0	4
1 Tabelet	0	0	4
1 Tin Theepotte	0	0	2
1 Ølglas og 1 Thedaase	0	0	2
1 Krus med Tin Laag	0	0	8
1 liden Spejl	0	0	8
1 Messing Lysestage	0	0	8
5 gl. Stoele	0	0	8
1 liden Bænk	0	0	6
1 pr. Karter	0	0	8
1 Træ Kop	0	0	2
2 gl. Æsker med gammel Tøj udi	0	0	2
1 blaa malet hængskab	0	4	0
1 mindre do.	0	2	0
2 Sølv Skeede à 7 Mk.	2	2	0
1 Blik Tragt	0	0	4
1 Trekrukke med noget Skramleri	0	0	2
1 Oliesteen med Futteral	0	0	2
1 deel smaa Krukker	0	0	1
1 Reol med nogle gl. Bøger	0	1	0
Johan Arnt sande Kristendom	0	3	0
1 Stryg Jern	0	0	2
1 pr Mangel Tøj	0	0	4
1 Sæng bestaaende af 1 blaa og rødstribet Overdyne, 1 graa bolster underdyne, 2 blaagarns Lagener, 1 hoved Pude og 2 smaa do.	4	0	0
I et Kammer næst ved Stuen:			
1 Ølfjerding	0	1	8
1 stor Flaske	0	1	0
2 Boutellier	0	0	4
1 rød Potte	0	0	2
1 Steen Krukke og en liden flask	0	0	2
1 do.	0	0	2
1 Øll Tragt	0	0	2

I Storstuen:			
1 fyr halv Kiste	1	2	0
derudi:			
1 Hat	0	2	0
1 sort Kjole	0	3	0

	Rdl.	Mk.	Sk.
1 grøn do.	1	2	0
1 do. vest	0	4	0
1 hvid Kiol	0	3	0
1 Damaskes Trøye	0	4	0
1 grøn Vest	0	2	0
6 al sort Vadmel	1	2	0
1 pr. blaa Strømper	0	0	6
1 grøn Kabus	0	0	4
9 Pund Hør	0	5	0
1 Hathus	0	0	8
1 Spind Rok	0	0	8
1 Tønde med Laag	0	0	6
1 gl. do.	0	0	8
1 fløde spand	0	0	4
1 Kaalspand med Esse	0	1	0
1 liden Kurv	0	0	1
1 gl. Skab	0	0	10
2 Pd. ulden Garn	0	1	8
1 liden Trug	0	0	2
1 Sæng, ringe	1	0	0
grøn Omhæng for en Sengested	0	3	0
I Køkkenet:			
7 fyr Bøtter	0	2	0
1 fyr Strippe	0	0	6
1 Kierne	0	0	6
1 Spand med 2 Jern Gjorde	0	0	4
9 Potter	0	0	6
1 Peber Qvern	0	0	1
1 Thee Kiedel	0	1	0
1 Rist og Pande	0	1	0
1 Stenfad	0	0	2
2 smaa Skaaler	0	0	2
1 Hamer, Naptang og Sax	0	1	0
1 Ildklem og 1 Fyhrfad	0	0	4
1 Kielske	0	0	6
1 Mæssingbækken	0	1	0
I Stalden:			
1 sort broge Koe	4	0	0
1 do.	3	0	0
1 graa Kalv	0	3	0
1 Jern Gryde	0	1	8
2 faar	1	0	0

	Rdl.	Mk	Sk.
1 Bag Trug	0	1	0
1 Kar	0	1	0
2 gl. Tønder	0	1	0
noget gl. Skraberi	0	1	0
1 Plejl og Rive	0	0	4
Mere forefandtes ikke à Registere eller Wurdere. Enken med Laugværge forklarede desuden, at hun intet eyet mere end som anført, hverken af Penge eller andet.			
Indtægt Summen	147	4	15
Derimod blev anført til Udgift følgende:			
1 Skyldig til Nis Post (Cort) i Ribe efter Oblg. af 18. Juni 1788	133	2	0
2 Til Hr. Lang i Wilslef laant Penge	10	0	0
3 Til Michel Jensen laante Penge	20	0	0
4 Til Frands Joensen	16	0	0
Summa Udgift	179	2	0

Det fremgår af konditionerne, at en gård i Lintrup blev belastet med en prioritet på 250 rd., hvoraf der skulle ydes en rente — til evig tid — på 4 pct., og at dette beløb, 10 rd. skulle bruges til vedligeholdelse af gravsteder i Hunderup kirke over Friderich v. Gersdorff og fru Edel Margrethe Krag og over Christoffer Fr. v. Gersdorff og fru Margrethe Rosenørn.

Hvordan er det mon gået med den prioritet og de 10 rd. i årlig rente — til evig tid? Det vides ikke. Måske er der en gårdmand i Lintrup, der har en dårlig samvittighed!

Kirkerne i Vilslev og Hunderup ejedes af Kjærgård, og derfra skulle de holdes vedlige, og præsterne skulle lønnes. De udgifter kunne tages af de store tiendeindtægter. Når det skrives, at Margrethe Rosenørn »bekostede« ombygning og istandsættelse af kirkerne, skal det næppe forstås som en personlig udgift, men at hun lod det gøre. Tårnet på Hunderup kirke er ombygget og kirken istandsat 1766. Tilsvarende blev foretaget i Vilslev i 1784, to år før Margrethe Rosenørn døde. På begge kirker har kirkeejerne efter restaureringen anbragt deres initialer til evig ihukommelse. Christoffer Fr. v. Gersdorff og Margrethe Rosenørn ligger begge begravede i Hunderup kirkes kor. Derom beretter Jens M. Lauridsen.

»Christopher Fr. Gersdorff, der døde den 1. maj 1748, blev først bisat i det østlige gravkammer i koret, hvor Hedevig Eleonora Juel og en ukendt tysk adelsmand forud var bisat. Men da man ved et tilfælde 1749 fandt det andet gravkammer, der indeholdt rigsråd Niels Lange og hustrus jordiske rester, der nu omtrent var helt hensmuldrede, lod enkefru Margrethe Rosenørn disse rester nedgrave i kammerets bund, hvorefter hun lod dette istandsætte, og her anbragte hun så i året 1766 sin mands ligkiste, ved hvis side hun selv blev nedsat da hun 20 år senere afgik ved døden. Over dem begge findes på korets nordre væg anbragt et af forskelligt farvet marmor udført epitafium med en ret fyldig indskrift. Børn og børnebørn satte dette minde over deres forældre.«

Tavle i Hunderup Kirke.

Med Margrethe Rosenørns død var en fantastisk periode for herregården Kjærgård til ende. Store reformer var gennemført, fællesdriften var ophørt, jordene fordelt, nye dyrkningsformer var indført, og som slutsten på det hele var alle blevet selvejere. — 2 år før stavnsbåndet blev ophævet ved lov, sad fæstebønderne på Kjærgård gods som selvejere på deres gårde.

Om dette enestående reformarbejde skriver Jens M. Lauridsen i bogen »Kjærgård«:

»Det er ejendommeligt at lægge mærke til, at alt det reformarbejde, der foretoges på Kjærgård i den sidste halvdel af det 18. århundrede, ikke er sket efter krav fra bønderne, uagtet det blev gjort til deres bedste, men derimod efter tilbud, ja, efter tilskyndelse fra herskabets side. — Det var ikke bønderne, der krævede at få fællesskabet ophævet, skønt de både forstod og indså de mange uheldige forhold, der var forbundne dermed. Først da præsten havde forklaret og overbevist dem om fællesskabets skadelighed og udskiftningens nytte, lykkedes det under overvindelse af store vanskeligheder at få dem til at tage imod tilbudet. Det var heller ikke bønderne selv, der stillede krav om at få hoveriet afløst, men et tilbud, som blev dem givet fra Kjærgård. Det var heller ikke ifølge et påbud fra herregården, at landbrugets ophjælpning, husdyrbrugets og planteavlens forbedring skete, thi da havde det næppe gået sådan til. Nej, det var det af præsten og herregården givne gode eksempel, der smittede, man havde indset, at det var bedre at lokke end at true. — Og da Kjærgård lod alt fæstegods gå over til selveje, var dette heller ikke et krav eller et ønske fra bønderne, der blev imødekommen, men et tilbud til dem, som det næsten blev en nødvendighed at modtage. Dette var vel nok den hidtil største begivenhed i sognenes og egnens historie, ja, en af de første og største af sin art i hele landet.

Det er ikke underligt, at hoveribønderne og deres efterkommere i flere slægtsled mindedes fru Margrethe Rosenørn og præsten Knud Lang med dyb ærbødighed og taknemmelighed. — Det er heller ikke underligt, at de gamle selvejerbønder, der havde kendt fæste- og hoveritiden, var stolte og selvfølende. De følte og forstod, at de var bleven betroet meget, og de var deres ansvar bevidst, for dem var det en hellig pligt at værne og bevare det vundne for de kommende slægter, og det blev med enkelte undtagelser gjort i mange slægtsled. Så længe mindet om Kjærgård, Margrethe Rosenørn og Knud Lang holdtes vågen og friskt, gik det godt. — Men i de sidste par menneskealdre er det gået anderledes. Minderne om Kjærgårdtiden er ved at falme. Fru Margrethe og Knud Lang er ved at blive hyllet i glemselens slør, og i mere end halvandet hundrede år har den gamle, ærværdige borg i skoven sovet sin tornerosesøvn«.

Kjærgård efter 1786

Ved den store auktion 25. og 26. okt. 1786 blev alle aktiver under Kjærgård altså solgt, også selve hovedgården. Om dens videre skæbne fortæller Jens M. Lauridsen udførligt. Det følgende er en forkortet gengivelse af, hvad han fortæller i Kjærgårdbogen.

Efter at fæstegodset i 1786 var blevet afhændet til godsets fæstebønder til selveje, blev der kun de under selve Kjærgaards hovedgaard hørende jorder tilbage ved den gamle gård i skoven. Nu var ikke blot Kjærgårds storhedstid forbi, men der begyndte en trængselstid for den smukke, gamle gård, der sikkert nok søger sin lige. Nu gik det ned ad bakke, og i løbet af mindre end 100 år var herregården Kjærgård svundet ind, så den var blevet mindre end den mindste fæstegård, der havde hørt under den, både i areal og hartkorn.

Kjærgård blev solgt sammen med fæstegårdene, men modsat disse skiftede den ejer med meget korte mellemrum. Den kom i hænderne på egennyttige gårdslagtere og spekulanter, og blev til tider ganske misrøgtet. Til sidst blev den købt af de omliggende kommuner og omdannet til fattiggård, hvortil gamle, fattige og subsistensløse mennesker blev henvist for at ende deres livsdage som udskud af samfundet. Det var vel nok en nedværdigelse af det gamle herresæde, der forslog noget. I fordums dage havde man betragtet Kjærgård som noget af det skønneste, stolteste og mægtigste, man kendte. Nu blev den gamle gård foragtet, hadet og frygtet, især af dem, som ikke så anden udvej, end at de skulle ende deres dage på den »grå gård«.

Enkelte af de senere ejere af Kjærgård gjorde dog hæderlige anstrengelser for at bevare den og værne om den, men de magtede ikke opgaven. Tildels har de vel næppe været duelige landmænd, og tildels har det været meget kostbart at holde gården i standsmæssig stil.

Ved auktionen den 25. og 26. oktober 1786 over bøndergodset blev hovedgården købt af Margrethe Rosenørn og Christopher Friderich Gersdorffs ældste søn, kammerjunker Friderich Gersdorff.

Den 50-årige Friderich Gersdorff har i nogen måde slægtet moder på. Han var en rettænkende og dygtig mand, men han magtede ikke at gøre gården rentabel, hvorfor han i 1789 søgte og fik tilladel-

se til at lade hovedgården udstykke i 7 parceller, men i 1790 sælger han det hele til 2 mænd fra Fanø, nemlig købmand Niels Jakobsen, en broder til daværende sognepræst, provst Jakobsen i Darum, og Peder Thomsen fra Sønderho for 23.100 rd.

Og nu begynder først den egentlige udstykning af Kjærgård. Samme år sælger de den anden marskfenne i Vilslev enge, »Føllehave«, til tolder Svitzer i Gredstedbro. Dette engstykke var ca. 24 tdr. land og kostede 2950 rd. Føllehave hørte i flere år til Gredstedbro Kro i Jernved sogn, men blev senere lagt ind under Brokjærgård i Hjortlund sogn, hvorfra den for en del år siden atter blev købt tilbage til Vilslev by.

Tueeng, 21 1/2 tdr. land, i Darum enge blev solgt til Peder Kristensen mfl. i Darum for 3300 rd. Desuden hørte der endnu som nævnt noget bøndergods til hovedgården, som ikke var blevet solgt ved auktionen. Disse bondeejendomme sælger fanømændene nu, men til fæsterne.

Tidligere er nævnt de fire store gårde, Alsbro, Frøsiggård, Lunddagergård og Thinghusgård, alle i Hunderup sogn, hvor de dannede en halvkreds om Kjærgård, på hvis hovedgårdsjord de var beliggende. Også disse gårde blev solgt til selvejendom, om ikke ved auktion, så dog vist nok ved samme tid, dog var Alsbrogård, som det vil fremgå af det følgende, afhændet længe før.

Alsbrogård var en stor gård på mere end 200 tdr. l, og beliggende omtrent ret øst for Kjærgård. Den skal være blevet solgt eller afhændet af Friderich v. Gersdorf den ældre, mens han havde herregården i eje. Hvordan eller hvorfor den er blevet afhændet, ved man ikke rigtig rede på.

Der fortælles, at den mand, der blev ejer af Alsbro, var en nordmand, der havde vundet Fr. Gersdorfs yndest for opofrende bistand under et felttog, som han deltog i, og som en anerkendelse og belønning derfor gav Fr. Gersdorf ham gården i selveje. Hvordan dette forholder sig, er som sagt ikke rigtig klart, men Alsbro har temmelig sikkert været i privat mands eje, før end nogen anden gård under Kjærgård. Der har ret tidligt været begyndt på en udstykning af den store gård, men fra begyndelsen af det 19. århundrede kom gården, vist nok ved giftermål, i Jes Peder Christoffersens eje. Ejendommen er senere blevet delt flere gange.

Frøsiggård, sydvestligst i Hunderup sogn, var også en større gård, der lå på Kjærgårds hovedgårdsjord. — Man ved, at da vandmøllen vest for Kjærgård i 1766 blev nedlagt, blev den erstattet med en vejrmølle, der opførtes ved Frøsiggård. Hvem der den gang var fæster på denne gård er heller ikke rigtig klart, men der er noget, der tyder på, at en mand ved navn Jeppe Frøsig i 1717 har boet på

gården. Frøsiggård har sit navn fra Frøsig kilde, der fandtes et par hundrede meter sydøst for gården. Omkring kilden var en lille dam, hvor der endnu så sent som i 1870'erne kunne stanges ål, men både kilden og dammen er nu forsvundet.

Ved folketællingen i 1787 anføres for Frøsiggård Jacob Pedersen som selvejer og møller, denne har så sikkert nok købt gården ved auktionen på Kjærgård 1786. Om han forud har været fæster og møller vides ikke, men det er vel ret sandsynligt. Han udvidede møllen med en ny kværn, som han ved kgl. bevilling af 24. april 1793 fik lov at benytte.

Jacob Pedersens efterfølger på Frøsiggård hed Poul Magnussen. Også han udvidede mølleriet, idet han den 16. juni 1806 fik kgl. bevilling til at indrette og bruge en hestemølle til grynmaling. Han indrettede foreløbig denne hestemølle i laden, men år 1830 flyttede han den ud og byggede et hus øst for vejen over for stubmøllen. — Møllen blev trukket af stude. Poul Magnussen døde i 1833. Samme år solgte hans enke gården og de to møller til Hans Pedersen fra lille Tanderup. Denne var en meget dygtig mand, ikke alene som gårdmand og møller, men han drev også en betydelig handel med kvæg, som hans solgte sydpå.

For ham brændte møllen 2 gange, hvorefter den flyttedes til Hunderup by.

Lundagergård, den tredie af disse gårde, sælger de to fanømænd til den forhenværende ridefoged på Kjærgård, Niels Christensen (Helle), der nu har en gård i Darum. Efter ca. en halv snes års forløb, omkring ved århundredskiftet 1800, sælger han Lundagergård til en forhenværende herremand, som det var gået tilbage for. Han hed Lars Malle, men heller ikke Lundagergård har han kunnet besidde. Han har været i gæld til en enkefru Irminger fra Ølufgård ved Varde. Hun har så for gælden overtaget gården, som hun sælger til en ritmester Lachendorf, men samtidig har hun taget et stykke jord fra Lundagergård og givet det til Lars Malle under navnet »Lundagerholm«, for at han endnu en tid kunne friste livet. — Lars Malle og Lachendorf blev godt kendt for det lystige liv, de førte. Lachendorfs navn kunne ikke nævnes, uden at man fik sig en hjertelig latter. Om Lars Malle ved man at fortælle, at han kom på fattigvæsenet og gik på omgang i»madding«, 1 dag på hver tønde hartkorn i Vilslev og Hunderup sogne.

Efter Lachendorf ejedes Lundagergård af en mand ved navn Niels Svendsen, og efter ham må der have været en mand ved navn Andreas Holm, thi ca. 1821 bliver Jens Nielsen Hollænder fra Vilslev gift med Gyde Maria Andreasen Holm til Lundagergård, og fra nu af er Jens Hollænder gårdens ejer.

Denne var både en dygtig og en meget formuende mand, han del-

tog i Napoleonskrigene, og derefter skal han have været interesseret i en forretning i Holland, vist nok et skibsrederi, hvor hans formue skulle være grundlagt. Han ombyggede hele gården, der var meget forfalden, da han overtog den. Han anlagde selv et lille teglværk, hvori han lod murstenene til den nye bygning fremstille. Også skoven, der ikke var ret stor, lod han udvide til dens nuværende størrelse, idet han lod et stykke hede tilplante med nåletræer. — Efter ham blev hans ældste søn, Niels Jensen Hollænder, gårdens ejer. Efter hans død, i slutningen af det 19. århundrede, lod hans enke skoven omhugge og bortsælge til et savværk i Hviding ved landegrænsen syd for Ribe, hvortil alt brugbart træ blev ført med heste og vogne.

I 1904 købte Anders Nissen Hansen Lundagergård. Han var oprindelig sønderjyde, men havde i en årrække ejet en gård i Vilslev, som han lod udstykke og bortsælge. — En del af denne gårds marskenge beholdt han dog, og de blev lagt ind under Lundagergård, da han købte den. Han ejede kun Lundagergård i 12 år, hvorefter han solgte den til Kristen Hemme.

Hunderup Thinghusgård, den sidste af de fire store gårde, der omgav Kjærgård, havde et betydeligt jordtilliggende. Den har selvfølgelig gennem tiderne hørt til birkedommerembedet, men den har vel nok for det meste været bortfæstet. Det er ihvert fald sikkert, at de to sidste birkedommere ikke har boet på denne. — Hans Fogh, der var birkedommer i Hunderup birk fra 1767-81 boede på en ejendom i Størsbøl i Nykirke Sogn. — Han er begravet på kirkegården der. Og Lars Larsen, der var birkedommer fra 1781-91 boede i Vilslev, hvor han havde ejendomme. — Han er død i Vilslev og begravet på Vilslev kirkegård.

Også denne gård sælger de to fanømænd 1790 til en mand, der hedder Knud Svartz. Han har muligvis været fæster på gården, men han beholder den ikke ret længe, thi 1791 bliver Niels Christensen Helle fra Darum, der også ejer Lundagergård, ejer af Thinghusgården. Han lader gården ombygge samme år. Der findes teglsten i bygningen, hvori hans navn sammen med årstallet 1791 står indskåret. Niels Chr. Helle har næppe selv boet på denne gård, men har købt den til sønnen, Søren Nielsen Helle. Denne havde gården i mange år, hvorefter den gik i arv til sønnen, Niels Sørensen Helle, der i sit ægteskab kun havde 2 døtre og ingen sønner. Han lod gårdens jorder dele imellem dem.

Kjærgårds hovedparcel var nu kommet ned på 15 tdr. hartkorn. Denne samt en anden parcel på 4 1/2 tdr. hartkorn og skoven sælger de 2 fanømænd nu 1790 til en tolder Müller i Hjerting for 11,000 rd., men denne sælger med det samme selve hovedparcellen og skoven

til etatsråd Diderik Kirketerp (forhen) Dronningborg, som 1791 får tilladelse til at udstykke gården i 5 parceller, hvorefter den ny hovedparcel blev på 7 tdr. hartkorn, samt 1 td. skovskyld. Han døde året efter.

Derefter tilhørte Kjærgård justitsråd Poul Marcussen til Krastrup (Viborg). Hvorledes han er kommet i besiddelse af Kjærgård vides ikke, men det må antages at være sket ved arv efter Kirketerp. Han giver 1795 skøde til P. Lydiksen Nissen af Gerup i Daler sogn.

Omkring 1800 kommer Kjærgård atter i slægten Gersdorfs eje. Hvorledes det er gået til, er ikke rigtig klarlagt, men Thøger Renberg Teilmans enke til Endrupholm, Sophia Amalia Gersdorf, en datter af Margrethe Rosenørn og Chr. Fr. Gersdorf, bliver Kjærgårds ejerinde. — Hendes mand var død ved juletid 1788, og selv døde hun på Endrupholm den 1. maj 1801. Hun efterlod sig 3 børn, 2 sønner og 1 datter. Datteren var præstekone i Varnæs ved Åbenrå Fjord, og den ældste søn, Thøger Teilman, der var 25 år gammel, overtog Endrupholm efter moderens død, medens det var meningen, at hans yngre broder, Andreas Charles Teilman, født den 24. juni 1785, skulle overtage Kjærgård. Han var imidlertid kun 15 år gammel og ukonfirmeret, hvorfor han kom i huset hos sin morbroder, major Poul Gersdorf til Hanstedgård. Her skulle han lære landvæsen, men det have han ingen lyst til, han søgte da og fik bestalling som sekondløjtnant. 1808 kom han i ægteskab med en jævnaldrende, meget rig kammerherredatter fra Sydsjælland, hvorefter de flyttede ind på Kjærgård. 2 år efter fik han kammerjunkertitlen, og nogle år senere blev han jægermester.

Han var en vældig jæger, der lavede mange gale streger, medens han nærmest var umulig som landmand. Landbruget interesserede ham absolut ikke. Derimod var han efter den tids forhold en ret betydelig naturforsker, han var fuglekyndig, undersøgte, hvordan havgus kunne opstå i Vesterhavet, studerede temperaturforhold på højt- og lavtliggende steder. Han interesserede sig for landvinding og marskdannelse ved Vesterhavet og for planter, der kunne fremme en sådan. Han førte dagbøger og skrev i det hele meget.

I foråret 1823 mistede Teilman sin hustru, Elisabeth Christine Margrethe Wedelsparre. Hun døde på Endrupholm og er begravet på Vester Nykirke kirkegård. I ægteskabet var der mange børn, der alle døde som små. Dem lod Teilman alle begrave i den vestlige ende af Kjærgård skov, hvor han lod rejse små gravhøje over dem.

Teilman blev senere gift 2 gange. Han var en meget dårlig økonom, og hans store formue smuldrede snart bort, så han blev nødt til at sælge Kjærgård. Senere blev han toldinspektør på de Dansk-Vestindiske øer. — Han rejste meget og havde set en stor del af verden, men på sine rejser blev han ofte grebet af stærke hjemlængsler,

som han har givet næsten gribende udtryk for i sine skriftlige efterladenskaber.

Sin anden hustru, Sofie Bardenfleth, mistede han efter et kort barnløst ægteskab på Skt. Croix. — 57 år gammel giftede han sig tredie gang med en 26-årig norsk sygeplejerske, Frederikke Dorthea Leschly, der havde passet og plejet ham under et strengt og langvarigt sygeleje. Dette ægteskab, der varede i 9 år, blev meget lykkeligt, og i dette var der en søn, Thøger Teilman, en velbegavet dreng, som døde i 14-års alderen. — Teilman døde på Frederiksberg den 13. december 1852. Hans hustru overlevede ham i 37 år.

Andreas Charles Teilman — jægermesteren på Kjærgård, som han altid kaldtes — var den sidste ætling af de gamle adelslægter, der ejede Kjærgård. Han var en underlig, uensartet sammensat natur, der af nogle ansås for at være tosset og af andre for at være klog og velbegavet. Pastor Richter i Vejen har i »Fra Ribe Amt« skrevet en skildring om ham, hvori han giver ham følgende sikkert rigtige eftermæle: — »Snart den sorgløse, muntre svend, der ikke lader sig overvælde af pengesorger, snart den tungsindige grubler, der længes til fortvivlelse efter sin døde hustru, snart den plumpe hensynsløse jægersmand, der med bøssen på nakken og med de tunge jagtstøvler traver rundt på heder og i moser, snart den fejende balkavaler i de høje sale, og den begejstrede elsker af kunstens herligheder, — lige stærkt med i det altsammen og under alle himmelstrøg. Kort sagt en friluftsnatur, et stemningsmenneske med en undergrund af varm kærlighed til Danmark, hvad enten han syslede med minderne fra fjerne fortidsdage, eller hans tanke var vendt mod den faretruende nutid«.

Den 30. august 1828 giver Teilman skøde på Kjærgård til prokurator Søren Sørensen, (forhen) til Løvlund. Han var den af Kjærgårds ejere, der handlede hårdest med den skønne gamle gård. Han lod halvdelen af hovedbygningen indrette til avlsbygninger, til stald og lade, han lod kældrene under nordfløjen fylde med jord, ligesom han lod hele gårdspladsen opfylde med store jordmasser, så kældervinduerne næsten blev begravede, og kældrene blev derved endnu mere mørke og skumle, end de havde været i forvejen. Han nedbrød frontespicen og hele den øverste del af hovedfløjen, samt fjernede tegl- og kobbertaget fra hele gården, man siger for vindings skyld. — Han skildres som en stridbar og trættekær mand, der gerne påtog sig at føre tvivlsomme sager for retten. Prokurator Sørensen høstede næppe guld på Kjærgård. Han skal, efter hvad der fortælles, være død som en meget fattig mand. — Efter knap en halv snes års forløb køber han Jedsted Mølle, det er nok ved denne lejlighed, at den omtalte stampemølle bliver flyttet fra Kjærgård og dertil. Samtidig sælger han Kjærgård til Jens Christoffer Bolvig, der har fået skøde på den i marts 1837.

Bolvig var en gårdmandssøn fra Pjedsted ved Fredericia. Han var en hel modsætning til den forrige ejer. Han fredede om den gamle borg og den skønne lille skov, som Sørensen havde ladet forhugge. Bolvig var en fredelig mand, der var afholdt af alle dem, han kom i berøring med. — Han døde i sin bedste alder 1856 efter at have ejet Kjærgård i knap 20 år. — Kort efter sælger Bolvigs enke gården til gæstgiver J.Fr. Grejsen i Ribe for 28.000 rd.

Grejsen skal også have været hård ved skoven, og han får også skyld for at have ødelagt læplantningerne og hegnene langs vejene. Han lod Kjærgård udstykke en gang til, således at halvdelen af skoven og halvdelen af gårdens jordtilliggende blev skilt fra hovedbygningen. På den fraskilte halvdel af Kjærgård blev der oprettet to nye bondegårde, der begge blev opført i den østre halvdel af den lille skov. Hovedbygningen og dens halve jord og skovareal solgte Grejsen 1868 til de omliggende kommuner, der lod det gamle herresæde omdanne til fattiggård. Siden den tid har der hersket ro og stilhed om den gamle borg.

Ved kommuneadskillelsen mellem Vilslev og Hunderup i 1925, blev Hunderup kommune eneejer af den gamle herregård, der siden da, efter at der yderligere er blevet fraskilt jord til 2 statshusmandsbrug, har ladet Kjærgård drive som landbrugsjendom ved en bestyrer.

Til slutning skal der fortælles om en begivenhed, der knyttedes til den gamle gård og den lille skov på en ejendommelig måde, og som i mere end en halv snes år atter gjorde stedet til et samlende midtpunkt for omegnens folk. En begivenhed, der ligefrem kastede varmende solskin og sommer ind i alt det mørke, kolde og triste, der rugede over den gamle borg, og i en tid, da alt syntes så uendelig håbløst. Gården var fuldt belagt med gamle og fattige mennesker, der ikke selv så sig i stand til at skaffe sig udkommet på anden vis. Og der var ikke den gang tale om forsorg af nogen art ud over dette at få dem anbragt på fattiggårde.

Det var i tiden 100 år efter, at Kjærgård var ophørt med at være herregård, at begivenheden indtraf, men det var ingenlunde for at fejre de store begivenheder, der den gang skete på Kjærgård, uagtet det næsten ubevidst lå dæmrende i baggrunden. Nej, det var de bevægede politiske år i 10-året 1885-95, provisorieårene, som de kaldtes, der blev årsagen, og som kom til at danne baggrund for det, der da skete.

Regeringen havde sendt rigsdagen hjem og regerede på trods af folkets vilje og under Folketingets protest ved hjælp af provisoriske love, som blev forkastet i Folketinget, men vedtaget af det priviligerede Landsting, Godsejertinget, som det kaldtes, da det helt og holdent var godsejere og storbønder, der havde flertallet i dette ting.

Folket frygtede det værste, man ventede et statskup, man frygte-

de for, at hoveri og trældom atter skulle blive bøndernes lod, når godsejerne uden videre satte sig i besiddelse af regeringsmagten og dermed hæren.

Sindene kom i uro, nervøsiteten bredte sig til alle sider, og spændingen voksede. Der blev holdt utallige møder over hele landet, protestmøder, agitationsmøder, man ville værne om friheden, der var i fare, kæmpe for den, om det blev nødvendigt med væbnet magt. Bølgerne gik højt i disse år. Da kom det næsten som en selvfølge, at Kjærgård og skoven måtte være en ypperlig samlingsplads, der var velegnet til sommermøder og sommerfester, centralt beliggende og smukt, som det lå.

Det viste sig at være rigtigt. Tanken slog an, og i en årrække holdtes der store folkefester, grundlovsfester, og 100-års-dagen for stavnsbåndets løsning fejredes i skoven. — Folk flokkedes i tusindvis om den store trappe, der var pyntet med flag og grønt, og hvorpå talerstolen eller en tribune var anbragt.

Der blev herfra talt bevingede ord om frihed og fremskridt, manende ord om værn af de vundne rettigheder, som nu var i fare, ildnende og hidsende ord mod den mindretalsregering, der havde taget magten og regerede på trods af folkeflertallets vilje. Nu var man nået så vidt, at almuefolk og bønder frit kunne feste ved hovedindgangen til den mægtige herregård. Der blev talt stærke ord om frihed og folkerettigheder, og de blev næsten dobbeltvirkende med den gamle herregård som baggrund. Ind imellem talerne sang man med fuldtonende stemmer vore kærnegode fædrelands- og frihedssange, der til musikledsagelse fra et stort hornorkester bølgede og smældede op under de høje lindetræers kroner, som flankerede Kjærgårds hovedfacade. Det lød smukt og betagende og undlod ikke at gøre sin virkning. Jo, da var der fest og højtid i skoven.

Der lever endnu mange, som i deres ungdom var med til disse fester, og som mindes dem, fordi de der fik en indstilling, der i nogen måde kom til at præge deres liv.

Da 100-årsdagen for stavnsbåndets løsning — den 20. juni 1888 — fejredes ved en fest i Kjærgård skov, var det strålende sommervejr, og der var så mange mennesker i skoven, som aldrig hverken før eller siden. Det var endnu før, man kendte til cykler og biler. Folk kom gående eller langvejs fra kørende med heste og vogne til festen, og der var så mange køretøjer, at hestene næppe kunne rummes på Kjærgård og naboejendommenes marker. I lang tid derefter var der ingen græs til gårdens egne husdyr. Det var blevet afædt helt i bunden af de mange heste under festen.

Men blandt den tusindtallige skare af festdeltagere, der samledes om den gamle herregård og den store hovedtrappe for at fejre 100-årsdagen for stavnsbåndets løsning, var der få eller ingen, der tænkte på, at spiren til bondestandens frigørelse var udgået fra eller

i det mindste havde fået rig næring fra herskabet på Kjærgård.

Dagen derpå — der var altid 2 dages fest i Kjærgård skov — samledes børnene fra omegnens skoler med deres lærere i spidsen til fest, børnefest, som den kaldtes. De kom fra flere sogne, og meget ofte fulgte forældre og andre pårørende med. På disse børnefestdage var der flere hundrede børn i skoven og omtrent et lige så stort antal ældre.

Fra talerstolen på den store trappe, hvorom børnene samledes, blev der fortalt eventyr, sagn og historier, ja, undertiden blev der fortalt hårrejsende spøgelseshistorier, der oftest var knyttede til herregården. Bagefter førtes børnene så igennem de lange kælderrum, der forekom så mørke og skumle, kolde og klamme. Nysgerrigheden var stor, og det var med gys og spænding, man kiggede ind i aflukkerne, hvor de forfærdelige spøgerier fandt sted. Det gjorde ligefrem godt påny at komme op i den friske luft og den varme sol. — Derpå samledes børnene fra hver skole om deres lærer, blev ordnede i rækker og i procession ført rundt i haven og skoven under afsyngelse af sange med marchtakt.

Det lød smukt, når de mange friske børnestemmer tonede op under bladhanget i den gamle skov. På en sådan dag måtte fuglekoret, der ellers havde eneret på sangen i de smukke omgivelser, tie. — Resten af dagen gik for børnene med dans og ordnede lege.

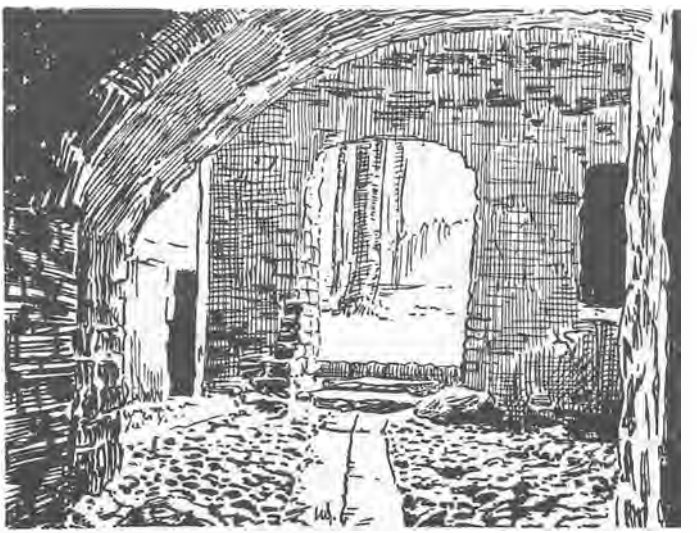

Kælderudgang mod øst under hovedbygningen.

Disse fester vakte en levende interesse om Kjærgård, man blev klar over, at her var et fortrinligt samlingssted, og at den kunne udnyttes til noget andet og bedre end fattiggård. Der kom stærke røster frem om at omdanne Kjærgård til en høj- eller landbrugsskole, men ejerforholdene, den ejedes jo af flere kommuner, og andre forhold gjorde, at sagen syntes uoverkommelig, og så måtte den strande.

Fattiggård

Kjærgård blev fattiggård i 1868. Fornedrelsen var komplet. Begrebet fattiggård havde en ringe status og ilde klang, både for de anbragte og for omgivelserne.

Gersdorfs smukke slot var reduceret til en lav, skummel, stråtækt, trefløjet bondegård. Kobber-. og tegltag og træværk af øverste etage var solgt, og murværk og jord lå i en meters tykkelse på gårdspladsen. Voldgravene var fyldt med murbrokker, skrammel og affald og overbegroet med skrub og krat. Park og skov var mishugget og misrøgtet. Dog var de gamle, slanke ege i skovens sydvestlige hjørne i behold.

De tunge bygninger lå som i tornerosesøvn bag selvsåede, vildtvoksende træer, men der var ingen prinsesse bag krattet. Der var masser af spøgelser i de skumle kældre, ynkværdige mennesker i stuerne og rotter på loftet.

Fattiggården set fra indkørslen.

Kjærgårds areal var reduceret fra 11.000 tdr. land til 50. I nordfløjen stod en lille flok køer ovenpå de opfyldte kældre, en tyr, lidt ungkvæg, et spand heste, nogle svin og lidt fjerkræ. Midterfløjens nordende var hø- og kornlade. I den anden del var der en lejlighed til fattiggårdsbestyrerens famile samt et fællesrum til fattiglemmerne, som boede i hele sydfløjen.

Den sidste ejer, gæstgiver Gregersen, Ribe, var i 1868 kørt helt fast økonomisk. Det gav omegnskommunerne en mulighed for at få løst et forsorgsproblem, som i tresserne blev dem pålagt. Hunderup-Vilslev, Darum og Bramming gik sammen om købet og administrationen.

Fattigforsorgen er et mørkt kapitel i vor historie. Det blev lidt lysere i 1800-tallets slutning — uden at blive menneskeværdigt, I den katolske tid kunne samfundets tabere, invalide, gamle, syge og fattige søge hjælp i klostre, helligåndshuse og »hospitaler«. Klostre og kirker havde gode midler i form af tiende. Der var også i de gamle, nære samfund en moralsk forpligtelse til at hjælpe de svage.

Efter reformerne i 1536, hvor alt kirkegods blev overtaget af godsejerne, fik de faktisk forsorgspligten med, men de lod den ligge eller overførte den til en fattig, understabiliseret kirke. Der blev udpeget særlige fattigforstanderskaber, normalt sognepræsten og et par agtværdige borgere. De skulle fordele de i kirkebøsserne frivilligt indbetalte midler. De strakte kun alt for kort. Der indkom meget små midler i forhold til behovene. Betleri blev en landeplage. I 1700-tallet fik kommunerne pålagt pligt til at forsørge alle, der havde opholdt sig mere end 3 år i sognet. Alle arbejdsføre skulle påtage sig anvist arbejde eller indsættes i særlige arbejdshuse. For at dække omkostningene ved værdigt trængendes rimelige behov blev der landet over pålagt de bedrestillede borgere en særlig fattigskat. Men den gav også for lidt til at give de fattige rimelige forhold og kår.

I sidste halvdel af 1700-årene steg folketallet stærkt, og der blev ikke tilsvarende flere boliger eller ejendomme. Danmark kom i årene efter 1800 og efter de gode reformår ud i en alvorlig krise. England ødelagde København og huggede vore skibe. Danmark mistede Norge, og staten spillede fallit. Landboreformerne gik i stå, landbrugsarealet og fødeproduktionen øgedes kun ganske lidt, så der hverken blev plads eller beskæftigelse til de nye mennesker. Sult og nød blev almindelig i mange hjem, endda blandt selvejerne. Man kunne ikke opsuge flere mennesker i landsbyerne. Nogle yngre mennesker fik lønarbejde og måske hus på herregårdene, som gik foran i den landøkonomiske udvikling. Nogle fik beskæftigelse som håndværkere, men måtte meget almindeligt gå på omgang i sognet som skræddere, skomagere, vævere, flikkere o.lign. På den måde fik de føden. De helt udskudte blev også henvist til at gå »på om-

gang«, og de velbjærgede fik pålagt at huse og bespise dem et vist antal dage — efter deres ejendoms hartkornsansættelse.

Stadig flere blev landstrygere, vagabonder og betlere. En godsejer indberetter omkring 1850, at disse omvandrende stakler var en større plage for bønderne end mus og rotter.

For at holde lidt styr på tingene kunne værdigt trængende af deres hjemkommune få udstedt »tiggertegn«, som gav dem en slags status. Landstrygere uden tiggertegn kunne man drive væk, når de kom og bad om hjælp, — og det gjorde man ofte brutalt med kæp og hund. Invalide mennesker kunne opleve at blive kørt fra sognegrænse til sognegrænse for at blive bragt til deres hjemstedssogn. Det sloges sognene om at blive fri for at være.

Efter folkestyrets indførelse i 1849 blev det vedtaget, at det offentlige skulle hjælpe dem, der ikke kunne hjælpe sig selv. Men der blev et stort minus ved den hjælpsomhed. Fattighjælp betød fratagelse af stemmeret og dermed af værdighed. Der var ringeagt forbundet med den hjælp.

Der kom dog en opdeling mellem de selvforskyldt fattige og de værdigt trængende. Det gav selvfølgelig nye problemer, for nu skulle fattigkommissionerne, som normalt var sognepræsten og et par naboer, foretage sorteringen og bedømme hver enkelts behov. Det var pinligt og ofte uretfærdigt. Der blev gjort forskel og anlagt højst forskellige vurderinger i de forskellige sogne. De nødlidende forsøgte at komme bort fra de påholdende sogne og ind i de mere forstående. I alle tilfælde var hjælpen påholdende og karrig. Og den var respektnedbrydende. Alle ansvarsbevidste mennesker levede i angst for, at de en skrækkelig dag kunne komme »på sognet«. — Aftægtsforholdene var jo ikke i alle tilfælde betryggende. Fattiglemmerne, som de hed, følte sig selv ringe og udskudt.

I 1860-erne kom en lovændring om fattigforsorgen, hvorefter det blev pålagt alle kommuner selv at finde en løsning. For de fleste blev det at oprette fattiggårde. I 1860 var der i hele landet 3 sådanne, men i 1870 var tallet steget til 103, deraf 11 i Ribe amt, en af dem var Kjærgård. Antallet toppede i 1880 med godt 300 fattiggårde.

Gårdejer Hans Pedersen, Frøsiggård, fortæller i sin bog »Kjærgårdminder« om den lokale fattigforsorg. En del af det følgende er taget fra den bog.

I årene op til 1860 blev der bygget små, beskedne huse, hvor de fattige kunne få husly. I Hunderup-Vilslev var der tre sådanne huse, i Jedsted to, i Sejstrup et og i Kragelund tre. De forsvandt alle, da kommunerne købte Kjærgård i 1868.

Kjærgård blev åbenbart købt for 14.000 rd., for et af problemerne i kommunernes samarbejde blev næste år at få det beløb forrentet og afdraget. Sælgeren har nok ladet den købesum stå på et pantebrev.

Institutionens navn blev »Fattig- og Arbejdsanstalten på Kjær-

gård«. Der blev udpeget en fattiggårdskommission på fire mand, en fra hver af kommunerne. Som noget af det første blev der i begyndelsen af 1869 besluttet at foretage visse reparationer og indretninger på anstalten. Det kostede 2.605 rd. 5 mk. 10 sk. For at få det beløb betalt blev man enige om, at hver kommune skulle indbetale 1 rd. pr. td. hartkorn. Det gav kun 1.697 rd., hvorfor der måtte indbetales mere til fattigkassen. Der skulle jo også være noget til den daglige drift, og altså til terminsydelser. Kommunerne måtte derfor ret hurtigt til fattiggårdens drift indbetale 3 rd. af hver td. hartkorn.

På det første kommissionsmøde blev der truffet beslutning om leverancer af madvarer og råmaterialer og lemmernes sysselsættelse og betaling for de varer, de producerede. Kvinderne arbejdede især med tekstiler. Mændene blev beskæftiget i landbruget eller lejet ud. Det sidste blev også prissat. Beskæftigelse var jo noget væsentligt, både for »opdragelsen« og for bidraget til anstaltens omkostninger. Formålet var jo ikke bare at forsørge de anbragte. De skulle også gøres til bedre mennesker. For at nå det mål måtte lemmerne underkaste sig en hård disciplin. De skulle stå op og gå i seng på fastsatte klokkeslet, indtage deres måltider til de i reglementet angivne tider og især skulle arbejdstiderne nøje overholdes. De måtte ikke uden tilladelse forlade anstaltens grund. Kun på søn- og helligdage kunne de regne med at få udgangstilladelse. Kosten var skrabet og ensformig, normalt måtte der ikke drikkes brændevin, ryges tobak eller drikkes kaffe.

Fattiglemmerne var højst forskellige mennesker, og miljøet på anstalten har været en sær blanding af alle slags tabere: hjælpeløse gamle, enlige med små børn, invalider, drankere, arbejdsuvillige, småkriminelle og svagt begavede. Der var et betydeligt gennemtræk. Nogle lemmer var kun kort tid på anstalten, andre var der i flere år. Nogle stak af fra det hele, men kom igen, frivilligt, eller de blev fundet og hentet. Dødsfald var der mange af. Børn blev, som skik var, sendt ud at tjene hos andre.

Fattiggårdens gamle bøger beretter, at lemmerne udførte forskellige arbejder for betaling for egnens befolkning, kartede, spandt, syede sko, lavede klodser, syede tøj. Nogle blev sendt på arbejde på egnens gårde. Drenge og piger blev lejet ud for sommeren. Det berettes, at Jens Jørgen Pedersen, som er 10 år, har fået 5 rd. i løn. Mette Kirstine Spetemann, 10 år, har fået 3 rd. for sommeren, Pauline Jacobsen, 13 år, fik for sommeren 1871 8 rd. Alle pengene blev indbetalt til anstalten.

Der var sære skæbner. En mand og en kone med 6 børn blev indbragt i januar 1893. Han var 52 år og havde haft forskellige pladser på Fyn. Han var fra Hesselager, havde været i Amerika fra 1872 til 76 uden at finde guld, flakkede fra plads til plads for til sidst at have

et job som gartner i Bramming et par år, og endte derefter på arbejdsanstalten. Konen var 37 år. De 6 børn gav et problem, for læreren i Hunderup ville ikke modtage børn fra Kjærgård i sin skole. Der måtte derfor ansættes en lærer på anstalten.

En anden skæbne. Christian Ulv deserterede og blev straffet for løsgængeri og kvaksalveri, kom derefter tilbage næsten uden klæder. Darum fattigvæsen måtte skaffe ham bukser og jakke. For eksemplets skyld fandt man det nødvendigt, at Chr. Ulv blev straffet. Han havde nemlig medbragt en stok af bestyrerens, da han gik, og taget et andet lems sko. Stokken havde han med tilbage, skoene var sat over styr.

Der berettes om en »ufuldstændig« familie, en enlig mor med en dreng og en pige. Drengen blev født på anstalten i 1885, blev 14 år efter konfirmeret og kom til at tjene i Vilslev og forsvandt i mange år. I 1960 søgte politiet i Kolding oplysninger om den pågældende. Han var fundet som død vagabond — med en beholdning af 7.500 kr. på sig.

Et par lemmer blev anbragt for statens penge. Sønderjyder, som var flygtet fra hjemstavnen i den tyske tid, blev i nogle tilfælde statsløse og var derfor ikke forsørgelsesberettigede i nogen dansk kommune. De kom på fattiggården på statens foranledning.

I årene fra 1870 til omkring 1890 var der ca. 30 lemmer på anstalten. I året 1876 var der, fremgår det af protokollen, fra Hunderup 14 lemmer, deraf en enlig mor på 38 år med 5 børn fra 12 år til 6 måneder. Fra Vilslev var der 12, heraf 6 børn, fra Darum 7, heraf 3 børn, fra Jernved 3, ialt 36 lemmer. Samme antal var der i 1877. I 1878 var der kun 31. En gennemgang af protokollen viser, at der var et overraskende stort antal børn.

Efter den nye fattiglovs vedtagelse i april 1891 reduceredes antallet af lemmer stærkt. Loven hed »Lov om alderdomsunderstøttelse«, men blev kaldt »Loven fra tiggerstav til aldersrente«. Støtten var dog stadig en nådessag, og den blev kun givet efter ansøgning og sagsbehandlernes skøn. Maximumsbeløbet var 25 kr. pr. måned.

Fra 1900 til 1940 var Kjærgård nærmest plejehjem for en halv snes patienter. Arbejdsanstalten blev dog på en måde bevaret, idet Kjærgård ved siden af plejehjemmet blev optagelsesanstalt for vagabonder. Det fremgår af protokollen, at de fleste optagne kun var der en nat eller to. Forholdene var sådan, at når en eller flere af landevejens farende svende kom til en ejendom i et af disse sogne og bad om mad og måske logi, så kunne man henvise dem til Kjærgård eller køre dem dertil. Der var særlige rum til sådanne gæster, og de blev normalt afkrævet lidt arbejde som gengæld for mad og ophold.

Det har været et meget vanskeligt job at være fattiggårdsbestyrer på anstalten. Hans arbejdsgivere, de fire kommuners udpegede

kommissionsmedlemmer, var ofte uenige, og kommunerne var fedtede med bevillingerne — for at sige det mildt. Og bestyreren havde et meget strengt reglement at skulle rette sig efter, og han skulle få lemmerne til at rette sig efter det. Det var ikke let. Der var megen drik, svir og uro på anstalten, og det måtte der ikke være, og lemmerne skulle holde orden, og det kneb det i høj grad med.

Første bestyrer på anstalten var Anders Beck. Han blev sammen med sin kone aflønnet med 150 rd. om året i fire år, hvorefter de rejste. 1873 blev Jes Lauridsen og hustru ansat til samme løn, efter 2 år blev lønnen forhøjet til 250 rd. Ægteparret måtte i 1878 forlade arbejdet, fordi de ikke kunne holde orden på tingene. Der var for meget drikkeri på anstalten, og der var uorden i regnskabet. Næste bestyrerpar hed Jens Hansens. De var på anstalten fra 1878 til 1884, så blev de afskediget på grund af uorden i regnskabet. Der manglede 30 kr. i kassen. Familien Kristen Hansen havde så jobbet til 1891, hvor de måtte af sted, også på grund af rod i regnskabet, men denne gang var der 48 kr. for meget i kassen.

Fra 1891 til 1926 var Morten Sørensen og hans hustru Marie meget dygtige ledere af det, der nu nærmest var et plejehjem. De havde autoritet og nød megen respekt og hengivenhed fra de lemmer, de i tidens løb kom i berøring med. Lønnen steg fra 475 til 1.100 kr.

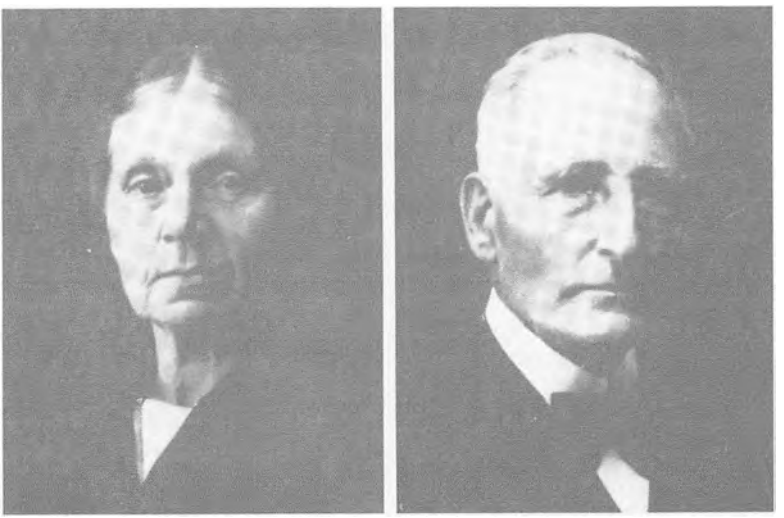

Marie og Morten A. Sørensen, fattiggårdsbestyrere 1891-1926.

Fra 1. november 1926 blev Jacob Vind og hans hustru Christiane ledere af anstalten. Også dette bestyrerpar havde de bedste personlige egenskaber. Lønnen i Jacob Vinds bestyrerperiode steg fra 900 til 1.200 kr. Christiane og Jacob Vind bestyrede anstalten, indtil den sidst på året 1940 blev overtaget af staten og gjort til arbejdslejr.

Efter en kort periode blev Jacob Vind genansat på Kjærgård som vognmand og leder af kørselsarbejdet, og lidt senere igen fik han landbruget i forpagtning.

På nabogården i skoven voksede Anna Nielsen op og blev gift med Nicolai Schjøth. De havde en meget nær kontakt med Kjærgård, med bestyrere, med ansatte og indsatte. I Hans Pedersens bog »Kjærgårdminder« fortæller Anna Schjøth om dagliglivet på fattiggården:

»Fornedrelsens tid er de ord, man atter og atter støder på, når talen er om Kjærgårds tid som fattiggård. I det følgende vil jeg dog forsøge at drage små lysglimt frem også fra denne tid. Personlig har jeg kun kendt de to sidste bestyrerpar, nemlig Marie og Morten Sørensen og Christiane og Jacob Vind. Der er dog af mine forældre fortalt mig et og andet om de andre bestyrere, som har virket her.

Blandt andre var der bestyrerparret Jes Bro Lauridsen og hustru, som var her fra 1873 til -78, da de rejste og købte en gård i Gredsted.

Christiane og Jacob Vind, fattiggårdsbestyrere 1926-1940.

De tog et fattiglem med sig — en meget evnesvag pige ved navn Ane. De tog hende med, alene fordi de holdt af hende, ikke for på nogen måde at have hjælp eller gevinst af at have hende.

Ane var hos dem i mange år, ja helt til de blev gamle og ikke kunne passe Ane længere. Hun kom så tilbage til Kjærgård, da Morten Sørensen og Marie ledede anstalten.

Ikke alle bestyrere var lige egnede til denne krævende stilling. Gode karakteregenskaber og lederevner var nødvendige. Kristian Olesen Hansen var en af de mindre heldige. Han rejste herfra i 1891, men han og hans hustru fulgtes ikke senere i livet. Han rejste til Esbjerg sammen med tjenestepigen og indskibede sig der, og de drog med hinanden til Amerika. Hustruens skæbne kendes ikke. Fattiggården overtoges da af Marie og Morten Sørensen, og det må siges, at de kom til en fattiggård, der svarede til navnet.

Der var mange fattiglemmer, og der var snavset overalt. Der var ingen fødevarer i huset. Der gik et par høns, som måtte slagtes for da at have noget at begynde med. Så gik der bud efter slagteren og til møllen efter brødkorn, så der kom mad i huset. Der var nok at tage fat på, men de ny bestyrerfolk bragte ro og orden og venlighed til alle, både børnene og de gamle og de farende svende.

Jeg vil forsøge at fortælle lidt om de fattiglemmer, jeg husker, og om deres forhold til deres hjem, som fattiggården jo dog var.

En af dem, som jeg klart husker, er før omtalte Ane. Hun var et stort, glad barn, som intet kunne, men som alle holdt af. Hendes store svaghed var mad. Hvis hun blev sendt ind i spisekammeret med en halv skål syltetøj, kom hun tilbage med en tom skål og sagde: »Nu kan vi da Gud ha' lov få den skål vasket af«, hvad Marie Sørensen altid fandt var i sin gode orden.

Ane var bestyrerparret meget hengiven og sagde få dage, før hun døde, til Morten Sørensen: »Må jeg sige far til dig«.

Så var der lille Dres med de milde, fromme øjne. Han puslede i Maries blomsterhave med så nænsom en hånd. Om vinteren fyrede han i Hunderup kirke. Han stod op kl. 2 om natten og gik op og fyrede, og han blev i kirken, til den var opvarmet — og meget ofte til gudstjenesten var forbi. Når vejr og føre var dårligt, var Marie bekymret for lille Dres. — Han var nok Maries hjertebarn. Jeg så, hvor smukt hun havde pyntet ham, da han lå i sin kiste.

Gamle Laust's bedste hobby var hans lommeur og lommekniv. Med kniven arbejdede han i uret hver dag — da var der ure til. — Laust kunne ikke læse, men stod hver dag på spring, når posten kom med avisen, hvad der i høj grad virkede irriterende på dem, der kunne læse, særlig Knud, som en dag løftede en af de tunge døre af og kastede den efter Laust, dog uden at ramme. Så var Laust kureret.

Knud Kayser havde i sin tid været vandrelærer. Han var virkelig

meget begavet, men hørte nok ikke til de flittige, og det gav afsked den gang. Han var på Kjærgård i 25 år og døde 1922. De sidste år var han næsten blind, men så kom Marie ham til hjælp og læste avisen højt for ham hver dag.

Marie sad ved det lange bord i arbejdsstuen og talte med de gamle, alt mens hun syede tøj til hver en, både mænd og kvinder. Lille Niels, som helst ville have hvide skjorter, fik det — jo, hun forstod dem som ingen anden — og Niels lønnede hende med, at der altid blev ledet vand ind i voldgraven til Maries gæs. Så måtte naboerne vente med at vande deres eng, til det passede Niels.

Ellen Due var meget proper, holdt blomster og vindueskarme i fineste orden, samt tørrede støv af — og ville nødig have en fridag, da hun ikke gerne betroede andre sit arbejde. Blev der talt om sygdom, havde Ellen været det hele igennem. En dag kom den unge pige ind og sagde: »Der er en høne, der har skudt ægreden ud«. Ellens kommentar var: »Sådan har a ov had'et.«

Lille Trine var der krudt i. Det var temperament det hele — uha — men også det forstod Marie og Morten Sørensen at dæmpe ned, så der blev ro igen.

Gamle Albert var så god. Han kartede uld, som Ellen Due så spandt, og snakken gik stille mellem alle de forskellige typer.

Men der kom også andre typer til Kjærgård. De farende svende, og de var mange.

Morten Sørensen havde en egen myndighed og ro, som straks indgød respekt. Marie sørgede for god forplejning til dem.

Til daglig blev der kun fyret i to kakkelovne. I den gule stue (som forøvrigt var kalket lyseblå) boede de gamle koner. Og så blev der fyret hele dagen i arbejdsstuen. Der opholdt de sig alle, både Marie og Morten Sørensen, deres børn, medhjælpere, de gamle og de farende svende.

Det var en broget forsamling, vil mange nok mene, men tro mig, der var virkelig trygt og godt at være, og kom der gæster, blev de også budt velkommen i arbejdsstuen. Måske sad der et par vejfarende, men skete det en enkelt gang, at de blev for højrøstede, kiggede Morten Sørensen lidt over brillerne på dem — så faldt der ro over gemytterne.

Når der så blev serveret kaffe, tog Morten ganske stille kopper med kaffe og et stykke kage til hver af dem, og efter dette gik de stille til deres sovested med et venligt godnat.

Børneforsorgen den gang var ikke som nu. Det hændte, at der kom unge her for en kortere tid, men fik de plads ude, søgte de til Marie og Morten Sørensen, når de havde fri, thi Marie var som en mor for dem.

Dog kunne Pauline ikke klare sig ude — alle gode formaninger til trods. Efter at hun havde fået 8 børn, kom hun under forsorgen og

skulle til Sprogø. Formanden for hendes hjemstedskommune sagde til Marie: »Sig til Pauline, at hun skal på højskole«. Han fik et bestemt svar fra den ellers så blide Marie, thi hun værnede om sine. Paulines børn kom alle på børnehjem på nær den yngste, som var på Kjærgård i et halvt år. Også ham passede Marie, men havde en god barnepige i gamle Albert.

Da Morten Sørensen blev bestyrer på Kjærgård, blev anstaltens egen skole nedlagt, og børnene gik så i Hunderup skole, som andre børn. Hvis det skete, at en dreng blev for kåd derinde i arbejdsstuen, gik Morten hen efter hans skolebøger og sagde: «Hvad har du så for til i morgen?«. Så var det om at samle tankerne.

1926 rejste Marie og Morten Sørensen. Christiane og Jacob Vind ankom. Da var der mad i huset og god orden, og alt gik i den samme stil som før, men der var ikke så mange lemmer mere. De få, der var, havde det godt, og her skal kun nævnes et par af dem, to meget forskellige mennesker.

Haugård, en stor og grov mand, grov både i udseende og tale, en der virkelig skulle holdes på plads. Dog findes der vel næppe mennesker, som ikke også har gode sider. Haugaard var Jacob Vinds mindste børns gode ven, de gik trygt til ham med deres små bekymringer. En dag kom han med en stor dukkevogn til en af dem. Da har Haugaard nok givet afkald på det, han ellers kaldte livets goder.

Og så var der Hans Christian Poulsen, som kom til Kjærgård i Morten Sørensens tid. Hans Christian var meget fysisk handicappet. Han havde fået hele sin undervisning på hjemmet for vanføre og kom så som attenårig til Kjærgård i 1920, hvor han hos Marie og Morten Sørensen blev optaget i familien, og dette gentog sig, da Christiane og Jacob Vind kom. Han var deres ven, som de var hans bedste venner. Hans Christian og Jacob Vind var de sidste, som forlod Kjærgård den 5. november 1940, og det var med stor sorg, Hans Christian måtte skilles fra sine bedste venner. Dog beholdt han en nær forbindelse med familien Vind.

Nu er Hans Christian død — vel nok den sidste, der var tilbage af de mange, der har levet så mange år på Kjærgård. Om sit lange ophold på Kjærgård sagde Hans Christian: »Min bedste tid«.

Skønnere mindeord om Kjærgårds fattiggårdstid kan næppe gives.

Der er skrevet om Kjærgård, at i de gamle sale, hvor dansen er trådt til kæmpevisens toner, har nu i over en menneskealder kun lydt fattigfolks klager, men den mand, der har skrevet dette, har nok ikke haft hverdagen på Kjærgård på nært hold.

Vel var Kjærgårds mure i forfald, men indenfor disse mure var der trygt for de gamle, der skulle leve deres sidste tid her, og for dem, der kun søgte ly for en stakket stund.«

Anna Schjøth.

Kommunernes samarbejde om Fattig- og arbejdsanstalten Kjærgård udviklede sig meget dramatisk.

Det var de tre kommuner Vilslev-Hunderup, Darum og Bramming, der gik sammen om købet og etableringen. Jernved kommune kom i 1873 med ved at indbetale 2.586 rd. Lustrup-Tved-Tange kommune ville også gerne være med og sendte et andragende herom i 1878, men fik et klart nej. Det gav anledning til en årelang strid.

Sagen blev behandlet i flere sognerådsmøder, og 30. december 1880 blev det besluttet at sige ja til en ny ansøgning, men med kun 11 stemmer for og 10 imod. Vilslev-Hunderup kommune nægtede at rette sig efter afstemningsresultatet og nægtede at samarbejde. Deres repræsentanter i kommunen ville ikke deltage i ledelsen sammen med repræsentanter fra Lustrup-Tved-Tange.

Vilslev-Hunderup indbragte sagen for retten og påstod, at kommissionen, som bestod af to trediedele af sognerådene i de respektive sogne, ikke kunne disponere over ejendomsretten til anstalten. Lustrup-Tved-Tange vandt sejr i retten. Vilslev-Hunderup ville ikke bøje sig, og sagen gik videre til Overrettten og senere til Højesteret. Den 2. februar 1887, altså 7 år efter ansøgningen, faldt der højesteretsdom i sagen, og den lød på, at Lustrup-Tved-Tange måtte udtræde af fællesskabet fra 5. februar 1887, og kommunens anbragte, en kone med 5 børn, måtte forlade Kjærgård. Det blev dog forhalet lidt af rent menneskelige hensyn. Den lange strid var hermed endt, og Vilslev-Hunderup kunne igen deltage i ledelsen.

Aftryk af uddrag af det originale reglement for fattiggården:

Reglement

for

Vilslev, Hunderup, Darum og Bramminge Sognes fælles Fattig- og Arbejdsanstalt paa Kjærgaard.

I.

Om Sognenes Indbyrdes Forhold til Anstalten.

§ 1.

Sogneraadene, som paa vedkommende Sognes Vegne have sørget for Oprettelsen af denne Anstalt, have derved haft for Øje, dels at man paa denne Maade vilde være istand til at skaffe Fattiglemmerne en fuldstændigere og tilfredsstillende Underholdning og Pleje, og Børnene en bedre Opdragelse end det har været muligt ved den hidtilværende Forsørgelsesmaade, dels at man mulig saaledes vilde kunne bidrage til at standse den tiltagende Fattigdom og de voxende Fattigbyrder.

II.

Om Bestyreren og Husbestyrerinden.

§§ 12 og 13.

Disse have at rette sig efter, hvad der foreskrives dem af Sogneraadene, dels ved Kommissionen, dels ved Inspektionen, hvorimod be paa Fattiggaarden saavel af Lemmerne som af Tjenestefolkene maa betragtes som Husbond og Madmoder, og have den dem som saadanne tilkommende Myndighed.

§ 14.

Bestyreren er ansvarlig for alt Inventarium, sørger for, at det ikke ødelægges, og anmelder i Tide, naar det trænger til Istandsættelse og Fornyelse. Han bør i alle Forhold holde Orden i Anstalten, og paase, at enhver Ting hensættes paa sit rette Sted. Inventarielister optages, en for Kommissionen og en for Bestyreren.

§ 15.

Det paaligger ham at besørge alt, hvad der hører til Gaardens Drift, og paase, at alt det Korn, Hø og Brændsel, der indbjærges, hensættes og behandles ordentlig, samt benyttes med Sparsommelighed og Orden, og at alle Kreaturer røgtes forsvarlig. Ogsaa bør han sørge for Havens og Skovens Vedligeholdelse efter den Anvisning, der maatte blive ham given af Kommissionen, saa at begge, saavel Skoven som Haven, kunne blive til vedvarende Nytte for Efterkommerne.

§ 16.

Hvad der foruden Markens og Havens Produkter behøves til Anstalten, maa han gjøre Anmeldelse om for Kommissionen, for at det kan blive tilvejebragt.

§ 17.

Han skal hver Aften Kl. 9 lukke Dørene for Huset, og igjen aabne dem om Morgenen, i Sommermaanederne Kl. 5, i Vintermaanederne Kl. 7, i Marts og Oktober Kl. 6.

§ 18.

Han paaser, at ikke nogen af Fattiglemmerne forlader Anstalten uden hans Tilladelse, og at de, naar de erholde hans Minde hertil, igjen komme tilbage i rette Tid. De, der ønske det, kan han give Tilladelse til at forlade Anstalten Søndag Eftermiddag; men ogsaa, naar de deraf gjøre Misbrug, nægte Tilladelse paa ny. Til anden eller længere Frihed behøves Sogneraadenes Tilladelse. Det maa i Almindelighed ikke nægtes Lemmernes Familie og Paarørende at besøge dem, dog i det højeste en Time ad Gangen, og forsaavidt ingen Uorden derved foranlediges. De Besøgende, som hertil maatte have givet Anledning, kunne fremtidigt nægtes Adgang til Anstalten. Bestyreren maa være opmærksom paa, at intet ved saadan Lejlighed fravendes Anstalten, og at Besøgene ikke for ofte gjentages.

§ 19.

Han skal sørge for, at alle Værelser, baade Sovekamre og Arbejdsværelser, om Morgenen blive fejede og udluftede, og at Sengene redes straks.

§ 20.

Han anviser enhver af Lemmerne dets Arbejde og paaser, at de i Arbejdstiden flittigen og roligen arbejde efter deres Kræfter, hvad enten Arbejdet er inde eller ude.

§ 21.

Han bør vaage over, at Lemmerne til de bestemte Tider faa deres Maaltider efter Spisereglementet, og at Maden i enhver Henseende er forsvarlig. Han selv med Familie samt Læreren deltage i Maaltidet, og ingen særskilt Husholdning maa føres.

§ 24.

Det paaligger ham at have tilbørligt Tilsyn med de Syge, sørge for, at de faa den fornødne Pleje.

§ 25.

Han bør opmuntre Lemmerne til at bivaane Gudstjenesten og sørge for, at der er fornøden Opsigt med dem, saa at de paa saadan Maade anvende den dertil bestemte Tid.

§ 26.

Forefalder nogen Uorden, da skal han ved Formaning søge at bringe de Paagjældende til at opfylde deres Pligt. Er dette forgjæves, har han Ret til at nægte dem, som have forset sig, Fritiden efter Maaltidet; og derefter har han at følge den i § 11 foreskrevne Fremgangsmaade.

§ 27.

For at Regnskabet stedse kan være i Orden, maa han efter Kommissionens Anvisning nøje holde Bog over:

a. De Ejendele, som Fattiglemmerne medbringe til Anstalten.
b. Det Enhver med sit Arbejde fortjener, og over det han erholder udleveret f. Ex. Uld, Hør o. s. v.
c. De Produkter, Gaarden indbringer, og det, som anskaffes af Kommunerne til Anstalten, saavelsom over det bet, der sammesteds forarbejdes.
d. De Penge, han modtager og udgiver. Ved Regnskabets og Bøgernes Førelse vil det blive paalagt Læreren at gaa Bestyreren tilhaande, medens bog denne alene har Ansvaret.

§ 28.

Bestyrerinden har at gaa Bestyreren tilhaande, navnlig med at holde Orden og Renlighed i Huset, og paase, at Lemmerne og især Børnene holdes rene, at deres Linned vadskes hver Uge. Hun maa lave Maden, forestaa Bryggen, Bagen og Vadsk, og iøvrigt besørge alle de en Husmoder paahvilende Forretninger, hvoriblandt særlig fremhæves Forfærdigelse af Tøj til Gangklæder og Linned til Lemmerne.

III.
Skolen og Læreren.

§ 29.

En Skole oprettes og holdes i Fattiggaarden for de dertil hørende Børn, naar deres Antal gjør dette nødvendigt.

§ 30.

Til at undervise disse kan antages en ikke seminaristisk dannet Lærer i Ligheb med, hvad der finder Sted med Vinterskolerne her paa Egnen. Denne har at holde Skole hver Dag for begge Klasser samlede, om Vinteren 6 og om Sommeren 3 Timer daglig.

§ 31.

Han faar Husly, særskilt Sovekærelse, Kost, Varme og Løn, dog ikke Skolepenge. I Maaltiderne deltager han med Bestyreren og Lemmerne.

§ 32.

Læreren er i sin Skolegjerning uafhængig af Bestyreren. Det nærmeste Tilsyn med Undervisningen og Lærerens Virksomheb som saadan udøves af Skolekommissionen for Vilslev-Hunderup. Læreren bør uden for Skoletiden være Bestyreren behjælpelig med Bøgernes og Regnskabets Førelse og gaa ham tilhaande med Tilsynet, navnlig med Børnene, bog at hans Fritid ikke derved utilbørlig indskrænkes.

§ 33.

Han skal daglig før Arbejdets Begyndelse holde Morgenbøn og læse Bordbønnen; ligeledes skal han hver Søn- og Helligdag læse en Prædiken og synge en Psalme med dem, der ikke kunne komme i Kirken. Naar ingen Lærer haves, maa Bordbønnen læses af en af Lemmerne, som dertil maatte findes skikket. Søn- og Helligdagene læses da en Prædiken af Bestyreren. Iøvrigt ville Sognepræsterne antage sig Lemmernes aandelige Vel, og sørge for, at Guds Ord bliver dem forkyndt, samt at de, der ikke kunne møde i Kirken, to Gange om Aaret eller oftere, om ønskes, komme til at deltage i Alterens Sakramente.

IIII.
Fattiglemmerne.

§ 34.

Enhver i de deltagende Kommuner forsørgelsesberettiget, der begjærer offentlig Understøttelse og befindes trængende dertil, skal være forpligtet til at indtræde i Fattig- og Arbejdsanstalten, forsaavidt vedkommende Kommuner ikke foretrække paa anden Maade at komme ham til Hjælp. Saafremt de Fattige vægre sig ved at blive indlagte paa Anstalten, bliver Spørgsmaalet vedrørende at indstille til Afgjørelse af Fattigvæsenets Overbestyrelse, Amtet og Indenrigsministeriet.

§ 35.

Naar Fattige optages i Anstalten, maa vedkommende Kommune sørge for, at de ere forsynede med ordentlige Klæder, saavel til Brug om Søndagen som Søgnedage. Ellers medbringe de Intet til Fattiggaarden. De medbragte Beklædnings- og andre Gjenstande udleveres Fattiglemmerne ved Udtrædelsen, forsaavidt Beklædningsgjenstandene ikke ere blevne afsløste af andre.

§ 36.

I Regelen beholde de Fattige de af dem medbragte Klæder, og først naar disse ere opslidte gives dem andre.

§ 37.

De skulle have tilstrækkelig sund men tarvelig Kost efter det vedføjede Spisereglement. Brændevin, The og Kaffe uddeles ikke.

§ 38.

De Fattige skulle ikke blot nøje følge de Bestemmelser, som Kommissionen finder det fornødent at tage, men ere ogsaa forpligtede til at adlyde Bestyreren og Husbestyrerinden som deres Husbonde og Madmoder, og vise disse deres Foresatte den skyldige Agtelse.

§ 39.

De skulle med Flib og Billigheb udføre de dem paalagte Arbejder, leve i Enighed og Freb med hverandre og altid iagttage et anstændigt og sømmeligt Forhold. Har Nogen nogen Klage at fremføre, skal han henvende sig til Inspektionen, der da gjennem Kommissionen har at foranstalte det Fornødne til Sagens Undersøgelse.

§ 40.

Ingen maa forlade Anstalten uden Tilladelse, og naar de have erholdt denne, maa de afholde sig fra Tiggeri, Drukkenskab og anden Uorden, bestille sig paa et anstændigt Forhold, komme hjem i rette Tid. Om Besøg af fremmede viser § 18.

§ 41.

Der er i Anstalten særskilte Sovekærelser for de forskjellige Kjøn, og Adskillelse af Kjønnene udstrækker sig ogsaa til Ægtefolk, naar Kommissionen maatte anse saadant nødvendigt.

§ 42.

Der maa herske strænq Orden og Renligheb i Anstalten. Derfor maa alle Sunde staa op seneft en Time før Morgenspisningen, ordentlig vaske sig og kæmme Haaret. Ogsaa maa Sengene redes, Sovekamrene fejes og Vinduerne oplukkes, naar Vejret tillader det. Kroplinned skiftes i Regelen mindst hver 14. Dag om Vinteren, hver 8. Dag om Sommeren; Lagener skiftes hver 6. Uge om Vinteren og hver Maaned om Sommeren.

§ 43.

Den alminbelige Arbejdstid begynder strax efter Morgenspisningen, fra 1. April til 30. September Kl. 6, fra 1. November til 28. Februar Kl. 8, i Marts og Oktober Kl. 7. Naar der Kl. 12 kaldes til Spisning, søger Enhver sin Plads ved Bordet, og Kl. 1½ gaar atter Enhver til sit Arbejde, som vedvarer til Kl 9 med Ophold af en Time, i

hvilken Aftensmaden nydes. Dog skulle de ved Gaardens Avl og Husets Sysſel Beskjæftigede rette sig efter de paa Egnen brugelige Arbejdstider efter deres Foresattes nærmere Bestemmelse.

§ 44.

Tobaksrygning er kun tilladt i Fritiden, og maa slet ikke finde Sted i Sovekamre, Stald, Lo eller Lade.

§ 45.

Børnene i Anstalten skulle adlyde Bestyreren og Bestyrerinden som deres Plejeforældre, og Forældrene maa ikke indblande sig i deres Opdragelse og Behandling.

§ 46.

For Syge og Svage kan Bestyreren gjøre Undtagelse fra de almindelige Regler efter Aftale med Kommissionen; ligesom der ikke bør nægtes den, der angiver at være for svag til et eller andet paabudt Arbejde, naar dette ikke tages tilsølge, Lejlighed til at lade sin Tilstand undersøge og bedømme af Lægen.

§ 47.

For Arbejde, der maatte udføres udover det Foresatte, ydes Lemmerne særskilt Betaling, hvilken de da kunne anvende til Nytte eller Fornøjelse, dog under Bestyrerens Tilsyn.

§ 48.

Hvis nogen mener at kunne forsørge sig selv og ønsker at udtræde af Anstalten, vil dette vel ikke blive ham forment. Heraf kan dog gjøres Misbrug, naar nogen udtræder om Foraaret, for om Sommeren at vagabondere og ernære sig ved Tiggeri, og saa siden ved Vinterens Nærmelse at vende tilbage til Fattiggaarden i en nøgen Tilstand. Den, der saaledes har skuffet det Haab, man satte til ham, kan siden kun om Efteraaret faa Tilladelse til at forlade Anstalten. Dog kunne Lemmerne i Henhold til Cirkulære af 9. Februar 1869 forlange Spørgsmaalet herom afgjort af Politimyndigheden. Hvad der kan betragtes som den Udtrædendes tilgodehavende Løn, udbetales ham ved hans Bortgang.

§ 49.

Børn, der fødes i Anstalten, betragtes med Hensyn til eventuel Forsørgelsesret som tilhørende det Sogn, hvorfra Forældrene eller Moderen ere indsatte i Anstalten.

§ 50.

Ingen enkelt af de deltagende Kommuner kan udtræde af Fællesskabet, med mindre de Tilbageblivende ere villige til at overtage det Hele, og skulle de da udrede de udtrædendes Andel i Kjøbesummen og alle øvrige Omkostninger; eller man paa anden Maade kan enes derom.

§ 51.

De, der afgaa ved Døden paa Anstalten, begraves paa det Sogns Kirkegaard, hvor de ved Indtrædelsen i Fattiggaarden vare forsørgelsesberettigede. Begravelsen foregaar i Et og Alt paa vedkommende Sogns Regning.

Spisereglement.

Søndag: Først Suppe eller Byggruppe eller Ris-, Byg- eller Boghvede-Grød. Først Kjød, Fisk eller Flæsk.

Mandag: Byg- eller Boghvede-Grød. Pandekager eller Fisk.

Tirsdag: Vælling eller Mælk og Grød eller Øl og Grød. Æggekage, stegt Fisk eller Plukfisk.

Onsdag: Kaal eller Ærter eller salt Suppe. Suul.

Torsdag: som Mandag.

Fredag: som Onsdag.

Løverdag: Vælling eller Øllegrød. Kartofler eller Fisk.

Om Morgenen: Mælk og Grød eller Mælk og Brød med Smørrebrød eller Fedtebrød.

„ Aftenen: Grød.

Kjærgaard, den 15. Marts 1870.

J. Ganzel. E. Gad. M. Lauridsen.
Friis. A. S. Hell. A. Aslov. Thonnes Hansen,
Poul Jepsen. Mads Jepsen.
Lambert Christensen. Niels Olderiksen.
S. Andersen. Eske Andersen. Niels Hansen.
Hans Poulsen. C. Nielsen. P. Juncker.

Med den Bemærkning, at Indespærring som Straf kun kan tilsjendes i Forbindelse med Politimesteren ifølge Plakat af 14. Desember 1810 § 23, approberes foranstaaende Reglement herved.

Ribe Stiftamt, den 30. August 1870.

H. Nielsen.

En folkesag

I 1890-erne og efter 1900 blev Kjærgård et problem for de fire kommuner. Hvad skulle man bruge anstalten til? Den var dyr i drift og vedligeholdelse. Den ny lov om alderdomsforsorg gjorde det muligt at finde bedre måder at hjælpe folk på, og man gik ind for en mere meningsfyldt opdeling af plejepatienter.

De samarbejdende kommuner forsøgte i 1894 at få amtet til at overtage Kjærgård for der at indrette en tvangsarbejdsanstalt. Det havde ikke amtets interesse. I 1897 rettedes der igen en henvendelse til amtet om at få Kjærgård indrettet som asyl for gamle, altså at få den gjort til et rigtigt alderdomshjem. Det kom der heller ikke noget ud af, så Kjærgård kørte videre som fattigård med kun få anbragte.

Bramming, Darum og Jernved kommuner besluttede sig i 1914 til at opgive samarbejdet om Kjærgård og om den sociale forsorg. De overdrog for 39.000 kr. ejendomsretten til Vilslev-Hunderup kommune, som nu prøvede at få Kjærgård omdannet til højskole eller landbrugsskole. Der blev ført forhandlinger med en højskolemand om at overtage gården, men han betakkede sig. Der gik en halv snes år, hvor ingenting skete.

I 1925 blev Vilslev og Hunderup kommuner adskilte, og Hunderup blev uden større glæde eneejer af anstalten Kjærgård, og uden større behov. I 1935 skete der yderligere det, at Hunderup kommune måtte afgive hele sit nordlige område, Mulvad, til Bramming kommune og dermed to femtedele af sine indbyggere. Kjærgård blev en alt for stor belastning for den lille kommune. Nu måtte der findes en løsning: Skulle Kjærgård genrejses eller nedrives? Der var afgjort stor stemning for genrejsning, men det var klart for alle, at det ville være en større opgave og dyrere, end kommune, amt eller private kunne klare.

Midten af 1930-erne var en trist tid. Der var stor arbejdsløshed, der var landbrugskrise, og der var en mørk stemning af håbløshed. Men der var også mænd, der prøvede at skabe optimisme og beskæftigelse. En af dem var ungdomskonsulent Kr. Toftdahl Møller, Esbjerg. I et foredrag ved et ungdomsforeningsmøde i Andrup forsamlingshus 15. juli 1936 pegede han på, at der for egnens ungdom lå en stor opgave i Kjærgårds genrejsning.»Kjærgård er et smukt anlæg, beliggende i en efter vestjydske forhold enestående natur.

Løvskove er der få af i Vestjylland. Parken bør bevares. Kjærgård er en af vore ældste herregårde. Stedet rummer en rig historie, det er resterne af den, vi ser. Vor egn bliver fattig, hvis vi lader historiske minder og værdier udslette. — Vi gør derimod egnen endnu rigere og kønnere, når vi værner om fortidsminderne og indretter dem til god og nyttig samfundsbrug. Kjærgård bør indrettes til samlingssted for egnens befolkning, til mødeplads med idræftpark, skole, eller hvad det bedste formål nu måtte være. Og når den ny hovedvej mellem Esbjerg og Ribe snart er færdig, kan man sige, at Kjærgård ligger ved alfarvej. Det er en svær opgave at gå i lag med, måske meget svær endda, men ingenlunde uoverkommelig. Her passer det gamle ord: »Hvor der er en vilje, er der også en vej«. Andre steder har man kunnet løse tilsvarende og større opgaver, hvorfor så ikke her i Vestjylland? Der råbes så mange hurraer for gamle Danmark, nogle færre og i stedet mere handling ville ofte bringe større resultater. Med hensyn til Kjærgård skal der handling til. Der skal gøres en begyndelse. En smuk opgave for ungdommen vil det være at gøre et stykke arbejde her. Kjærgård knytter endnu fortid til nutid. Nu skal den tillige knytte nutid til fremtid«.

Udtalelsen blev refereret stort i Vestkysten med trespaltet overskrift »Kjærgård i Hunderup bør være samlingssted«, og den vakte en forbavsende stor interesse. En bevægelse satte mange gode kræfter og mænd i gang, næsten med sneboldeffekt. Kjærgårds genrejsning blev en folkesag, der efterhånden nåede Nationalmuseet, Folketinget og regeringens embedsmænd, og efterhånden blev genrejsningen mulig.

Jens Mikkelsen Lauridsen, Vilslev, gik i gang med at samle stof til sin bog om Kjærgård, og en større mødeaktivitet satte bevægelse i tingene. En meget velvillig presse hjalp til, hvor især T. Tobiassen Kragelund gjorde en stor indsats.

Få måneder efter mødet i Andrup talte Toftdahl Møller ved et stort møde i Sejstrup forsamlingshus. Hovedemnet var ungdomsarbejdsløshed, beskæftigelsesmuligheder og fremtidsopgaver. Det var et klart oplæg til debat om Kjærgårds genrejsning. Toftdahl Møller havde godt nyt med: Arkitekter og andre bygningssagkyndige havde vurderet Kjærgårds ruiner og sagt god for planen om opbygning. »Nu skal vi i gang med den opgave«, sagde Toftdahl Møller og fortsatte: »Hvad bygningerne skal bruges til, kommer i anden række. Det første er at få dem bevaret. Man kunne tænke sig en skole eller et vandrehjem. Det trænger vi til her i Vestjylland. Der kunne blive en herlig park. Man kunne måske også tænke sig et feriehjem. Midler får vi nok, bare vi får rejst interessen. Hvad er der ikke ofret på Koldinghus? Og har landet ikke samme krav som byerne? Lader vi sagen dø, forsvinder Kjærgård.«

Sognerådsformand H.M. Bertelsen, som deltog i mødet, oplyste,

at kommunen gerne ville afstå Kjærgård, for kommunen magtede ikke selv restaureringen. Det blev foreslået, at man skulle bede arkitekter i Ribe, Esbjerg eller Varde om gratis at udarbejde tegninger og beregninger, og så skulle man sende en ansøgning til Carlsbergfonden. Tobiassen Kragelund foreslog, at sognerådet skulle tilbyde at bygge en bondegård på Kjærgårds jord og overlade Kjærgård og skoven til restaurering. Der blev snakket meget om de økonomiske problemer, og mødet sluttede med, at det overdroges til ungdoms- og foredragsforeningen at arbejde videre med opgaven. Det var i november 1936. 30. januar 1937 var der igen møde i forsamlingshuset. Af referatet fremgår, at trods kulde og dårligt føre var der mødt 150 mennesker, og at højskolesangbogen blev benyttet flittigt. Emnet var »Kjærgårds fremtid«. Førstelærer J.H. Hyldtoft, Sejstrup, ledede mødet, og Toftdahl Møller holdt en ny inspirerende tale. Jens M. Lauridsen, Vilslev, gav oplysninger om Kjærgårds historie og sluttede med en stærk opfordring til at få genrejst Kjærgård. Det ville være et smukt minde for Knud Lang og Margrethe Rosenørn og for deres store indsats for egnens bønder. Han foreslog også, at der næste år i juni 1938 skulle gøres et forsøg på at holde en stor jubilæumsfest i Kjærgård park for at mindes 150-året for stavnsbåndets løsning. Det gav man tilslutning til fra alle sider. Mange tog ordet og anbefalede. Arkitekter og bygmestre var også med og gav sagkyndige oplysninger. Der nedsattes et Kjærgårdudvalg til at fortsætte det forberedende arbejde.

Udvalget kom til at bestå af:
Sognerådsformand H.M. Bertelsen, Hunderup
Gårdejer Peter Jensen, Hunderup
Vurderingsmand Jens Rasmussen, Sejstrup
Gårdejer Peder Rosendal, Sejstrup
Sognerådsmedlem Kristian Frandsen, Hunderup
Sognefoged Mads Lauridsen, Sejstrup
Førstelærer J.H. Hyldtoft, Sejstrup
Gårdejer Niels Møller, Kragelund.

Hyldtoft blev formand for udvalget, og udvalget bad Toftdahl Møller om at indtræde som dets sekretær. Man opfordrede alle, også udensogns boende, til at være med for sagens fremme og løsning.

Der afholdtes møder i alle egnens forsamlingshuse, hvor Tobiassen Kragelund og Jens M. Lauridsen var med. Et møde i Vilslev forsamlingshus i maj 1937 fik særlig stor betydning, for der kunne Toftdahl Møller oplyse, at Nationalmuseet var gået positivt ind for en genopbygning og havde bedt arkitekt Finsen i Ribe om at foretage en grundig opmåling af Kjærgård.

»Nationalmuseets positive holdning er vi meget glade for«, sagde

T. Tobiassen Kragelund.

J.H. Hyldtoft

To mænd, der gjorde en stor indsats for at skabe interesse for Kjærgårds genrejsning.

Toftdahl Møller. »Den kan ikke undværes. Der har vi den faglige garanti, som er baggrund for den økonomiske støtte, når det bliver aktuelt. Når Nationalmuseet nu har foranlediget, at Kjærgård bliver opmålt, er det et nyt bevis for den virkelige interesse, der har mødt sagen. Opmålingen vil sikkert bringe klarhed i flere forhold vedrørende bygningerne, der er meget sjældne. Efter opmålinsarbejdet er tilendebragt, vil der være fremskaffet et grundlag, hvorpå der kan arbejdes videre, for det første med hensyn til bygnignsarbejderne, for det andet med hensyn til anvendelsen«.

Efter indledningen udspandt der sig en livlig diskussion. Formanden for Kjærgårdudvalget, lærer Hyldtoft, udtalte sin beklagelse over, at man savnede en samlet historisk redegørelse for Kjærgård og dens betydning. Jens M. Lauridsen talte derefter om Kjærgårds betydning for egnen. »Det gælder om at få Kjærgård genopbygget, der er mere brug for Kjærgård nu end tidligere. Den skal nok blive udnyttet, og er der vilje til at rejse den, skal pengene nok komme«. Pastor Nielsen, Vilslev, advarede og sagde, at først må vi finde ud af, om Kjærgård kan få nogen betydning for egnen. Kan den det, skal den genrejses, hvis ikke, skal den gå til grunde.

Man konstaterede, at egnens befolkning sluttede hundrede procent op om sagen, men der var skeptikere. Der var tvivl om de økonomiske muligheder. Dog var man sikker på, at det med Nationalmuseets hjælp skulle være muligt at gøre genrejsningen til en national opgave. »Det er et folkeønske!«.

Der gik næsten et år. 11. januar 1938 indbød Kjærgårdudvalget en større forsamling til møde om sagen på hotel Kikkenborg i Bramming. Særlig indbudt var formanden for Ribe amts Landboforeninger gdr. Bloch Nielsen, Billum, formanden for Ribe amts Husmandsforeninger Jens Friis, Lunderup, gdr. Olav Øllgård, Gredstedbro, arkitekt Finsen, Ribe, og folketingsmand Elbæk Jessen. Der skulle tages bestemmelse om, hvad Kjærgård skulle bruges til efter restaureringen. Der kunne være tale om at oprette en ungdomsskole, en højskole eller en landbrugsskole.

Lærer Hyldtoft ledede mødet, og Toftdahl Møller medbragte igen en god nyhed: Nationalmuseet havde besluttet sig til at gå ind for genopbygningen og for, at Kjærgård fremtidig kunne benyttes som skole. Han oplæste et brev med følgende ordlyd:

»Nationalmuseet har med den største interesse fulgt de bestræbelser, der i de sidste par år har været udfoldet for at redde det gamle, minderige Kjærgård fra undergang, og glæder sig over den tilslutning, disse har vundet i vide kredse i befolkningen. Den anvendelse af gården, man nu har fundet, nemlig som landbrugsskole, må museet anse for at være den bedst mulige løsning af dette spørgsmål, og tilsiger udvalget sin fulde støtte ved rejsningen af de nødvendige midler til gårdens istandsættelse«.

sign. Mackeprang.

Sognerådsformand H.M. Bertelsen gentog kommunens tilbud om at overdrage Kjærgård til formålet og til et møde- og samlingssted for egnen. Formændene for landboforeningerne og husmandsforeningerne gav tilsagn om støtte til en landbrugsskole. Der var brug for en bedre landbrugsuddannelse, især maskinundervisningens forbedring blev fremhævet. Der kom en god nyhed mere. Olav Øllgård oplyste, at undervisningsminister Jørgen Jørgensen i Folketinget havde fremsat et lovforslag om bedre støtte til ungsdomsskolerne, og det gav udsigt til en bedre skoleøkonomi. Men Olav Øllgård advarede dog imod for stor optimisme. Der ville være stor konkurrence fra amtets store landbrugsskole i Ladelund, og han pegede på, at det ville være afgørende at finde en mand og en kone, som ville påtage sig den opgave at lave en landbrugsskole.

Der kom forslag om først at lave en slags teknisk skole for landmænd. Der var tvivl om, hvad en selvejende institution var, og om det skulle være en kostskole. Mange havde ordet. De fleste var positive, nogle endda begejstrede, andre var stadig skeptiske. Det ville koste mange penge at restaurere Kjærgård.

Toftdahl Møller erklærede sig som optimist, men understregede, at det var helt nødvendigt at få andre til at betale restaureringen, inden en skole kunne oprettes. Han var sikker på, at det ville være muligt. Her i 1938 var det 150 år siden, stavnsbåndet blev hævet. Der

var enighed om at holde en stor jubilæumsfest. Det ville skabe interesse for sagen, om en sådan fest kunne holdes i Kjærgård park. Man nedsatte et særligt festudvalg til at tage sig af forberedelserne. Det kom til at bestå af P. Rosendal, Kr. Frandsen, Bloch Nielsen, Jens Friis og Holger Hansen. Referatet af dette møde slutter med: »Nu er formålet røbet«! Ja, men der gik 11 år, inden landbrugsskolen kom i gang.

»KJÆRGAARD«

Søndag den 10. Juli, Kl. 14,

- Folkefest - Stavnsbaandsfest -

PROGRAM

Musik. - Bramminge-Gørding Sangkor synger (Dirigent: Hr. Lærer **Larsen-Petersen, Gørding**) — Lærer **H. Hyldtoft**, Sejstrup, aabner Festen. — Taler af Undervisningsminister **Jørgen Jørgensen** og Præsident for Landbrugsraadet, Landstingsmand **Hauch.** — Desuden vil der blive Oplæsning af Gaardejer **Søren Hansen**, Ø. Vedsted, (Hansen læste ogsaa op ved 100 Aars Festen) og ligeledes vil der blive talt af Formanden for Ribe Amts v. Landboforeninger, Gaardejer **Rask Jensen**, Gjesing, Formanden for Ribe Amts Husmandsforeninger, Husmand **J. Friis**, Lunderup, og Lærer **Havemose**, Jedsted, for Ungdomsforeningerne.

Madkurv kan medbringes. Kaffe m. v. kan faas paa Festpladsen

Om Aftenen opføres af lokale Kræfter ‚HAGBARD OG SIGNE' som Friluftsskuespil, — og der sluttes med Baal og Baaltale af Pastor **Gamrath**, Farup.

Ribe Amts Husmandsforeninger. Ungdomsforeningerne i Ribe Kreds. Ribe Amts v. Landboforeninger. Kjærgaard-Udvalget.

Annonce i dagbladet Vestkysten

Festudvalget løste sin opgave på storslået vis. 10. juli 1938, 3 uger efter landets festligheder kulminerede med det store jubilæumsdyrskue og den store folkefest på Bellahøj, indbød man til fest på Kjærgård. I fint sommervejr strømmede næsten 3.000 mennesker til festpladsen i den smukke skov.

Statsradiofonien var mødt med transmissionsvognen, så det store program blev sendt over hele landet. Lærer Hyldtoft bød velkommen og begrundede jubilæumsfestens dobbelte formål. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen talte om bondefrigørelse, folkelig vækkelse og den frie bondes både folkelige og faglige forpligtelser. Jo bedre man uddanner sig, desto bedre kan man påtage sig at løse

opgaver, og det giver glæde i det daglige arbejde. Han gik ind for flere udstykninger, flere nye bondehjem og konjunkturreguleret rente.

Landbrugsrådets præsident, landstingsmand H.A. Hauch var næste taler. Han havde læst historien og fremhævede, at netop Kjærgård havde vist et godt eksempel ved som en af de første herregårde allerede i 1772 at ophæve hoveriet. Til den store forsamling og til hele landet via radioen udtalte han håbet om, at det måtte lykkes at sætte Margrethe Rosenørn og Knud Lang et værdigt minde ved at restaurere Kjærgård og gøre den til landbrugsskole, ved at få den fredet og ved at genskabe en folkepark.

Festudvalget havde faktisk tre formål: At skabe interesse og mulighed for genrejsningen, at fejre 150-året for bondens frigørelse og at få en festdag ud af det. Det hele lykkedes.

Efter taler af ungdomsforeningernes formand lærer Havemose, Jedsted, landboforeningernes formand Rask Jensen, Gjesing, og husmandsforeningernes formand Jens Friis, Lunderup, fik de mange deltagere frikvarter til at gå tur i skoven, se på gården og for at nyde, hvad der var i de medbragte madkurve. Der var også et restaurationstelt.

Aftenfesten var en teaterforestilling. Der var ikke siddepladser til alle, så mange stod i en stor bue under træerne. Tømrermester Laurids Lassen havde bygget en stor scene op foran hovedindgangen. På den opførte dygtige amatørskuespillere Oehlenschlägers tragedie »Hagbart og Signe«. Festen sluttede med fakkeltog og bål.

Den stavnsbåndsfest skabte omtale og øget begejstring, og det gav nyt håb. Omtrent samtidig udkom Jens M. Lauridsens bog »Kjærgaard«, som gav nyttige oplysninger om Kjærgårds historie. Udsigten til at nå det ønskede resultat, en landbrugsskole, syntes særdeles lovende. Kjærgårdudvalget gik fuld af optimisme videre mod målet.

Men året efter, i 1939, satte Hitler og Tyskland Europa i brand. Krigen brød ud. Frygt og kaos og nye problemer tog alle tanker, og planen om genopbygningen af Kjærgård så ud til at måtte opgives. Men just som alle planer syntes knust eller i hvert fald henlagt til bedre tider, kom der helt nye muligheder.

Politikere og ministerielle embedsmænd skulle skaffe arbejde til alle og fik den ide at oprette en lejr for unge arbejdsløse på Kjærgård og lade dem foretage genopbygningen. Sagen var den, at efter den tyske besættelse 9. april 1940 kom der fra Tyskland »tilbud« om, at alle arbejdsløse kunne få arbejde i den tyske krigsindustri. Tilbuddet var et krav. Det blev derfor nødvendigt at få slettet alle arbejdsløses navne og i stedet få dem på lønningslister. Alle skulle have arbejde. Nogle fik det på Kjærgård.

Krigen, som i første omgang så ud til at knuse alle planer, blev i stedet en løsning. Ganske vist måtte planen om en landbrugsskole opgives midlertidigt — og det blev understreget, at det kun var midlertidigt. Men restaureringen kom i gang overraskende hurtigt.

Hunderup sogneråd gav sin tilslutning til ændringen og gav Toftdahl Møller myndighed til at føre forhandlinger med Arbejdsministeriet. Sognerådet stillede som lovet bygninger og park gratis til rådighed, men ønskede penge for landbrugsarealet. Det gik ministeriet med til og betalte vurderingsprisen, 27.000 kr. Det skete 13. september 1940. Der var da gået 4 år, siden Toftdahl Møller sådan lidt henkastet på et ungdomsmøde i Andrup forsamlingshus havde peget på Kjærgård som en god ungdomsopgave.

Han rejste en folkebevægelse. Den reddede Kjærgård.

Statskonsulent Kresten Toftdahl Møller

Kresten Toftdahl Møller

Hvem var den mand, der boede i Esbjerg og havde titel af konsulent, senere af statskonsulent, og som var så optaget af Kjærgård og egnen her, at han rejste rundt som foredragsholder i ungdoms- og foredragsforeninger i omegnens forsamlingshuse og rejste en vækkelse, en begejstring, hvor små lokale stridigheder blev glemt, og alle samledes om denne generations store opgave, at genrejse herregården Kjærgård. Og til hvem ellers handlekraftige mænd overdrog forhandlingsretten både lokalt og helt op i ministerierne?

Kresten Toftdahl Møller var født på en gård i Skyum syd for Thisted 20. maj 1893. Han var mere optaget af smedens arbejde end af landbruget, siger han selv. Men han tog lærereksamen og var i nogle år folkeskolelærer. På kursus og rejser kvalificerede han sig til at blive lærer ved teknisk skole i Esbjerg. 1930 blev han konsulent i statens tilsyn med håndværkerundervisning i Ribe amt, fik i 1934 titel af statskonsulent og virkede som sådan til sin død i marts 1964.

Som ung havde han ikke blot været imponeret af smedens kunnen. Han havde været en flittig deltager i forsamlingshuslivet og lyttet til mange talere, bl.a. Klaus Berntsen, I.C. Christensen, Jeppe Aakjær og Skjoldborg. Han var blevet meget stærkt grebet af Kr. Kolds skoletanker og undervisningform. Det blev siden sagt om ham, at han altid «havde Kr. Kold under armen«.

Efter en halv snes år i Esbjerg flyttede han til Sønderborg, hvor han havde været med til at forberede bygningen af en håndværkerskole. Den blev bygget i 1939. Der blev bygget mange flere af den slags skoler. Toftdahl Møller var med i de fleste, ikke bare som ministeriets tilsynsførende, men også som rådgiver for skolerne. Lærlingeuddannelsen havde hans store interesse. Efter krigen skaffede han unge sydslesvigere lærepladser og skoleophold i Danmark. Han ydede også hjælp til håndværkeruddannelserne på Færøerne og Grønland.

Han blev bestyrelsesformand for flere håndværkerskoler, foruden den i Sønderborg også Sønderborg Teknikum, Statens Sømandsskole og Fagskolen for Kvinder.

Det siger noget om hans store indsats og interesse for håndværkernes forhold, at han nåede at blive udnævnt til æresmedlem i 25 håndværkerforeninger, og han blev udnævnt til ridder af første grad af Dannebrogsordenen.

Der er skrevet om Toftdahl Møller, at han havde en enestående evne til at få en sag til at glide den rette vej. Han øjnede hurtigt en sags kerne, og når han havde fattet interesse for den, gik han ind i forhandlingerne og fandt de økonomisk betydende kredse, så der kom noget ud af det. Men han havde den form, at når det hele lå klart, spillede han rollen som den, der ikke har gjort noget særligt.

Det er måske forklaringen på, at der hverken i avisartikler ved hans 70-årsdag eller i nekrologer ved hans død kort efter er omtalt, at han med sin begejstring, sin evne til at vinde folk for en sag og ved sin energi spillede en så afgørende rolle i arbejdet med at genrejse Kjærgård.

Toftdahl Møller synes næsten at være en Knud Lang med modsat fortegn: Knud Lang vakte en folkelig begejstring for udskiftning, hoveriafløsning og selveje og fik nådigfruen på Kjærgård med på ideen. Det blev til bøndernes lykke — og Kjærgårds forfald.

Toftdahl Møller vakte en folkelig begejstring for Kjærgårds gen-

rejsning, fik alle fæstebøndernes efterkommere med på ideen, og han fik nogle offentlige kasser lukket op, så det blev både teknisk og økonomisk muligt at få gjort den forhenværende herregård til nyt samlingssted og til et center, hvor landmænd kunne hente viden om vor tids landbrugsforhold.

Statsungdomslejr

Første november 1940 blev den kommunale fattiggård overtaget af staten og gjort til statsungdomslejr under specialbetegnelsen »opbygningslejr«. Det var en meget heldig beslutning både for Hunderup kommune, for Kjærgård, for Arbejdsministeriet og for dansk beskæftigelse. Sidst i 1930-erne var der en hel del arbejdsløse i Danmark, og der var god vilje til at få dem i arbejde. Den offentlige vilje var ikke alene at skaffe de unge et arbejde. De skulle også opdrages og uddannes. Man talte nemlig både om arbejdspligt og arbejdstjeneste. For at undgå at nævne Nazitysklands obligatoriske arbejdspligt, henviste danske politikere til de frivillige lejrsystemer i England, Sverige og U.S.A.

Sekretær i Socialministeriet Poul Stochholm udarbejdede i 1937 et forslag om oprettelse af statsarbejdslejre. Forslaget blev til loven om beskæftigelse i 1938. Efter den blev der oprettet omkring 25 lejre, flere af dem i det sydvestlige Jylland. Højskoleforstander Arnfred, Askov, var formand for ledelsen af Renbæklejren ved Ribe. Den var dog etableret før 1938. Lejrideen var stærkt støttet af D.s.U. — (Dansk socialdemokratisk Ungdom), og arbejdersangbogen var mere brugt end højskolesangbogen. I Esbjerg sad forstanderen på Arbejderhøjskolen, den senere undervisningsminister Julius Bomholt og ledede et såkaldt »Esbjergeksperiment«, der trak lejrarbejdet mere over i det skole- og opdragelsesmæssige, bort fra spaderne!

Men begrebet arbejdslejr var altså oppe i tiden, og for idemændene og for administrationen var det et problem at finde pladser, der kunne indrettes til »lejr« og at finde på bare nogenlunde meningsfyldt arbejde. Så også for Arbejdsministeriet var Kjærgård et fund, en god opgave. I ministeriets fremstilling hedder det da også, at «ministeriet sidst på sommeren 1940 af Hunderup kommune fik tilbud om at overtage hovedgården Kjærgård — vederlagsfrit endda — mod at restaurere bygningen og sætte parken i stand«

De formelle og praktiske forhold blev aftalt ved et historisk møde på Kjærgård den 22. september 1940.

Som repræsentanter for Arbejdsministeriet kom formanden for Arbejds- og Socialministeriets ungdomsudvalg, folketingsmand Johan Strøm sammen med fuldmægtig Stochholm. Til stede var også

folketingsmedlemmerne Julius Bomholt, Carsten Raft og Olav Øllgård. Hunderup sogneråd var mødt fuldtalligt med sognerådsformand Niels Hansen i spidsen. Desuden var særligt indbudt Toftdahl Møller, lærer Hyldtoft, Tobiassen Kragelund, Jens M. Lauridsen samt en hel del af sognets folk. På det store billede taget af selskabet på hovedtrappen kan vi tælle 43 personer. Højtideligheden blev understreget af en del taler og af både alvorlige og muntre bemærkninger. Sognerådsformand Niels Hansen bød velkommen, og fuldmægtig Stochholm gjorde rede for sagens forhistorie. Toftdahl Møller supplerede og sagde på egnens vegne tak for ministeriets tilsagn om at ville føre Kjærgård tilbage til den oprindelige skikkelse.

Deltagere i mødet den 22. september 1940, hvor Kjærgårds genopbygning blev vedtaget.

Han havde som sognerådets befuldmægtigede ført de afgørende forhandlinger med ungdomsudvalgets formand og med arbejdsministeren.

Folketingsmand Strøm kvitterede og bragte en hilsen fra arbejdsminister Kjærbøl og sagde, at ministeren havde haft så mange besøg af Toftdahl Møller, at han til sidst havde sagt: »Ja, naturligvis skal du have den skole, ellers bliver vi jo aldrig af med dig«.

Folketingsmand Olav Øllgård sagde: »Som vestjyde og rodfæstet her på egnen vil jeg også gerne sige tak, fordi jeg fik lejlighed til at være med i dag. Jeg rystede på hovedet, da planerne første gang kom frem, men var også klar over, at de mænd, der tog sagen op, nok ville være i stand til at finde en fornuftig løsning. Nu mødes fortid og nutid på Kjærgård. — Et levedygtigt samfund kan ikke lade sine fortidsminder falde i grus. Jeg ønsker ungdomsudvalget til lykke med den opgave, det har givet sig i lag med. Det er af stor betydning, at man finder de rette mænd til at lede arbejdet blandt de unge. Fra befolkningens side vil vi møde de unge, der kommer her, med velvilje og sympati«. Han sluttede med at udbringe et leve for Kjærgård.

Fuldmægtig Stochholm understregede betydningen af, at der blev et godt forhold mellem befolkningen og de unge, der kom til ungdomslejren, og sagde: »Arbejdsministeriet er indgået på at restaurere bygningen efter en af det særlige bygningstilsyn godkendt plan og at istandsætte parken og at udføre de med reetableringen af de tidligere voldgrave fornødne arbejder. Det er overdraget arkitekt P.J. Petersen, Tønder, at udarbejde tegninger til bygningsforandringer, og efter de foreløbige planer er det — under forudsætning af bygningstilsynets godkendelse — hensigten at bygge en etage på hovedfløjen. De stedfundne undersøgelser synes at vise, at hovedfløjen oprindelig har haft to fulde etager, og den planlagte ombygning vil således bringe bygningen tilbage til dens formodede oprindelige skikkelse.

Ved denne ombygning, der formentlig vil tage ca. et år, vil der blive plads til ca. 90-100 unge arbejdsløse med bolig til forstander, arbejdslederværelser, spise- og opholdsstuer. Lejrens deltagere vil i størst muligt omfang udføre bygningsarbejderne.

Når staten har besluttet sig til at overtage gården til brug for en ungdomslejr, skyldes dette ikke mindst, at der i gårdens nærhed findes en række arbejdsmuligheder, særlig afvandingsarbejder, der er egnet til beskæftigelse af arbejdsløse, og som vil kunne give arbejde til en større arbejdsstyrke i adskillige år.

Det er arbejdsministeriets hensigt, når arbejdslejren til sin tid må blive ophævet, at søge sikret, at bygningerne fremtidig vedligeholdes og benyttes til almennyttige formål, f.eks. til brug for en ungdomsskole, højskole, landbrugsskole eller lignende.

Da parken hidtil har været benyttet til afholdelse af folkemøder, er det ministeriets hensigt i forbindelse med parkens istandsættelse at søge tilvejebragt en mødeplads, der fortsat kan være til rådighed for sådanne møder«.

Kr. Frandsen, M. Bertelsen og J.H. Hyldtoft udtalte glæde over det, der nu var sket og ville ske, og Niels Hansen rundede af og inviterede til en rundgang i parken.

Alt var nu i orden, og 1. november 1940 blev Kjærgård statsejendom. Besætning og løsøre blev solgt, og omkring 1. december ankom murermester Anton Jakobsen fra Århusegnen sammen med de første 14-15 unge arbejdsløse for at gå i gang med arbejdet. Der var gjort plads til, at de unge kunne bo på gården og i et par barakker i skoven. Fru Jakobsen skulle tage sig af kostafdelingen.

Vinteren 1941 — Der graves ud.

Man begyndte i nordfløjen med at rydde den for staldinventar. Efter jul gik man så i gang med at rydde kælder og gårdsplads for fyldjord. Det tog hele vinteren, for det blev til ca. 700 m3 og lige så mange vognlæs.

Den sidste fattiggårdsbestyrer Jacob Vind blev genansat som vognmand og kørselsleder og fik anskaffet et spand heste og nogle vogne. Han fortæller, at det tog lang tid at få flyttet al den jord, for det var uvant arbejde for de arbejdsløse, og de var heller ikke alle

lige villige til at tage fat. Han fortæller også, at murermester Jakobsen var en dygtig mester og en dygtig arbejdsleder, som forstod at omgås de unge, så der var et godt arbejdsklima.

Men det skulle vise sig at blive vanskeligt at finde arbejdsløse at sende til arbejdslejren Kjærgård. Der kom allerede i 1941 en hel uventet stor efterspørgsel efter især ung arbejdskraft. Midt i 1941 var omkring 50.000 mand beskæftiget i tørvemoser og brunkulslejer og ved andre former for brændselsforsyning, træfældning, stødoptagning og på savværker. Et lignende antal fik trods advarsler beskæftigelse ved såkaldt tysk entreprenørvirksomhed her i landet, fæstningsanlæg og flyvepladser mm.

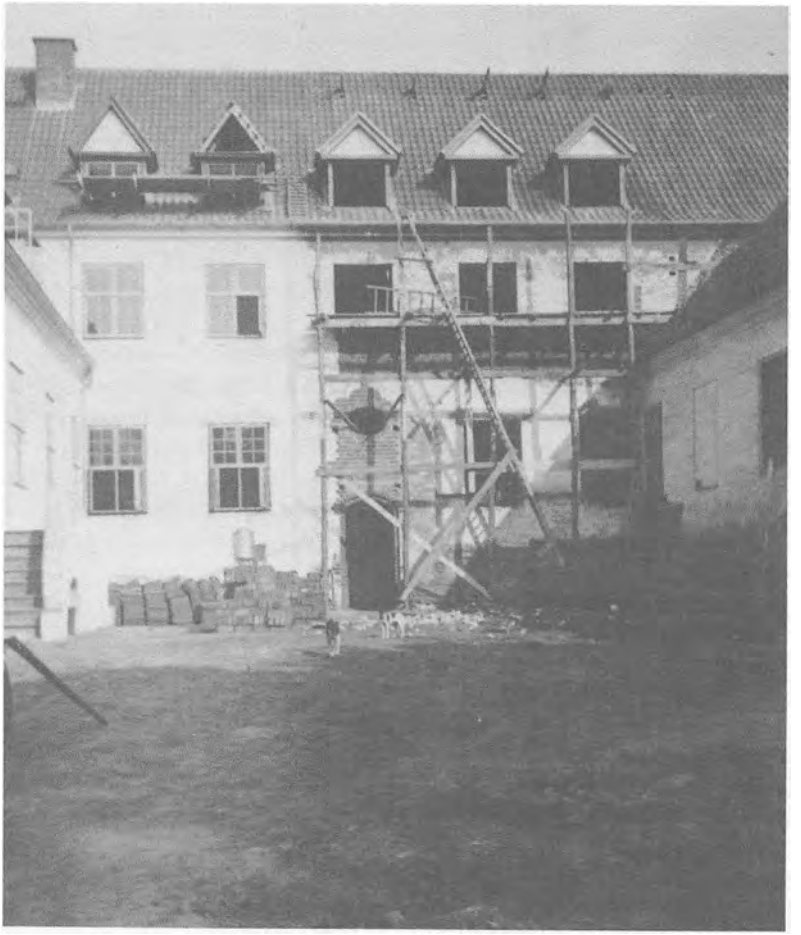

Sommeren 1942. Der bygges op.

I Arbejdsministeriet balancerede man stadig på kanten af en truende tysk tvangsudskrivning af dansk arbejdskraft. Man skjulte på alle måder sandheden om beskæftigelsesforanstaltninger, forfalskede statistiske oplysninger og camouflerede offentlig foretagsomhed, men der blev faktisk mangel på arbejdskraft. I april 1941 så regeringen sig nødsaget til at vedtage »Lov om sikring af landbrugets Arbejdskraft«. Meget landbrugsarbejde blev under krigen mere besværligt, og mange karle søgte til bedre betalt arbejde i »Guldgraverbyerne«. Men loven blev også brugt overfor emsige tyskere som bevis på, at den danske fødevareproduktion kun kunne opretholdes, hvis de unge blev i landet og i landbruget. Med den baggrund kunne lejre med opdyrkningsarbejde opretholdes, men det kneb at finde begrundelser for lejre med restaureringsarbejder. Tyskerne opsøgte selv visse arbejdslejre for at tælle og kontrollere.

Arbejdsstyrken på Kjærgård nåede slet ikke op på 90-100 mand. Midt på sommeren 1941 var der kun en snes stykker i arbejde på Kjærgård. Men sidst på sommeren 1941 kulminerede styrken med 41 mand. Staten måtte til at søge arbejdskraft for at genopbygge Kjærgård.

Den 15. juni 1941 ansattes forstander Otto Lystrup som egentlig leder af ungdomslejren, og murermester A. Jakobsen kunne hellige sig arbejdet som bygmester, og han fandt nogle få ældre, faguddannede murersvende på Horsensegnen, som var villige til at flytte til Kjærgård og påtage sig murerarbejdet.

Bygmester Jakobsen ringede til tømrermester Laurids Lassen, Sejstrup, og bad ham tage ledelsen af tømrerarbejdet, og det gjorde han, i det første års tid dog kun med ufaglærte, arbejdsløses hjælp.

I løbet af sommeren 1941 blev nordfløjen færdig. Kældrene blev muret op, og i den tidligere stald blev der indrettet forstanderbolig og administrationslokaler. Så gik man videre med den nordlige ende af midterfløjen. Den skulle op i to etager, så det kunne blive farligt arbejde.

Laurids Lassen måtte også til i højere grad selv at tilhugge og save tømmer. Der begyndte at blive mangel på byggematerialer, og 15. juli 1941 blev tømmer og jern rationeret. (Der blev vist nok også sparet på kalk og cement. Erfaringen har vist, at kvaliteten af restaureringsarbejdet blev ringere, efterhånden som det skred over i sydfløjen).

Laurids Lassen fortæller: »Der var mange store graner i skoven, flere op til 50 cm i diameter. Dem gik vi i gang med at fælde. Jeg lærte de arbejdsløse at hugge med bredøkse, men de største kævler kørte Jacob Vind til savning i Bramming og Ribe.

Forstander Lystrup fastholdt, at jeg kun måtte bruge den forhåndenværende arbejdskraft. Jeg forlangte dog at få mine egne faglærte folk til at hjælpe med rejsningen og fik lov til at bruge to lærlinge og en ældre tømrersvend.

Vi blev færdige med nordfløjen så betids, at forstanderfamilien kunne flytte fra barakboligen i skoven og ind i den færdige lejlighed lige før jul. Først på året 1942 gik vi så videre i den nordlige ende af midterfløjen. Da vi nåede til rejsning på den, fik jeg igen lov til at bruge mine egne svende. — Og det gjorde jeg så resten af tiden! Døre og vinduer blev lavet på et snedkerværksted i Horsens og sendt i jernbanevogne til Bramming, hvorefter vi tog os af isætningen. Alt arbejde blev udført for timeløn.«

Efterhånden var kun få arbejdsløse beskæftiget på Kjærgård. De, der boede der, blev hver morgen kørt med lastbil til noget arbejde på Ribeegenen. I 1943 blev de sidste flyttet til arbejdslejren på Snepsgaard«.

Kjærgårds genrejsning er faktisk foregået på en næsten utrolig måde: Egnens befolkning rejste sagen og gik stærkt ind for den, men var uden økonomiske muligheder for at realisere den. Staten påtog sig med glæde opgaven, fordi der var arbejdsløshed, og fordi alle efter besættelsen ventede endnu mere arbejdsløshed. Arbejdet kom derfor i gang meget hurtigt, og før man opdagede, at arbejdsløsheden udeblev. Genopbygningsarbejdet blev derfor i helt overvejende grad udført af egnens håndværkere på statens regning.

Men nogle beboere har der været på statsungdomslejren Kjærgård. Lassen fortæller videre — og det fremgår også af andre kilder — at forstander Lystrup blev på Kjærgård et års tid, hvorefter han blev forflyttet til ungsdomslejren Braaskovgaard ved Horsens. Derefter blev gymnastikmanden A.P. Dømmestrup forstander, og han ledede ungdomslejren Kjærgård til genopbygningen var færdig midt i 1943.

Arkitektens oversigt

Nationalmuseet havde, som omtalt, overdraget arkitekt P.J. Petersen, Tønder, arbejdet med tegninger, tilsyn og vejledning. Ved indvielsen i 1944 gav han en oversigt over de tanker, han havde gjort sig, og hvilke arbejder, der var gennemført. Den gengives her i lidt forkortet form.

»Jeg har altid anset det for en lykke, forbundet med den største arbejdsglæde, at være med til at bygge videre på, hvad forudgående slægter har skabt af kulturværdier for vort land. Opgaven vanskeliggjordes ved, at der her skulle skabes ramme om et virke med nutidens krav med hensyn til bekvemmeligheder og indretninger, som mennesker af 1940 kræver af beboelses- og brugshuse. Samtidig var den mest krævende del af opgaven den at bevare alt, hvad der var tilbage af historiske værdier og traditionsbundent håndværk. For nordfløjens vedkommende må man fra et kunsthistorisk synspunkt betegne restaureringen som ret hårdhændet, idet kælderen her er helt ny, uden tilknytning til fortiden. Syd- og østfløjens kældre

derimod er med omhu og uden planændringer restaureret i deres oprindelige skikkelse, det gælder i særdeleshed alle kryds- og tøndehvælv. Iøvrigt er alle enkeltheder af historisk og arkitektonisk værdi bevaret på en måde, så de anskueliggør bygningens udvikling gennem tiderne.

Når arbejdet nu, efter ca. 3 1/2 års forløb, trods store vanskeligheder med hensyn til fremskaffelse af materialer og øgede vanskeligheder på arbejdsmarkedet, kan betragtes som afsluttet, må der først og fremmest rettes en tak til de mænd, der med utrættelig energi arbejdede for planen om Kjærgårds restaurering. Der må rettes en tak til de bevilgende myndigheder, der ikke skyede økonomiske ofre for, at Kjærgård kunne blive restaureret på en værdig måde. Der er fra håndværkernes side udvist stor interesse for arbejdets karakter, og der blev vist, at nutidens håndværk og håndværkeruddannelse ikke står tilbage for det, de gamle præsterede af gedigent håndværk og veludført arbejde. Dette, at håndværkerne har forståelse for arbejdets art, er af allerstørste betydning ved restaureringsarbejder.

Selve den trefløjede bygning danner de tre sider i en regelmæssig firkant 36,11 x 30,48 m, strengt symmetrisk ordnet om begge akser i retning S.S.V. — Ø.N.Ø. og S.S.Ø. — N.N.V. Hovedfløjen er 30,48 x 9,98 og de to sidefløje 26,00 x 8,60. De to sidefløje flankerer den mod vest åbne gård. Her er der den ejendommelighed, at sidefløjene ikke er parallelle, idet gården er 60 cm snævrere ved fløjenes sammenbygning ved østfløjen, efter al sandsynlighed er dette gjort for at opnå en bedre perspektivisk virkning.

Ved udgravninger forefandtes fundamenter, der forbandt de to fløje. Dette kunne tyde på, at gården i sin tid har været lukket mod vest, enten ved en lav, smal portbygning eller, hvad der er mere sandsynligt, ved en spærremur med portåbning.

Ved ombygning ca. 1830 er der anvendt mursten af omtrent normal format, ellers er alt murværk på Kjærgård udført af munkesten i mål 25,5 x 12,5 x 6,3 cm. Til murmørtel er anvendt muslingekalk, kassemurværk forefandtes ikke. Under alt murværk ligger store syldsten (indtil 1/3 m3) på fastlejret sandbund. Murtykkelsen er i hovedfløjens kælder 108 cm eller 4 sten, ydermure iøvrigt 3 sten i hovedfløjen og i sidefløje 2 1/2 sten og 3 sten i kældermure.

Kjærgård, som den står i dag med sin aksefaste deling, er resultatet af en betydelig ombygning, som blev udført af Frederik Gersdorff i årene 1685-95. Facadedelingen er nøjagtig, som den opførtes dengang. Det var en betryggelse under arbejdet, at alle de gamle vinduesåbninger med smiger og buer samt døråbninger med smiger, false og buer var bevaret, idet alle tilmuringer var udført som blændvægge.«

Den sengotiske kælderhvælvning fra omkring 1500.

At Kjærgård før Gersdorffs tid har haft et betydelig andet udseende er uomtvisteligt. Der kan således kun gisnes om bygningens form og udseende. Der findes dog endnu en ret velbevaret bygningsdel fra bygningens tidligste tid: Hovedfløjens kælder under Riddersalen. Denne kælder kan betragtes som den egentlige huskerne og vidner om, at der fra den sene middelalder har stået en bygning af ret anselige dimensioner. Denne bygningdel med de to store tøndehvælv og gulv af pikkede marksten stammer fra den sengotiske tid i Danmark og må være opført i tiden mellem 1450 og 1520. De snoede teglmotiver på piller og buer er typiske detaljer fra denne periode, ligesom det også her er muligt at konstatere kældergulvets niveau fra den tidligste tid.

Der kan kun siges meget lidt om Kjærgårds udseende i Renæssancetiden, da Lange-slægten sad som herremænd på gården.

Ved Gersdorffs ombygning forandres bygningens karakter fra Gotik og Renæssance til Barok, idet dog bygningens grundform bevares.

Man kan undres over, hvor sparsomme Renæssancemotiverne på Kjærgård er. Det kan kun forklares ved den gennemgribende ombygning, som Gersdorff lod foretage. F.eks. kan nævnes, at da sandstensportalen blev taget ned for at blive restaureret, viste det sig, at der på bagsiden fandtes rene renæssanceornamenter, stenene har altså været anvendt før og er tilpasset den nye stilart ved Gersdorffs ombygning. Af minder fra Renæssancen og Lange-slæg-

tens tid kan nævnes hvælvene i en del af hovedfløjens og sydfløjens kælder, endvidere de to sandstens våbenskjolde, der endnu er indmuret over døren til Riddersalen, samt et relief af et løvehoved, der nu er indmuret over døren til undervisningslokalet. Yderligere kan nævnes bølgefrisen, der er indmuret over døren i hovedfløjen mod gården. De fleste af disse sten er fundne under senere opført murværk og skorstene, hvor de simpelthen er anvendt til fundering. De ovennævnte våbenskjolde har tilhørt Hans Lange til Kjærgård og hans hustru Johanne, datter af søhelten Peter Schramm. Hans Lange var ejer af Kjærgård fra 1565-1609 og har altså været en af den danske højrenæssances mænd. Derfor bør de to våbenskjolde betragtes som det fornemste minde, der er tilbage på Kjærgård fra Renæssancetiden.

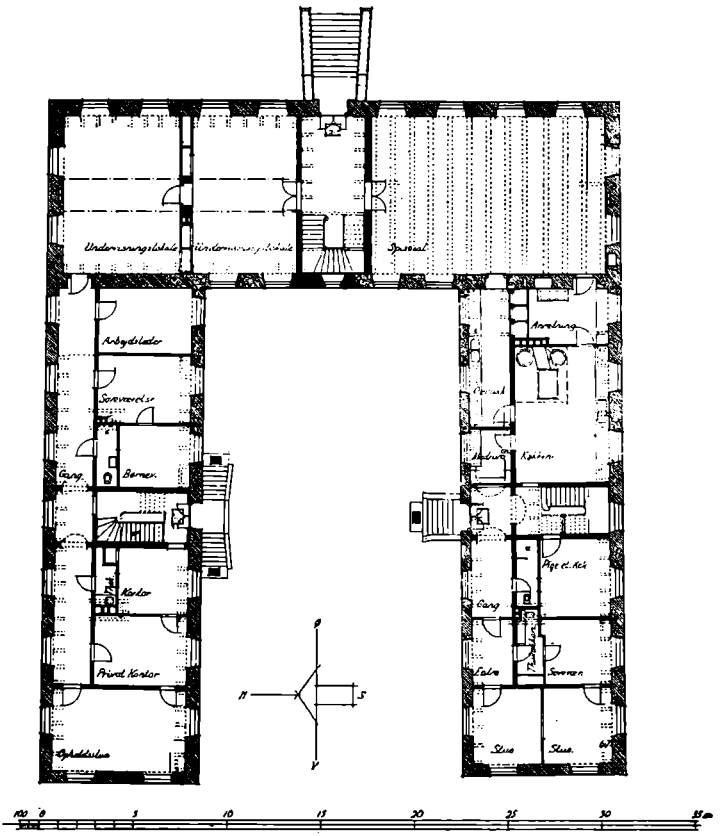

Grundplan af stueplan.

Ældste minde fra Lange'rne.

De to sandstenstavler over indgangene til nord og sydfløj fra Gersdorffs tid var så medtagne, at en rekonstruktion var nødvendig, men brudstykkerne kunne dog give et klart billede af ornamentikken og bogstavslynget. Dette gengiver navnene på Frederik Gersdorff og hans hustru Edel Margrethe Krag samt årstallet 1695. Da Gersdorff fik skøde på Kjærgård i 1687 er det nærliggende at antage, at ombygningen har været fuldført i året 1695. Da det er gået mange af de danske herregårde fra Renæssancetiden, som det er gået Kjærgård, at de er bygget og ombygget i overgangstider mellem stilarterne, er det ikke tilfældigt, at Dr. phil. V. Lorenzen har betegnet stilen for en stor del af de danske herregårde som gotisk renæssance. Denne overgangsstil har givet utallige danske herregårde deres særpræg, og Kjærgård står idag i det ydre som en typisk repræsentant for denne bygningstype.

Hvad den indre udbygning angår, da er denne, under hensyntagen til fortidens levn, tilpasset nutidens krav. Nordfløjen, der i mange år er anvendt som staldbygning, var den mest medtagne og har således krævet det største arbejde. Ifølge gamle beretninger hed det sig, at der også under denne fløj skal have været hvælvede kældre. Dette viste sig ikke at være rigtigt. Det kunne nemt bevises, idet murene ikke var ført ned i kælderdybden, og den oprindelige stuegulvshøjde kunne nøjagtig fastslås, da de gamle vindues- og døråbninger blev fremdraget. Derimod er det rigtigt, at der i denne fløj har været køkkener og dertil hørende rum. Det gamle ildsted fremdroges og skorstensfundamenter ligeledes, disse udviste, at skorstenen har været over ildstedet. Ligeledes kunne den oprindelige ruminddeling fastslås, skillerummene har været opført af bindingsværk. Da ruminddelingen har været bestemt efter fag og facadedeling, er den nuværende rumdeling på det nærmeste den samme, kun med den forskel, at sidegangen nu ligger mod nord. Kælderned-

gangene til nord- og sydfløjen blev fremdraget under udgravning af gården og stammer fra ombygningen 1695. Da der forefandtes spor af både trappetrin og vanger og ved den nordre nedgang endvidere spor af indmurede nokker, var det muligt at rekonstruere trapperne i deres oprindelige form. Ved nordfløjen er der endvidere den ejendommelighed, at kælderen strækker sig ind under fløjen i den udstrækning, nedgangen har. Bagved nedgangen ligger den i Kjærgårdbogen omtalte Jomfruovn. Det har dog været umuligt at påvise, at der har været aftræk fra ovnen.

Ved omtale af hovedfløjen melder sig først spørgsmålet om, hvorvidt denne har været med 1 eller 2 etager. Efter som arbejdet skred frem, måtte det betragtes som fastslået, at bygningen har haft to etager. For det første forefandtes i ydermurens østside spor af en opgående trappevange. Ved rensning og udgravning af voldgraven forefandtes murrester, der kun kunne stamme fra en nedbrydning. I gavlene var de oprindelige vinduesnicher bevarede, og sidemuren ind imod de to sidefløje har man også ladet stå og kun afbrudt så meget, at skråheden passede til det i sin tid pålagte rørtag. Da man indrettede halvdelen af hovedfløjen til lade og i den anledning skulle fjerne bjælkelaget, er man gået frem på den måde, at man simpelthen afskar bjælkerne et stykke indenfor muren. Da rørtag og gesimsen blev afbrudt, viste det sig, at bjælkerne gik igennem i hele murtykkelsen med fodrem både ved inder- og ydermurkant. Der var udført meget smukt tømrerarbejde, og denne indspænding af bjælkerne kan også betragets som et bevis på, at der har været to etager. Af det gamle tømmer fra Kjærgårds storhedstid lykkedes det ved ihærdig anstrengelse at restaurere og bevare bjælker til loftet over den nuværende spise- eller mødesal, denne sal giver idag et levende indtryk af baroktidens herregårdssale. Alle indvendige døre er rekonstruerede efter opmålinger af Kjærgårds gamle døre, ligesom de nye indfatninger er udført efter nøjagtige opmålinger på Kjærgård. Vinduerne er ligeledes profileret efter de gamle opmålinger af Kjærgårds vinduer fra tiden omkring 1700. Da der ikke fandtes spor af den gamle hovedtrappe, er gelænder, søjler og balustre i den nye trappe bygget over gamle barokmotiver. Gulvet i forhallen burde have været udført i Ølandssten, men da disse ikke var til at fremskaffe på den tid, fløjen og arbejdet skulle afleveres, måtte man nøjes med et klinkegulv. Lofterne i undervisningslokalerne er pudsede og har samme hulkel som lofter i det gamle Kjærgård. I hjørnet af Riddersalen er fremdraget den gamle latrinkanal, der dog ikke som f.eks. på Spøtrup er markeret på ydermuren.

I tilslutning til det ovenanførte om hovedfløjens kælder skal også nævnes den nordlige kælder med åben kamin, som det lykkedes at bevare i sin oprindelige skikkelse, hvælvene er fra overgangstiden mellem Renæssance og Barok. Ved omtale af hovedfløjens kældre

kan man ikke undlade at omtale det i Kjærgårdbogen meget omtalte hemmelige rum, der i sin tid er blevet opfyldt. Ved udgravningen var arbejderne meget spændt på, hvad der ville komme for dagens lys. Nogen nedgravet skat fandtes dog ikke, der fremdroges derimod en lille muret ovn eller ildsted, og efter al sandsynlighed står vi her overfor et af de gamle alkymisters og guldmageres arbejdsrum. Dette passer iøvrigt godt med tiden omkring den store ombygning, idet der vides, at der i Christian IV's, Frederik III's og Christian V's tid har været mange guldmagere her i landet. Nu må man vistnok ikke betragte disse guldmagere som rene charlataner, de beskæftigede sig nemlig foruden med kemi også med kunsthåndværk og almindeligt håndværk. Der vides, at nogle af de gode metallegeringer fra den tid er udførte i slottenes alkymistkældre, og flere værdifulde opdagelser indenfor kemien skyldes guldmagerne. Ved denne alkymistovn er der det mærkelige, at der ikke fandtes spor af aftræk, muligt er det, at en eventuel skorsten er blevet fjernet under den store ombygning, men der kan også være den mulighed, at der ingen aftræk har været, idet der ved disse arbejder udelukkende anvendtes trækulsild, røg og dampe har så fået aftræk gennem den åbne kamin til skorstenen. Netop i Lange-slægten har der været stor interesse for guldmageriet. Almindelig kendt er jo alkymisten Erik Lange, Sophie Brahes forlovede, der bortdestillerede alt, hvad han ejede. Ovnen her er antagelig opført af en Lange.

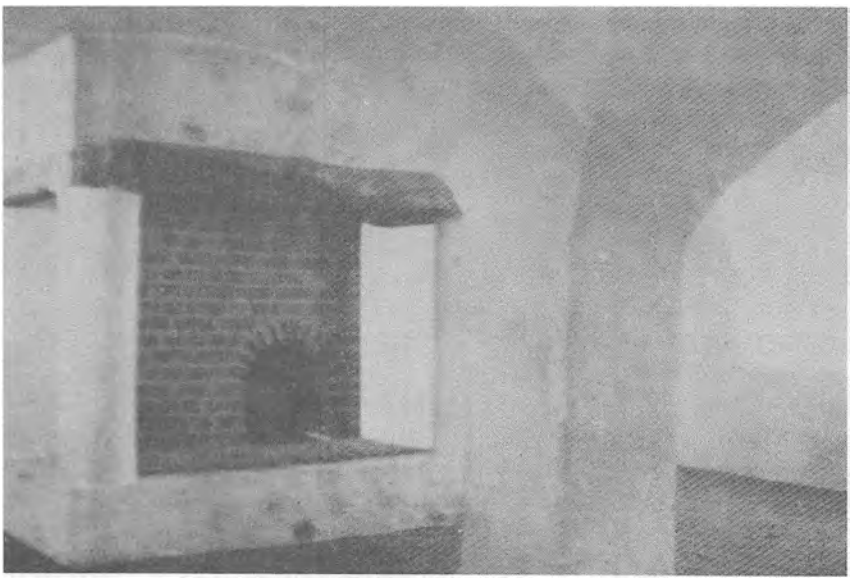

Bageovn i sydfløjen.

Sydfløjen, der er en pendant til og symmetrisk med nordfløjen, kunne restaureres under hensyntagen til den gamle ruminddeling.

Indgang til Hundehullet under den store stentrappe, der fører op til hovedindgangen.

Bygningen er ført tilbage til tiden omkring 1700. Hele fløjen har hvælvede kældre. Kælderrummet i vestgavlen er fra samme tid og form som den tilbyggede kælder i hovedfløjen, de øvrige kældre er noget ældre, og der fandtes her tydelige spor fra tiden før Gersdorffs ombygning. I det vestlige kælderrum er bevaret den i Kjærgårdbogen omtalte kærlighedsbrønd, og endvidere er bevaret det gamle ildsted. I rummet længere mod øst er bevaret den gamle bageovn, denne og ildstedet har haft aftræk til samme skorsten, hvoraf der fandtes tydelige spor. Kældergangene er nu som før belagt med pikkede brosten, i midten af gangen lå der før et gangbrædt, dette er erstattet med gamle klinkbrændte fliser, der stammer fra gårdens forskellige ombygninger. Under restaureringen er der fundet en del profil- og formsten fra gårdens ældre og ældste tid. Disse er indmuret i en ramme af munkesten i det udgravede kælderrum i hovedfløjen, og sidder nu som eksempler på teglmurstenens dekorative anvendelse gennem tiderne. Beklageligt er det, at facaderne på Kjærgård er blevet hvidtede, det samme er forøvrigt også tilfældet med enkelte andre af vore herregårde, f.eks. Gisselfelt og Hes-

selagergård. Da der i Kjærgårds forfaldstid ved omlavninger og tilmuringer er anvendt mange forskellige stenstørrelser, måtte arbejdet med afpikning og rensning af facaderne opgives som uoverkommeligt. Med hensyn til sidefløjenes tagetager kan der intet siges om deres anvendelse i tidligere tider. Tagomlægningen i forfaldstiden fra tegl til rørtag har udslettet hvert spor. De under restaureringen indbyggede tagkviste kan derfor ikke siges at tilhøre Kjærgård. Kvisten på hovedfløjen er efter kvistmotiver fra omkring 1700 (Artillerikvisten). Da denne tagkvist ved sin gavlopbygning ville være for kraftig til de lavere sidefløje, har tagkvistene på disse fået afvalmning i lighed med kvistene på hotel Dagmar i Ribe.

Voldgraven omkring gården er, efter at vildtvoksende træer og buske er fjernet, reguleret som et smukt minde om fortiden. Grundet på kultiverings- og afvandingsarbejder vil det dog næppe lykkes at få vand i graven, dertil er vandstanden sænket for meget. Hvælvingen over hundehuset under den udvendige hovedtrappe må stamme fra Gersdorffs ombygning, og trappen er derfor rekonstrueret som den var før restaureringen, så hundehuset bevares uændret. Tanken om vindebro og gården som befæstet borg må føres tilbage til Lange-slægtens tid. Parken er reguleret og omlagt på en smuk måde.«

Avlsbygningerne.

Som et særligt projekt blev der i 1942 bygget en helt ny avlsgård. Staten havde jo købt det egenlige landbrugsareal, som var på 29,1 ha, godt 4 tdr. hartkorn. Grundværdi 15.800 kr. + 1.700 kr. grundforbedringer, ialt 17.500 kr.

Halvdelen af arealet var tør, sandmuldet jord nord og vest for skoven og halvdelen ukultiveret,våd mose syd og øst for skoven.Høstudbyttet var yderst beskedent, men avlen skulle ind, og der skulle være plads til nogle dyr — og til en familie.

Kjærgårds avlsbygninger.

Straks ved statens overtagelse af jorden havde Jacob Vind fået den overdraget i forpagtning, alt imens han fik kørselen for lejren. Hestene fik til huse i et blikskur i skoven. Familien Vind lejede et hus i Hunderup. I 1942 besluttede Arbejdsministeriet at bygge en gård med stuehus. Jacob Vind fortæller selv, at han blev bedt om at være med til at udpege byggepladsen, og at han valgte det højeste punkt i den gamle nu opfyldte mølledam.

I de nye bygninger blev der plads til 4 heste, 10-12 køer og lige så mange ungdyr, og der var 4 svinestier, desuden et spanderum, et roehus, en rummelig lade, mellembygning med bryggers og et beskedent stuehus. Det flyttede familien Vind ind i 16. september 1942, og Jacob Vind fik overdraget opgaven og et beløb til at indkøbe en halv snes sortbrogede køer og nogle kvier. Med glæde har Vind ofte fortalt om sit held med den opgave. Han fandt nogle gode dyr og var stolt over, at de faktisk blev stamdyr til Kjærgårds nuværende besætning.

Arkitekt P.J. Petersen planlagde og tegnede avlsbygningerne. Om det fortæller han i en byggeoversigt: Avlsbygningernes størrelse er tilpasset egnens forhold og krav og planlagt efter typer for mindre gårdbrug. Dog er der betydelig større ladeplads end ved mindre brug i tilsvarende privat byggeri, men ladeplads er ved de fleste mindre brug, såvel som ved husmandsbrug, for lille.

Murværket er opført af håndstrøgne sten og fuget med gullig skrabefuge. Tagene er dækket med vinkeltegl, staldbundene er for svinenes vedkomende slaggebeton og for heste- og kostaldes vedkommende brosten. Lofter er på grund af jernmangel udført med træbjælker, rafter og lerlag. Hønsehus og maskinskur er opført af træ på betonfundamenter. Ajlebeholder af passende størrelse muret og afdækket med flaskehals. Møddingsmur er støbt ca. 1,20 m over terræn, og møddingpladsen er udlagt med brosten.

Stuehuset, der er ret beskedent i grundflade til en gård, har soveværelse, børneværelse og gæsteværelse på loftet. Der er installeret centralvarme med varmt vand, elektrisk lys og badeværelse med brusebad og W.C.

Fredehjem

I maj 1943 blev genopbygningen af Kjærgård erklæret for færdig. Arbejdet var påbegyndt i december 1940 og havde altså taget 2 1/2 år. Arbejdsløse havde der ikke været nær så mange af, som frygtet ved krigens begyndelse, og nu var der ikke flere. Det var umuligt at opretholde Kjærgård som arbejdsløshedslejr. Og hvad så?

Nu lå Kjærgård der som en stor, smuk og rummelig bygning med store fællesrum, gode stuer, mange værelser, moderne udstyret med centralvarme, el-installationer, sanitets- og badeforhold og nyt moderne køkken. Efter tidens forhold det bedst mulige.

Besættelsesmagten var hele tiden ude efter bygninger til deres soldater, deres krigsadministration og efterhånden også til flygtninge. Med stigende brutalitet fordrev de folk fra gård og hus og hjem. Forsamlingshuse, højskoler og andre skoler blev beslaglagt. Det var klart, at Arbejdsministeriet omgående måtte finde på en anvendelse af Kjærgård. Det var umuligt pludselig at få en landbrugsskole i gang. Kjærgård var jo da også stadig statens ejendom, og staten havde brug for gode bygninger.

Kjærgård er genopbygget.

Arbejdsministeriet lejede derfor midt på sommeren 1943 Kjærgård ud til Socialministeriets børneforsorg. Den blev fredehjem for et halvt hundrede unge piger i alderen fra 15 til 19 år.

Overdragelsen skete ved, at inspektør B. Hertzum og sekretær Mygind Sørensen fra børneforsorgen modtog Kjærgård af arkitekt P.J. Petersen og forstander Petersen, Renbæk. Forstander A.P. Dømmestrup overlod ledelsen til sin efterfølger Jens Sønderkær Larsen.

Det blev ved overdragelsen oplyst, at hele restaureringen af slottet havde kostet 300.000 kr., og bygningen af avlsgården havde kostet 100.000 kr. Det blev også understreget, at Kjærgårds funktion som fredehjem kun skulle vare 1 1/2 år, for derefter skulle Kjærgård igen overgives til egnen og indrettes til landbrugsskole.

Lidt kritisk blev det bemærket, at staten jo ikke var færdig med restaureringen, for omgivelserne var slet ikke bragt i orden. Parken var kaos, og voldgravene var stadig fyldt med affald, skrammel og jord. Der blev stillet nærgående spørgsmål om dette problem. Man ville også have staten til at gøre det arbejde færdigt. Og det skete.

I de følgende måneder blev pigerne sat på opgaven under Sønderkær Larsens ledelse. Han havde både arbejdslederevner og kreative evner. Park og festplads blev bragt i orden, og festpladsen blev indviet i august måned året efter.

Forstanderparret Minna og Jens Sønderkær Larsen — 1943 til 1945.

Forstanderparret Minna og Jens Sønderkær Larsen havde været ledere af et tilsvarende fredehjem ved Nyborg, hvorfra de sammen med nogle lærere og 40 piger blev overflyttet til Kjærgård i juni måned 1943. Foruden forstanderparret var der ansat en halv snes mennesker: en folkeskolelærer, en husholdningslærerinde, der også var økonoma, en håndgernings- og en sylærerinde, en gartner, en vaskerileder, 2 assistenter, en altmuligmand, en landbrugsleder og en assistent.

Fredehjemmets piger og medhjælpere på hovedtrappen.

Pigerne var en meget blandet flok, som kom fra alle egne af landet. De var af forskellige grunde kommet under børneforsorgen. Det var forældreløse børn, forsømte børn, sent udviklede eller alt for udviklede børn, unge piger, som var kommet på kant med samfundet eller havde været for optaget af besættelsessoldaterne. Naboer og tidligere lærere kan fortælle, at de fleste var søde og dygtige og stort set flittige unge piger, men de trængte til retledning, oplæring, anerkendelse, godhed og pleje.

Pigerne kunne være på fredehjemmet til de var 21 år, hvor de efter nogle prøver fik anvist andet ophold eller pladser som piger i hjem på egnen eller andre steder. Flere af dem fik en normal udvikling, blev gift og fik hjem og børn under gode og rolige forhold.

Mine kilder her er fru Sønderkær Larsen, naboen Anna Schjøth og de tidligere medarbejdere Musse og Dusinus Ingvartsen og Thea og Jeppe Smidt.

Der var, fortælles der, en ret streng disciplin. Der var ordens- og samværsregler, som skulle overholdes. Undervisningen skulle følges, og der skulle bestilles noget. Dagen begyndte ved syvtiden med fælles morgenspisning og morgensang, hvorefter pigerne blev delt i forskellige hold til undervisning og praktisk arbejde. Nogle gjorde rent, nogle gik i køkkenet og nogle i vaskeriet, andre havde arbejde i gartneriet eller på gården.

Der blev plantet frugttræer og anlagt et bænke- og frilandsgartneri. Man forsøgte at gøre fredehjemmet til en næsten selvforsynende enhed. Gartneriet og landbruget skulle levere mest muligt af råmaterialer til køkkenet. Pigerne syede under oplæring deres eget tøj og det nødvendige sengetøj og dækketøj og lappede og reparerede. Normalt var man på et bestemt hold i tre måneder, men særlige ønsker kunne imødekommes. Nogle fik mere fast arbejde i have og landbrug. Alle fik en grundig undervisning i almindelige skolefag. Der var gymnastik, folkedans og moderne dans. Nicolai Schjøth leverede musikken, og en danselærer underviste. En tidligere elev fortæller, at det var en alsidig, god skole med et trygt og godt forhold mellem elever, lærere og forstander. Men vanskeligheder var der. Eleverne var jo anbragt under forsorg, og undertiden deserterede en eller flere af dem, og det kunne give dramatiske episoder, når de skulle findes og hentes tilbage. Ikke alle var lige villige til at indordne sig under skolens daglige liv. Visse strafferegler måtte tages i brug, men der var også mulighed for belønning som f.eks. tilladelse til at komme på arbejde hos naboerne i roe- og kartoffelsæsonen, ved hø- og kornhøst, og når der her og der var brug for en håndsrækning. Halvdelen af de tjente penge blev sat hen til udstyr, den anden halvdel kunne de selv bruge f.eks. til biografbesøg og personlige fornødenheder.

Pigerne på arbejde.

De renser voldgravene.

Pigerne havde ry for, at de var flittige og arbejdsvillige, og de udførte alle nødvendige arbejder. Det var dem, der bragte orden i Kjærgårds omgivelser. Sammen med Jacob Vind og gårdens karle fik de renset voldgravene og sammen med gartneren anlagt parken med buksbomhække, buske og stauder og store plæner. Til sidst fik de anlagt festplads øst for hovedbygningen.

Forstander Sønderkær Larsen havde ideer til at gøre restaureringen færdig. Han lavede sammen med pigerne stendigerne ved indkørslen, og ved forening af alle svage kræfter fik man slæbt den store og de to mindre sten om i parken, hvor de nu står som en solid talerstol på Kjærgårds festplads.

Sønderkær Larsen forfattede indskriften og huggede den ind i den hårde granit. Desuden huggede han «Kjærgaard« i den store sten ved indkørslen og teksten på Gersdorffs mindesten på Hunderup kirkegård. På de to sidesten ved talerstolen er indhugget Margrethe Rosenørns og Knud Langs navne og årstal, hvorved de har fået et solidt minde på Kjærgård.

Midterstenens indskrift lyder:

Kjærgaards saga dybt går ned
i svundne seklers dunkelthed.
Kvindesing og præstevirke
bondens åg så stille knægter.
Fortids dåd og datids virke
priser nutids frie slægter.

Jens M. Lauridsen afslører mindestenen.

Festpladsen blev indviet og mindestenene afsløret den 20. august 1944, hvor man ved en stor folkefest markerede, at nu var Kjærgårds genrejsning ført til ende. Det blev en af Kjægårds største festdage.

I smukt, varmt sommervejr samledes omkring 1.500 mennesker på plænerne. Tønder-spejdernes tyvemands hornorkester indledte festen med Riberhusmarchen. Sønderkær Larsen hejste flaget på den ny, høje stang og ledede festen. Efter sangen »Jeg elsker de grønne lunde« talte Jens M. Lauridsen: »Vi føler os taknemlige i sindet, når vi nu ser, hvad der er kommet ud af Kjærgård. Det er langt over vor forventning. Kjærgård har gennem århundreder været et kulturcentrum og har haft stor betydning for egnen. Her skal være liv og ikke museum. Jeg skal ikke blande mig i, hvad slags skole her skal være, men dersom det bliver en landbrugsskole, vil den uden tvivl være i Knud Langs ånd«. Medens stenen blev afdækket, udtalte Jens M. Lauridsen: »Gud give, der fra denne talerstol må lyde mange gode ord«, og han citerede »Gud giv os fremtid, som han gav os minder«.

Derefter sang Bramming-Gørding mandskor under ledelse af overlærer Larsen-Pedersen, hvorefter formanden for Historisk Samfund for Ribe Amt, forfatteren Salomon Frifeldt holdt festtalen. Han udtalte blandt andet: »Marskengene og Kjærgård har præget folkesindene her gennem 4-500 år. Marskengene er Guds gave til os alle, Kjærgård var trængsel og tyngsel. Bønderne gjorde den store herregård til sognets fattiggård, en raffineret hævn for fortidens uret. Nu står Kjærgård genrejst som ungdomsborg. Det er et eventyr. Lad den være symbol på det, vi tror på«. Frifeldt fortsatte: »Som borgen her er genrejst, skal vi også genrejses og få vor frihed igen. Det er dyrt at genvinde sin frihed, men det er ikke for dyrt. Vi

spejder efter den dag, da frihed og ret atter er dansk. Vi vil værne og hævde navnet Danmark. Vi giver i tankerne hinanden håndslag på, at som egnen her genrejste Kjærgård, vil vi genrejse vort land.« — »Altid det dages dog pány, hvor hjerterne morgen vente«.

Indvielsesfesten var helt naturligt stærkt præget af, at Danmark da havde været besat af tyskerne i mere end fire år. Mangel på alt og brutal terror knugede alle og samlede folk til sådanne fester. Taler vekslede med sange. Toftdahl Møller var blevet forhindret i at deltage. I stedet talte førstelærer H.K. Kristensen, og arkitekt Petersen, Tønder, takkede Nationalmuseet, bevillingsmyndighederne og håndværkerne for deres medvirken til, at Kjærgård var blevet genrejst og nu stod så smukt i den fine park og løvskov.

Der blev nogle timers pause, og så samledes folk igen til en enestående aftenfest. Danmarks på den tid berømteste kulturperson, sangeren Aksel Schiøtz, skulle synge danske og nordiske sange. Planen var, at det skulle ske i Riddersalen. Men ikke engang halvdelen kunne presses ind. Aksel Schiøtz foreslog da at flytte klaveret ud på hovedtrappens øverste trin. Der stod han så og sang i den varme, lumre sommeraften, mens ca. 1.000 mennesker lå eller stod på den ny festplads. — Alt imens en buldrende torden kom nærmere. Sangeren blev klappet til at give ekstranumre, og han sang »Min pige er så lys som rav«, »Flyv fugl flyv« og »Skønjomfru, luk dit vindue op« — og så væltede regnen ned, og folk søgte ly overalt. Der var jo masser af plads på det nye Kjærgård, fortæller referenten. Han slutter sit udførlige referat i Vestkysten med, at denne vellykkede fest bør gentages ad åre til glæde for hele egnens befolkning.

Omtrent samtidig med Kjærgårds store indvielsesfest beslaglagde tyskerne fredehjemmet »Askovhus« i Sønderborg. Børneforsorgen måtte skaffe anden plads, og den fandt de på Kjærgård. Forstanderinde, 4 lærerinder og 22 piger blev der skaffet plads til. Der blev meget overfyldt, men på den tid og under de vilkår måtte man tilpasse sig. Samværet mellem de to skoler gik da også godt i det år, det varede. Men der kom andre problemer.

Flere gange i krigens sidste år gennemtvang tyskerne indkvartering på avlsgården med heste og soldater, og i en kort periode var russiske krigsfanger tvunget i lejr i skoven. Begge dele medførte uro i fredehjemmet, og det fortælles, at forstanderen flere nætter gik vagt om skolen med våben i hånd.

Tre gange kom tyske officerer og forlangte at få Kjærgård forevist. Hver gang til forskellige formål, men hver gang lykkedes det Sønderkær Larsen at få dem overbevist om, at Kjærgård var aldeles uegnet til netop det formål, så fredehjemmet fortsatte besættelsestiden ud.

Forsamlingshuet i Sejstrup blev beslaglagt. Det medførte, at egnens forenings- og mødeliv helt naturligt blev henlagt til Kjærgård.

Det skabte en god kontakt mellem fredehjemmet og egnen og blev en god afveksling i hverdagen, og pigerne vænnedes til at høre foredrag og deltage i folkelige møder.

Fru Sønderkær Larsen skriver i et brev: »Beboerne i sognet var på forhånd ikke glade for, at Kjærgård skulle være fredehjem. Man vidste ikke helt, hvad det var, og de ønskede jo, og arbejdede for, at Kjærgård skulle blive landbrugsskole. Men de tog vel imod os og viste respekt for vort arbejde, og vi fik gode, trofaste venner. Det var jo en vanskelig tid med rationering, restriktioner og utryghed, og de mange »fremmede« viste ofte stor interesse for vore elever. Vi var nødt til at færdes i flok, når nogle ville i kirke, eller når vi travede en lang tur«.

Det var jo ganske rigtigt ikke den ungdomsskole, egnens befolkning havde planlagt og drømt om. Det var ikke egnens ungdom, der fik oplæring på egnens stolthed, det nybyggede Kjærgård.

Alt imens krig og besættelse sled på nerverne, gik Kjærgårduvalget i gang med forhandlingerne om Kjærgårds tilbagekøb og landbrugsskolens oprettelse.

Allerede i februar 1943 — altså før Arbejdsministeriet aftalte med børneforsorgen, at den måtte komme til Kjærgård — blev der ført forhandlinger om mulighederne for Kjærgårds tilbageførsel til egnen. Men det var umuligt for ministeriet at undvære Kjærgård. Fredehjemmet kom — og blev der længe.—

Og befrielsen kom.

Om 5. maj skriver fru Sønderkær Larsen: »Den 5. maj om morgenen gik der bud rundt i sognet, at der ville blive en fest på Kjærgård den aften. Alle ville være velkomne. Det blev en travl dag for os alle med forberedelser af mange slags. Der kom mange mennesker. Eleverne havde indøvet forskellige sketches, og selvfølgelig blev der sunget af hjertens lyst, og der var glæde og lettelse hos alle«.

I august 1945 rejste familien Sønderkær Larsen til ungdomslejren Bustrup ved Skive. Som efterfølger kom forstanderparret Boelskifte. De blev der som ledere af fredehjemmet, til Kjærgård i foråret 1949 endelig blev overdraget Kjærgårdudvalget og gjort til landbrugsskole.

Hvordan blev det muligt?

Efterhånden som Kjærgårds genopbygning skred frem, opstod der for det »hvilende« Kjærgårdudvalg to problemer: Hvornår kan egnen igen overtage Kjærgård? Og hvordan får vi midler til at købe Kjærgård?

I Arbejdsministeriet og Socialministeriet var man hele tiden indforstået med, at Kjærgård skulle overdrages til egnen igen, men ikke at det skulle ske som en gave.

Det var klart for alle, som fulgte restaureringsarbejdet, at der var tale om meget store investeringer, og det var lige så klart, at Kjærgårdudvalget ingen penge havde. Men man tog et problem ad gangen, man gik først i forhandling om tidspunktet for overdragelsen. Den forhandling trak ud i årevis, for det var umuligt for børneforsorgen at finde anden plads til fredehjemmets elever og personale.

Folketingsmand Olav Øllgård førte forhandlingerne. Allerede 25. februar 1943 havde han den første orienterende samtale med kontorchef Skalts og administrationschef Stochholm i Arbejdsministeriet for at prøve at finde en ordning på de fremtidige forhold på Kjærgård.

Tre dage efter Øllgårds besøg i ministeriet blev der holdt møde i Kjærgårdudvalget hos formanden, Kr. Frandsen, Hunderup, hvor Øllgård gjorde rede for sin samtale og sine indtryk. Efter en drøftelse blev følgende skrivelse affattet:

»Til Arbejdsministeriet.«

»Under henvisning til den forhandling, der den 25. februar er ført mellem kontorchef Skalts, administrationschef Stochholm og folketingsmand Olav Øllgård angående ordningen af de fremtidige forhold på Kjærgård, tillader undertegnede udvalg sig at udtale følgende: Der er ved mødet her enighed om at gøre et forsøg på at få Kjærgård omdannet til en selvejende institution med det formål at drive den som landbrugsskole. Man er klar over, at realisationen af den tanke vil være meget afhængig af de betingelser, Arbejdsministeriet vil afstå ejendommen på, formålet taget i betragtning. I den anledning tillader vi os her at meddele ministeriet, at udvalget har bemyndiget folketingsmand Olav Øllgård til at træffe nærmere aftale om former, hvorunder videre forhandlinger med ministeriet

herom kan finde sted og for med et udvalg bestående af repræsentanter for Hunderup sogneråd, Ribe amts Husmandsforeninger og Ribe amts Landboforeninger, tre medlemmer fra hver, kan træffe bindende aftaler«.

Hunderup, 28. feb. 1943
(sign.) Kr. Frandsen, Jens Rasmussen, P. Rosendal.

Udvalget gik hurtigt videre. Allerede 8 dage efter, den 8. marts, samledes repræsentanter for sognerådet og landbo- og husmandsforeningerne til et møde på hotel Kikkenborg i Bramming for at udpege de tre gange tre medlemmer. Det blev fra sognerådet: Kr. Frandsen, Hans M. Sønderup og Peter Hansen, fra landboforeningerne: Rask Jensen, Peder Rosendal og Tage Rosenstand, fra husmandsforeningerne: Jens Friis, Jens Rasmussen og Alfred Langkilde. Der blev udpeget et forretningsudvalg bestående af Kr. Frandsen, som formand, og Peder Rosendal og Jens Rasmussen. Førstelærer J.H. Hyldtoft blev opfordret til at påtage sig opgaven som sekretær.

Formanden oplæste derefter et brev fra Olav Øllgård, hvori han gjorde rede for en ny forhandling, som han havde haft med kontorchef Skalts om Kjærgårds overdragelse. Arbejdsministeriet ønskede, at den eventuelle overdragelse kunne udskydes 1 1/2 til 2 år. Ministeriet ville så kunne imødekomme børneforsorgens ønske om at bruge Kjærgård i den tid.

Det ønske kunne udvalget imødekomme, for udvalget ønskede mere tid til at forberede overtagelsen. Man ville også på den måde få tid til at undersøge, hvilke muligheder for finansiering den nye højskolelov indeholdt. Der skulle også føres forhandlinger med Nationalmuseet for at få klarlagt, hvilke krav museet ville stille, hvis der skulle ændres på Kjærgårds bygninger for at få dem indrettet til det nye formål.

15. april var der igen møde på Kikkenborg. Der kunne Olav Øllgård oplyse, at børneforsorgen meget stærkt ønskede at beholde Kjærgård som fredehjem til november 1945. Det var noget længere end først antaget. Han kunne også oplyse, at ministeriet var i gang med at finde ud af, hvad restaureringen var løbet op i, og man ville derefter begynde at forhandle om overdragelsespris og -vilkår. Øllgård foreslog, at udvalget selv tog til København for at føre direkte forhandlinger med embedsmændene.

Der var utilfredshed med den lange udsættelse, men man blev enige om at efterkomme ønsket i håb om, at forhandlingsvilkårene så kunne blive bedre. Øllgård blev bedt om at gå videre i forhandlingerne. Han fik mange opgaver i den sag. Utallige gange var Øllgård

i ministerierne, og lige så mange gange var han til møder i udvalg, bestyrelser og forsamlinger.

Der går et år. I maj 1944 anmoder Kjærgårdudvalget Arbejdsministeriet om at sende forhandlere over for at se på forholdene på Kjærgård og for at få en orientering om overdragelsesvilkårene. Udvalget finder det helt nødvendigt, før man går i gang med blandt egnens folk at indsamle kapital til udbetalingen. Man vil videre nu. Man vil have lejemålet med børneforsorgen ophævet.

Man intensiverer planlægningen. 12. august 1944 er den erfarne landbrugsskoleforstander Thomas Rosenstand, Korinth, inviteret over for at bedømme mulighederne for at bruge Kjærgård som landbrugsskole. Han siger god for ideen og giver gode råd om indretning og brug. Hans positive udtalelser vedlægges som bilag i en ny henvendelse til ministeriet.

Man bliver også enige om at henvende sig til statskonsulent Toftdahl Møller for at få ham til at hjælpe med at lægge pres på forhandlingerne.

Det lykkes at få nogle indflydelsesrige mænd til at komme til Kjærgård. Den 9. september kommer folketingsmændene S.P. Larsen og Julius Bomholt og fuldmægtig Haarløv til Kjærgård for at se på forholdene. For første gang kommer der tal på bordet. Kjærgård er vurderet til 500.000 kr., men — til det påtænkte formål kunne staten overtales til at acceptere en lavere pris.

Udvalget har, sammen med forstander Th. Rosenstand, beregnet, hvor stor gæld en landbrugsskole af den størrelse vil kunne bære. Udvalget nævner 200.000 kr. for hovedbygningen og 65.000 kr. for avlsbygningen med fuldt beslag. Flere udvalgsmedlemmer udtaler tvivl om mulighederne for at skaffe det beløb. Men man vedtager nu at prøve ved at gå ud og tegne bidrag.

Udvalget kan så den 28. oktober 1944 ved et nyt møde på hotel Sommerlyst fremlægge ministeriets skriftlige godkendelse af den foreslåede pris. Tilbudet vil stå ved magt til 1. maj 1945.

Kjærgårdudvalget og landbo- og husmandsforeningerne laver udkast til en opfordring til at tegne bidrag, man skaffer presseomtaler og indrykker annoncer og sender opfordringer til alle lokale foreningers formænd om at gå ind for sagen.

Tilbagekøbet af Kjærgård får bred tilslutning. 13. november 1944 indbyder Bramming handelsstandsforening, Håndværkerforeningen, Bramming borgerforening og den lokale fagforening til orienteringsmøde på Sommerlyst. Olav Øllgård gør rede for sagen, og der gives tilsagn fra alle sider.

Peder Rosendal fortæller forsamlingen, at han har beregnet, at der kun er plads til 15 pct. af de nødvendige unge landmænd på de eksisterende landbrugsskoler. Der bliver foreslået, at landbo-husmandsforeningerne skal overtage Kjærgård og selv drive den som

deres landbrugsskole. Det afvises. En landbrugsskole skal være en selvejende institution.

En anden plan bliver positivt modtaget: Der skal også være husholdningsskole på Kjærgård. Der vil efter alle erfaringer kun være få landbrugselever på skolen om sommeren, derfor vil der være gode muligheder for at tilbyde husholdningsundervisning i sommerhalvåret. Det lover udvalget at overveje.

Der er advarende røster om fremtiden for landbrugsskoler, men især er der bekymring for de økonomiske muligheder for at drive landbrugsskole, og for hvad indsamlingen vil kunne give.

Man debatterer mindstebeløbet. Udvalgets forslag går på, at kun beløb på 50 kr. og derover skal give stemmeret og indflydelse. Der stilles forslag om at gå ned til 25 kr. Udvalgets forslag får flertal, men man går med til, at de 50 kr. kan indbetales i to rater.

Udvalget holder møde igen den 21. november 1944, hvor Olav Øllgård er indbudt for at gøre rede for, hvad en selvejende institution er, og for de nye regler for tilskud til højskoler og landbrugsskoler.

Udkastet til tegningslisterne godkendes og gøres klar til udsendelse. Man beslutter, at der skal være husholdningsskole på Kjærgård, og landboforeningernes husholdningsudvalg udpeger konsulent Margrethe Jakobsen som deres repræsentant i udvalget. Husmandsforeningernes husholdningudvalg udpeger fru Mette Jensen.

Et halvt år efter, 27. marts 1945, indbyder udvalget til møde i Grundtvigs hus i Esbjerg, hvor det oplyses, at der er indkommet tegningstilbud på ca. 100.000 kr, og at man håber at få 20.000 kr mere. Det er mindre end ventet. Men da det også er klart, at man ikke kan komme i gang med landbrugsskolen til november, vil der heller ikke blive brug for penge til udbetaling. Fredehjemmet kan ikke finde plads andre steder. Alle skoler er belagt med tyske flygtninge og soldater.

Øllgård skal forhandle med ministeriet om at lade købsvilkårene stå ved magt et år mere, men på den betingelse, at børneforsorgens leje for Kjærgård skal komme Kjærgårdudvalget til gode, og man ønsker et «ikke uvæsentligt afslag« i prisen, sådan at landbrugsskolen kan etableres, selv om tegningsbeløbet er blevet mindre end ønsket og ventet.

26. juli 1945 er der møde på Sommerlyst. Der er nu indbetalt 79.000 kr, og man venter 30.000 kr mere. Der skal rettes en kraftig opfordring til kommuner, organisationer og firmaer. Udvalget er indbudt til møde i Arbejdsministeriet 9. august.

Kr. Frandsen, Tage Rosenstand og Jens Friis tager til København, og der slutter Olav Øllgård sig til dem. De fører forhandling med kontorchef Haarløv, Julius Bomholt og S.P. Larsen, der nu er blevet socialminister. På ministeriets vegne tilbyder han at sælge Kjærgård for 225.000 kr kontant eller 200.000 kr kontant og 65.000 kr

på vilkår, afhængig af landbrugsskolens betalingsevne efter igangsætningen. Overtagelsen kan ske pr. 1. oktober 1946.

»KJÆRGAARD« LANDBRUGS- OG HUSHOLDNINGSSKOLE

Indskudsbevis

for

---

for indbetalt Indskud paa

Der paahviler ikke Medlemmerne nogen økonomiske Forpligtelser udover det indbetalte Indskud, der ikke giver Medlemmerne Ret til nogen Del af Institutionens Formue eller til Udbytte af nogen Art, men alene Adgang til at afgive Stemme ved Fremmøde paa Generalforsamlingen.

Indskudsbeviset kan kun transporteres til navngiven Person, og Transporten skal, for at have Gyldighed, være noteret i Institutionens Bøger.

»Kjærgaard«, i November 1947.

Kristian Frandsen Rosk Jensen Jens Friis.
Margrethe Heid Jakobsen Mette Jensen
Tage Rosenland P. Rosendal Peder Hauren
Hjalmar Hansen. Alfred Langhelde
Hans M. Sönderup. Elav Øllgaard

Der går igen et år, og utålmodigheden stiger. Kr. Frandsen og Sønderup har igen været en tur i København og ført nye forhandlinger. De aflægger rapport på et møde på Kikkenborg 20. juli 1946. Overdragelsesvilkårene er blevet forringede. Finansministeren har sendt en skrivelse til Socialministeriet. Han er kritisk overfor tidligere forhandlingsresultater, dels af pladsmæssige grunde, der er stadig mange tyske flygtninge i landet, så det er umuligt at finde anden plads til fredehjemmet, dels er afstanden mellem det, restaureringen har kostet, og det Kjærgårdudvalget er blevet stillet i udsigt af Socialministeriet, alt for stor.

Det er nedslående nyheder, men på mødet på Kikkenborg er der ingen tvivl om, at arbejdet med skoleplanerne skal fortsætte. Man bliver enige om at sende et brev for at genopfriske ministeriets hukommelse. Efter en lang indledning om, hvilke organisationer der står bag ideen om en landbrugsskole, og med henvisning til tidligere forhandlinger, hedder det: »Udvalget er skuffet over, at man i Finansministeriet anser prisen for at være for lav, da den pris, udvalget har aftalt med Arbejdsministeriet, af udvalget anses for at være den højeste pris, som er forsvarlig at give for Kjærgård, når den skal være ungdomsskole. Udvalget må fastholde det løfte, der er givet i skødet, og som er anerkendt af Arbejdsministeriet«.

»Med hensyn til tidspunktet for overdragelsen er udvalget af den opfattelse, at tiden nu ret snart må være inde til, at planen om en ungdomsskole kan realiseres, så meget mere som den på Kjærgård i sin tid oprettede ungdomslejr jo for længst er ophævet«. Man runder af med en henvisning til, at nu har egnens befolkning givet 150.000 kr. i gave til opgavens løsning.

Skrivelsen er sendt 22. juli 1946. Få dage efter opstår der en helt ny mulighed: Bramming Hovedgård er blevet rømmet for flygtninge, og Bramming Handelsstandsforening retter henvendelse til Kjærgårdudvalget for at få det til at foreslå Socialministeriet at sætte Bramming Hovedgård i stand efter flygtningene og flytte pigerne fra Kjærgård dertil.

Kjærgårdudvalget går ind for ideen og sender en lang redegørelse til Arbejds- og Socialministeriet i august 1946. Stadig med henvisning til løfter og aftaler.

Forslaget bliver pure afvist. Men socialminister S.P. Larsen tilbyder nu selv at komme over og se på forholdene og drøfte problemet med udvalget. Det møde bliver vellykket. S.P. Larsen lover, at så hurtigt, det er muligt, vil Kjærgård blive rømmet og stillet til rådighed for andet formål.

Udvalget fortsætter med at skrive og stille krav. Brevene stiles nu personligt til minister S.P. Larsen. De er venlige i tonen, for man vil stadig gerne opnå bedst mulige overdragelsesbetingelser, men utålmodigheden understreges. Befolkningen ønsker, der skal ske noget.

Udvalget holder flere møder, skriver flere breve og sender repræsentanter til København. Normalt er det Kr. Frandsen og Tage Rosenstand plus en eller flere fra sogneråd eller organisationer, der tager af sted, og Olav Øllgård er hele tiden med. Han fører forhandlinger med folketingskolleger, med embedsmænd og ministre, bringer bud tilbage, deltager i udvalgsmøder og de hjemlige forhandlinger. Kort og godt, han leder slaget.

Olav Øllgård

Peder Rosendal

Kr. Frandsen

Tage Rosenstand

Øllgård var i »vækkelsesperioden« sidst i trediverne den mest tvivlende overfor både genopbygningen og overfor planen om en landbrugsskole. Nu sætter han alle kræfter ind på sagen. Hans indsats kan sammenlignes med det arbejde, Toftdahl Møller gjorde for at få staten til at overtage og genopbygge Kjærgård. Toftdahl Møller har forladt egnen og er fuldt beskæftiget med at organisere håndværkeruddannelsen og med at oprette håndværkerskoler. Han beder i venlige breve Kjærgårdudvalget om at klare sig uden ham. Øllgård påtager sig opgaven. Men tiden går. I sommeren 1947 bliver Jens Sønderup socialminister i stedet for S.P. Larsen. Sønderup indbydes som taler til et sommermøde i Kjærgård park 28. juni, og udvalget benytter lejligheden til at læggge pres på den nye minister. I referatet hedder det, at ved det efterfølgende kaffebord benyttede folketingsmand Olav Øllgård lejligheden til at hylde socialministeren som den rette mand på den rette plads.

Sønderup lover, at så snart det er muligt at finde en anden plads til fredehjemmets piger, skal Kjærgård blive stillet til disposition, men han kan ikke sige noget om hvornår.

Fredehjemmets flytning udsættes igen. Der sker ikke noget i 1947. Man kommer ind i 1948. I marts er Kr. Frandsen, Tage Rosenstand og Hjalmar Hansen igen i ministeriet. Lige meget hjælper det. Landbrugsskolen kan heller ikke komme i gang pr. november 1948. Men handlen afsluttes.

Landmandsbanken i Bramming har tilbudt en førsteprioritet på 150.000 kr. Staten er gået med til at lade 65.000 kr. stå som andenprioritet, og man regner med, at det bliver muligt efter højskoleloven at låne halvdelen af, hvad udvidelser og etablering vil koste. Det anslås til 100.000 kr. Departementchef Højrup i Arbejdsministeriet er velvillig og lover at gøre sit yderste til nu at få sagen afsluttet. Men ministeriet beder i juni 1948 om ny udsættelse — til april 1949.

Nu er målet fuldt. Udvalget sætter hælene i og siger stop. Det sker i en skrivelse af 7. juni 1948. Man nægter at fortsætte og beslutter at overdrage forhandlingerne til en generalforsamlingsvalgt landbrugsskolebestyrelse. Den stiftende generalforsamling finder dog først sted 30. september 1948.

I mellemtiden holdes flere møder og sendes flere breve, og fuldmægtig Saksild fra Socialministeriet har været på Kjærgård til syn og forhandling. Man har fastsat overtagelsesdagen til 1. april 1949. Man er enig om pris og finansieringsvilkår, men ikke om, hvorvidt fredehjemmets inventar kan blive og bruges eller til hvilken pris.

Den stiftende generalforsamling holdes på hotel Kikkenborg 30. september. Ca. 150 mennesker er kommet til stede. Udvalgsformand Kr. Frandsen byder velkommen. Tage Rosenstand leder mødet, og H. Sønderup refererer. Frandsen gør rede for sagens stilling.

Udvalget har udarbejdet forslag til vedtægter for »Landbrugs- og Husholdningsskolen Kjærgaard«. Forslaget gennemgås punkt for punkt og vedtages enstemmigt.

Stiftende Generalforsamling

i

Kjærgaard
Landbrugs- og Husholdningsskole

afholdes

Torsdag d. 30. September 1948 Kl. 13 paa
Hotel „Kikkenborg", Bramminge,

med følgende

DAGSORDEN:

1. Beretning fra Udvalgets Formand.
2. Forslag til Vedtægter for Skolen.
3. Valg af Bestyrelse og Revisorer.
4. Eventuelt.

P. U. V.:
Kristian Frandsen

Der vælges bestyrelse. Til den er allerede udpeget repræsentant for Hunderup sogneråd, Hans Sønderup. Husmandsforeningernes husholdningsudvalg har valgt fru Mette Jensen. Landboforeningernes husholdningsudvalg har valgt konsulent Margrethe Hvid Jacobsen. Husmandsforeningerne vælger Jens Friis, og landboforeningerne vælger senere Sigvald Lauridsen. Generalforsamlingen vælger:

Olav Øllgård 77 stemmer
Kr. Frandsen 71 stemmer
Tage Rosenstand 61 stemmer
Olav M. Poulsen 36 stemmer
Martin Legaard 34 stemmer
Jørgen R. Rasmussen 31 stemmer
Kirstine Langkilde 31 stemmer
Peder Rosendal 30 stemmer

Bestyrelsen består derefter af 13 medlemmer. Den konstituerer sig med Kr. Frandsen som formand, Tage Rosenstand som næstformand og Jørgen R. Rasmussen som kasserer. Der vælges et forretningsudvalg på fem medlemmer, bestående af formand, næstformand, kasserer og Mette Jensen og Marg. Jacobsen.

Der holdes bestyrelsesmøde 25. oktober, hvor det oplyses, at nu er skødet endeligt og tinglyst. Omkostningerne ved skødet er løbet op i 1738 kr. Alt vedrørende overdragelsen er dermed på plads. Købesummen blev 265.000 kr, og etableringen anslås stadig til 100.000 kr. Det medfølgende inventar overtages til 1939-priser for ialt 21.400 kr.

Købesummen berigtiges med et lån i Landmandsbanken på 125.000 kr. Staten lader andre 125.000 kr. stå på de for de frie skoler gældende vilkår, 125.000 kr. udbetales kontant, hvorefter man har et restbeløb på ca. 30.000 kr, som sammen med en kassekredit på 25.000 kr. i Landmandsbanken giver en skrabet likviditet sommeren igennem.

Man er også i gang med at finde en forstanderfamilie og med at få skolen anerkendt i Undervisningsministeriet, og der lægges en linie for skolens arbejde. Vedtægterne antyder nøgternt, at skolens formål er at dygtiggøre ungdommen i dens gerning i henholdsvis landbrug og husholdning i henhold til loven af 4. juli 1942 om sådanne skoler. Men i protokollen er anført, »at der udtales ønske om, at der ved undervisnignen tages hensyn til almen højskolepåvirkning — eller noget i deri retning (!) ved siden af det rent faglige, i det omfang dette kan ske, uden det går ud over det faglige arbejde«.

Overtagelsen skete 1. april 1949, og landbrugsskolen begyndte 3. november. Der var da gået 6 1/2 år, siden de første forhandlinger fandt sted. Når man følger dette drama i udførlige protokollater, bliver man overbevist om, at kun takket være en pågående, men diplomatisk forhandlingsform og en hel fantastisk tålmodighed og vestjysk sejhed, blev der landbrugsskole på Kjærgård, men jo også takket være egnens offervilje.

1160 familier gav et bidrag. Tættest kom bidragene fra Kjærgårds gamle landsbyer, Darum, Vilslev, Gredsted, Hunderup, Sejstrup og Kragelund, men også længere udefra kom der bidrag, Sneum, Vong, Ilsted, Grimstrup, Årre, Allerup, Tobøl, Jernved, Obbekjær, Plougstrup, Gørding o.s.v. Der kom også mange bidrag fra Bramming by og fra Ribe og omegn, nogle få fra Esbjerg og fra fjernere boende Kjærgårdvenner. De fleste bidrag var på 50 kr. eller 100 kr, enkelte familier gav 500 eller 1000 kr. og fordelte beløbet på flere indskudsbeviser mellem far, mor og børn.

De første 40 af listens bidragydere gav tilsammen 39.576 kr. Det var landbo- og husmandsforeninger, pengeinstitutter, firmaer, organisationer, forretningsfolk og sognekommuner.

Det samlede indkomne beløb ved denne første Kjærgårdindsamling blev på ialt 151.270 kr. Om beløbet er stort eller lille kan bedømmes ud fra, at hovedbygningen og avlsgården tilsammen blev købt for 265.000 kr., som godt nok kun var det halve af vurderingen.

I Landøkonomisk Driftsbureaus beretninger finder man, at fra 1945 til 1948 kostede en td. byg 25-30 kr., og en kælveko kostede 750-1000 kr.

Den fordelagtige overdragelsespris var en betingelse for at få landbrugsskolen i gang, men den kom til at volde besvær, da Undervisningsministeriet skulle beregne det årlige driftstilskud. En væsentlig del af dette beregnes nemlig efter skolens værdiansættelse plus godkendte investeringer. Beregnet på grundlag af 200.000 kr. (landbrugets værdi regnes ikke med) ville tilskuddet blive alt for lille. Bestyrelse og forstander fik derfor nogle vanskelige forhandlinger med Undervisningsministeriet for at få godkendt, at Kjærgård var dobbelt så meget værd, som Arbejdsministeriet havde solgt den til. Også de forhandlinger lykkedes, og Kjærgård fik sit økonomiske grundlag i orden.

Vedtægter

for

Landbrugs- og Husholdningsskolen »KJÆRGAARD«.

§ 1.

Skolen er en selvejende institution. Dens navn er Landbrugs- og Husholdningsskolen »Kjærgaard«. Dens hjemsted er matrikul nr. 1 a og 1 b af Kjærgaard, Hunderup Sogn, Ribe Amt, og den har til formål at dygtiggøre ungdommen i dens gerning i henholdsvis landbrug og husholdning i henhold til lovene af 4. juli 1942 om folkehøjskoler og landbrugsskoler og husholdningsskoler. Med hensyn til skolens formueforhold henvises til tillæg til nærværende vedtægter.

§ 2.

Skolen er oprettet på initiativ af og ved indskud fra Ribe Amts vestre Landboforeninger, Ribe Amts Husmandsforeninger og Hunderup Kommune samt fra de lokale Landbo- og Husmandsforeninger og endelig fra institutioner og private.

§ 3.

For indskudene udstedes beviser, der tjener som medlemsvis. Ethvert indskud på 50 kr. og derover giver adgang til stemmeret ved skolens generalforsamlinger. Ingen kan ved erhvervelse af flere indskudsbeviser opnå mere end een stemme ved generalforsamlingen.

Indskudsbeviserne kan transporteres til navngiven person, men transporten skal, for at have gyldighed, være noteret i institutionens bøger.

Indskud kan stadig tegnes. Disse udgør ved starten ca. 150,000 kr.

§ 4.

Der påhviler ikke medlemmerne nogen økonomisk forpligtelse udover det indbetalte indskud, der ikke giver medlemmerne ret til udbytte af nogen art, men alene adgang til at afgive stemme ved fremmøde på generalforsamlingen.

§ 5.

Et eventuelt overskud ved skolens drift tilfalder institutionen (dog med eventuel begrænsning i henhold til § 9) og vil i passende omfang være at anvende til tilvejebringelse af en kapital til imødegaaelse af fremtidige års eventuelle underskud og iøvrigt til bedste for skolen, f. eks. til byggeforanstaltninger og lignende. Denne kapital vil i det omfang, den overstiger den fornødne driftskapital, være at anbringe efter reglerne for anbringelse af umyndiges midler.

§ 6.

Skolens højeste myndighed er generalforsamlingen. Ordentlig generalforsamling afholdes 1 gang årlig efter forudgående bekendtgørelse i dagspressen med et varsel af 14 dage.

Ekstraordinær generalforsamling, hvorom bekendtgørelse skal ske på samme måde og med så langt varsel som muligt, skal afholdes inden 14 dage efter at 1) enten 5 bestyrelsesmedlemmer har forlangt det, 2) eller når 50 medlemmer skriftligt forlanger en sådan generalforsamling afholdt. Dagsorden må indsendes samtidig med begæring om afholdelse af ekstraordinær generalforsamling.

§ 7.

Den selvejende institution ledes af en bestyrelse på 13 medlemmer samt skolens forstander. Ribe Amts vestre Landboforeninger, Ribe Amts Husmandsforeninger, husholdningsforeningerne tilknyttet Landboforeningerne, husmandsforeningernes husholdningsudvalg samt Hunderup sogneråd vælger hver et medlem. De 8 øvrige medlemmer vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed, og halvdelen afgår skiftevis hvert år, og første gang ved lodtrækning. Valget gælder for de 13 medlemmer for 2 år, og genvalg kan finde sted.

§ 8.

Bestyrelsen varetager de anliggender vedrørende institutionen, der ikke henhører under generalforsamlingen eller forstanderen. Den træffer sine afgørelser ved almindelig stemmeflerhed. I tilfælde af stemmelighed gør formandens stemme udslaget.

Bestyrelsen vælger selv sin formand, næstformand og kasserer, og disse udgør sammen med to andre medlemmer af bestyrelsen forretningsudvalget, der ved almindelige løbende forretninger forpligter institutionen ved sin underskrift.

§ 9.

Bestyrelsen antager en forstander (hvis valg skal godkendes af undervisningsministeriet). Denne forestår den daglige ledelse af skolen, tilrettelægger undervisningen og har det fulde ansvar for skolearbejdet, alt efter de af bestyrelsen angivne retningslinier. Forstanderen har indstillingsret til bestyrelsen med hensyn til personaleansættelse og afskedigelser. Forstanderen skal være fastlønnet, dog kan med ministeriets godkendelse kostforplejningen overdrages og det til skolen knyttede landbrug overtages i forpagtning af forstanderen, ligesom denne kan oppebære indtil 10 % af skolens eventuelle driftsoverskud.

§ 10.

Skolens regnskabsår går fra 1. maj til 30. april. Hvert år inden 1. juni har kassereren (hvilken post kan overtages af forstanderen) at udarbejde driftsregnskab og status for skolen. Regnskabet skal forsynes med underskrift og revisionspåtegning af 2 af generalforsamlingen for 2 år valgte revisorer, af hvilke een afgår hvert år, første gang ved lodtrækning. Den ene af revisorerne skal være anerkendt regnskabskyndig. Revisionen skal være afsluttet hvert år inden første juli, hvorefter det reviderede regnskab tilstilles bestyrelsens formand til forelæggelse på den førstkommende ordentlige generalforsamling, der afholdes i sidste halvdel af juli, til godkendelse.

§ 11.

Ændringer i nærværende vedtægter kan kun foretages, når de vedtages på 2 efter hinanden følgende generalforsamlinger med mindst 14 dages mellemrum og vedtages med $^2/_3$ af de afgivne stemmer, og skal, ligesom køb, salg og pantsætning af fast ejendom, godkendes af undervisningsministeriet.

§ 12.

Skulle forholdene stille sig således, at det bliver umuligt eller dog uønskeligt at fortsætte skolens drift, kan 2 på hinanden følgende generalforsamlinger, jfr. § 11, med undervisningsministeriets godkendelse, træffe bestemmelse om skolens ophør, i hvilket tilfælde skolens formue skal anvendes til gavn for uddannelse af egnens ungdom paa vilkår, som fastsættes i en fundats, som skal godkendes af undervisningsministeriet.

Således vedtaget på den ordinære generalforsamling den 26. juli 1950.

Kjærgaard, Hunderup pr. Bramminge, den 26. juli 1950.

I bestyrelsen for Landbrugs- og Husholdningsskolen »Kjærgaard«:

Kristian Frandsen. Tage Rosenstand. Martin Legård.

Olav Ølgaard. Jens Friis. Jørgen Riis Rasmussen.

Magnus Andersen. M. Tind Christensen. Mette Jensen.

P. Rosendal. Vagn Fog-Petersen. Olav Poulsen.

Margrethe Hvid Jakobsen. Kirstine Langkilde.

Landbrugsskole

Alle problemer med overtagelsen var nu løst. Det næste var at få landbrugs- og husholdningsskolen sat i gang. Der skulle findes et forstanderpar, som ville påtage sig opgaven.

På et bestyrelsesmøde 25. oktober 1948 drøftedes muligheden for at få landbrugslærer Vagn Fog-Petersen fra Dalum landbrugsskole til at flytte til Kjærgård og sætte gang i tingene. Han var vel anbefalet fra mange sider, skrives der i referatet. Forretningsudvalget blev bemyndiget til at tage en helt foreløbig og uforbindende samtale med familien Fog-Petersen. Det skete allerede den 2. november, hvor Kr. Frandsen og Tage Rosenstand rejste til Dalum. Karen og Vagn Fog-Petersen lovede at overveje opfordringen, og den 14. no-

vember kom de til Kjærgård for at se på forholdene. De fik af forstanderparret Boelskifte forevist Kjærgård fra kælder til kvist. Kjærgårds bestyrelse opfordrede dem derefter til at påtage sig forstanderstillingen på Kjærgård. De erklærede, at de var blevet meget positive efter at have set Kjærgård, og at de havde stor lyst til at sige ja. Men det var jo et vigtigt skridt at opgive en god stilling på Dalum, hvorfor de bad om nogle dages betænkningstid. Få dage efter kom deres ja. Derefter deltog Fog i alle planlægningsmøder.

Landbrugsskolen skulle godkendes i Undervisningsministeriet, der skulle udarbejdes undervisningplan og ansættes lærere og medhjælpere. Der skulle anskaffes inventar og materialer og foretages visse bygningsændringer og forbedringer. Da bestyrelsen havde vedtaget, at der skulle være husholdningsskole, skulle der indrettes et skolekøkken og ansættes en leder af den afdeling.

Først i april 1949 flyttede familien Fog-Petersen til Kjærgård. Ansættelsesvilkårene var, at familien skulle have fuldt ophold og kost og pigehjælp og en kontant årsløn på 8.000 kr. Den blev året efter hævet til 10.000, hvor den holdt sig til midt i halvtredserne. Fog overtog kassererposten fra J. Riis Rasmussen og det økonomiske ansvar — og rejste på et planlagt studieophold i Amerika.

Karen og Vagn Fog-Petersen, forstanderpar på Kjærgård Landbrugsskole, 1949-1953.

Agronom Søren Nielsen blev ansat som driftsleder og altmuligmand. I løbet af sommeren kom mange ting vedrørende skole, gård og have på plads. Pr. 1. november ansattes foruden Søren Nielsen konsulent J. Kr. Svenstrup som lærer og fra nytår 1950 konsulent Aksel Pedersen.

Det kneb med tilmeldingerne, hvorfor der i annoncer i pressen og ved omtale i de lokale blade blev gjort rede for Kjærgårds og landbrugsskolens forhold og betydning med oplysning om, at der var plads til flere elever.

Tredie november 1949 kom der 36 elever. Landbrugsskolens indvielse fandt sted mandag den 7. november. En udsøgt flok mennesker var inviteret til højtideligheden, og til eftermiddagsfesten var alle velkomne. Der kom ca. 400, så Riddersal og skolestuer var fyldt, og man var meget glad for, at ikke alle 1160 bidragsydere kom.

Indbydelse

til Kjærgaard Landbrugs- og Husholdningsskoles indvielsesfest.

Mandag den 7. november d. å. holder Kjærgaard Landbrugs- og Husholdningsskole, Bramminge, sin indvielsesfest med følgende

PROGRAM:

Kl. 14,00 pr. offentlig indvielsesmøde med taler af skolens formand, gdr. Kr. Frandsen, Hunderup, skolens forstander, Vagn Fog-Petersen, formanden for Foreningen af Højskoler og Landbrugsskoler forst., J. Th. Arnfred, Askov, og statskonsulent Toftdahl Møller, Sønderborg.

Kl. 16,00 skolen og landbruget kan beses.

Kl. 18,30 aftensplsning.

Skolens bestyrelse vil gerne se

Hans A. Pedersen

til festen. De bedes venligst meddele skolen, om De kan deltage i aftenfestligheden.

Med venlig Hilsen

KR. FRANDSEN / VAGN FOG-PETERSEN

Forstander Vagn Fog-Petersen bød velkommen, og efter sangen: »Det, som lysner over vangen«, talte skolens formand gårdejer Kr. Frandsen. Han gjorde rede for landbrugsskolens rejsning, talte om de mange gode kræfter, der havde samlet sig om den opgave, takkede især statskonsulent Toftdahl Møller for ideen og for den store indsats, han havde gjort for at redde Kjærgård fra total ruin. Arbejdsministeriet havde gennemført restaureringen, og egnens befolkning havde ved deres mange bidrag gjort tilbagekøbet muligt. Tak til alle!

Fog-Petersen udtalte bekymring for skolens fremtid, fordi alt for få unge landmænd gav sig tid til at komme på landbrugsskole. Det var endnu ikke gået op for alle, at en god landbrugsuddannelse var nødvendig.

De egentlige indvielsestaler blev holdt af formand for foreningen af højskoler og landbrugsskoler, forstander J. Th. Arnfred, Askov,

og statskonsulent Toftdahl Møller. Efter de fire officielle taler blev der serveret kaffe, og folk gik rundt i lokalerne og nød det fine efterårsvejr i parken, skrives der. Kl. 18.30 samledes de særligt indbudte til spisning ved smukt pyntede borde i Riddersalen. Talerne fortsatte, ikke færre end 24 tog ordet, blandt dem landbrugsskoleforstanderne Overgård og Dons Christensen fra Ladelund, Hans Hansen fra Gråsten og Th. Rosenstand, Korinth. Husholdningsskolen blev budt velkommen af forstanderinde Reppien, Gråsten, og endvidere talte sognerådsformand Flintholm, Bramming, amtsrådsmedlem Rask Jensen, Tage Rosenstand, pastor Nielsen, lærer Hyldtoft, forstanderne Sønderkær Larsen og Boelskifte, Olav Øllgård, Peder Rosendal, Tobiassen Kragelund, Jens M. Lauridsen, Hans Sønderup, Laurids Lassen m.fl.

Formanden rettede en tak til minister Jens Sønderup og en særlig tak til Olav Øllgård for det store arbejde, han havde gjort. »Eventyret er nu ført til ende. Vi har været heldige helt igennem, også med vort nye forstanderpar«. Der blev sunget en del sange, og indvielsesfesten varede fra kl. 14 til kl. 22.

Og så blev det hverdag, og skolearbejdet kom i gang. Ved Kjærgårds 25-års jubilæum skrev Vagn Fog-Petereen i Kjærgårds jubilæumsskrift:

»Det er ejendommeligt for os, der var med i starten af Kjærgård Landbrugsskole at tænke på, at så lang tid er gået, men mere ejendommeligt at tænke på, at var skolen ikke begyndt dengang, så var den aldrig opstået, og mest ejendommeligt: Havde gehejmeråd og generalløjtnant Friderich v. Gersdorff ikke bygget den solide hovedbygning til sit gods for snart 300 år siden, så havde der heller ingen Kjærgård Landbrugsskole været i dag.

Heri adskiller Kjærgård sig nok fra de fleste andre skoler.

Det var således ikke et behov for at placere en landbrugsskole i den sydvestlige del af Jylland, der satte sagen på sporet. I forvejen var der i området både Ladelund i syd og Borris i vest.

Det var — sandheden i ære — den kendsgerning, at her lå en gammel borg med park og skov, som egnens folk igennem generationer havde anvendt som mere eller mindre frivillig samlingsplads for arbejde og fest, for skoleudflugter og sommermøder m.m., der satte sagen i gang.

Borgens tragiske historie, fra storhedstid til fattiggårdstilværelse for tre omliggende sogne og indtil den ved beskæftigelsesarbejde for krigstidens arbejdsløse genopstod i sin nuværende skikkelse, skal jeg ikke fortabe mig i. Men nu — fra 1943 — lå her en bygning, som egnen havde fået arbejdsministeriel lovning på at kunne erhverve for billige penge til en højskole eller ungdomsskole.

Det blev en landbrugsskole.

Hvorfor? Ja, det er der vel ingen, der med rimelig sikkerhed helt kan svare på, men man var nok ræd for, om det i en tid, hvor søgningen til Danmarks højskoler var noget svag, ville være muligt at lokke unge ud til en så afsides egn.

Det er rigtigt at påstå, at troen på, at en skole kunne gå på Riber Kjærgård var begrænset. Det var kun nogle få, der virkelig troede på sagen.

Men trods adskillig skepsis fik de få, der troede på sagen, gennemført købet af Riber Kjærgåd med tilhørende park, ca. 10 tdr. land., og landbrug, ca 40 tdr. ld., samt en god SDM-besætning på 12 køer plus opdræt, 3 heste, grise, høns og redskaber (man glemte at købe grovfoderbeholdningen, som siden måtte erhverves). Alt købtes af Arbejdsministeriet til overtagelse 1. april 1949 for den nette sum af 265.000 kr. Men så var også næsten alle penge og al kredit brugt.

Der valgtes en stor bestyrelse, som fik til opgave at få skolen i gang. Det skulle være en landbrugsskole og en husholdningsskole.

Men da ingen i bestyrelsen havde tid til at være leder af foretagendet, måtte man se sig om efter en. Og da alle landbrugslærere dengang gerne ville gribe en chance for at blive forstander, fandt man vist ret hurtigt en, der sammen med sin kone fik lov at hæve en kontant løn på 8000 kr for det første år. Siden skulle det hæves til 10.000 årligt, hvis de kunne rejses.

Det var dengang, da landbrugsskolens første opgave var at give de unge lyst til erhvervet, altså en slags vækkelsesskole, og foredraget var endnu en væsentlig del af undervisningen. Det var sjovt — og inspirerende.

Og sikke en stab at starte med. Jeg mener kvalitetsmæssigt. Der kom så i sommerens og efterårets løb 36 tilmeldelser af elever. Det var utroligt, at de turde, men det gik.

Det var måske, fordi vi alle var blevet advaret: derfor var der ikke andet at gøre end at hænge i. Næste år kom der 72 elever. Hvor de så ellers blev proppet ind, i værelser og i skunke, det ved jeg ikke men de var der, de blev der, og tallet har holdt siden.

Det er dejligt.«

Om husholdningsskolen.

I løbet af vinteren 1949/50 blev der for en sum af 10.000 kr. indrettet et pænt og moderne skolekøkken i det gamle borgkøkken i sydfløjens kælder. Husholdningslærerinde Anna Madsen blev ansat som leder, Johanne Svenstrup og Mary Krog som lærerinder. Kun 6 unge piger meldte sig som elever på det første kursus i 1950. Af principielle grunde gik man i gang og gennemførte kurset.

I vinteren 1950/51 indbød Johanne Svenstrup egnens kvinder til husholdningsundervisning i skolekøkkenet en eftermiddag om ugen og havde ca. 30 på kursus. Det blev gentaget i de følgende vintre.

Tilmeldingen til husholdningsskolen i sommeren 1951 blev så ringe, at man opgav at holde husholdningsskole. I 1952 blev skolen gennemført med 11 elever. I 1953 måtte man igen opgive. Og det blev for al tid.

Omkring nytår 1953 skete der noget alvorligt for den nystartede skole. Forstander Johs. Pedersen-Dalum ønskede at trække sig tilbage som forstander for Dalum landbrugsskole. Formanden for skolen, statsminister Erik Eriksen, henvendte sig til Vagn Fog-Petersen og opfordrede ham til at komme tilbage for at overtage forstanderstillingen på Dalum. Det gav familien Fog-Petersen svære overvejelser. Men sidst i januar 1953 meddelte Fog Kjærgårds bestyrelse, at han ville sige ja til opfordringen fra Dalum.

Efter at Kjærgårds bestyrelse forgæves havde henvendt sig til et andet forstanderemne, henvendte den sig til Nanna og mig på Rødding højskole, hvor vi havde været lærere i en halv snes år. Den 17. marts 1953 blev der truffet aftale om, at vi skulle overtage forstanderstillingen pr. 1. oktober 1953.

Nanna og Einar Jensen, forstanderpar 1953 - 1980.

Forstanderskiftet medførte 2 andre beslutninger: Husholdningsskolen blev opgivet, og navnet slettet. Og man tog beslutning om at prøve, om en ny indsamling kunne gøre det muligt at få bygget en gymnastiksal. Der var truffet beslutning, om at bygge et lokale til maskinundervisning. Til det formål var der bevilget et beløb på 35.000

kr af Marshall-midlerne (Det var penge, som var opsamlet på en konto, betalt for tekniske hjælpemidler fra Amerika til støtte for Europas genrejsning efter krigen).

Den nye indsamling blev vel modtaget. Mange familier gav igen bidrag, og ca. 150 nye medlemmer kom til. Blandt andet fordi ungdoms- og gymnastikforeningerne på egnen var interesseret i, at der blev bygget en sal ved Kjærgård, hvorfor de anbefalede indsamlingen og gav støtte. Det gjorde også flere firmaer, virksomheder, pengeinstitutter, kommuner og landbo- og husmandsforeningerne. Der blev indsamlet 35.762 kr foruden de 35.000 kr., et godt bidrag til sal og maskinundervisningslokale. Det samlede bidrag til Kjærgård landbrugsskoles oprettelse er alt i alt nået op på 222.000 kr. Der var, som flere gange beskrevet, tvivl om, hvad et genrejst Kjærgård skulle bruges til, om der skulle være lejrskole, feriehjem, ungdoms- eller højskole. Det blev landbrugsskole ud fra en beregning af, at der kun var plads til en lille del af fremtidens landmænd på de landbrugsskoler, der var i 1940-erne, og at det måske netop her i det sydvestlige Jylland ville være muligt at få flere unge til at sætte en vinter af for at komme på en fagskole. Højskoler og efterskoler over det ganske land var stærkt besøgt af unge fra Vestjylland. Sådanne skoleophold hørte med i den vestjydske skoletradition. Initiativtagerne til Kjærgård landbrugsskole ville med den tilbyde egnens unge at komme på fagskole. Som udviklingen forløb, var det en god beslutning. Landbrugsskolerne er blevet udprægede egnsskoler. Ved Kjærgård landbrugsskoles 25-års jubilæum blev det gjort op, at 1717 unge landmænd havde været elever på Kjærgård. Det var 69 i gennemsnit pr. vinterhold. Af disse var 60 pct. fra Ribe amt. Tager vi Ringkøbing og Sønderjyllands amter med, kommer man til, at 85 pct. af eleverne var fra Sydvestjylland. Det egnspræg har Kjærgård stadig, især driftslederskolen. Grundskoleeleverne er kommet fra en større del af landet, i hvert fald så længe der var ventetid for at komme på grundskole.

I de 36 år fra 1949 til 1985 har der været ca. 2500 driftslederelever og 630 grundskoleelever, altså godt 3100 i alt, et gennemsnit på 86 pr. år. Det første hold var på kun 36 elever, og ved forstanderskiftet i 1953 og i et par år i tresserne var skolen ikke fuldt optaget. Elevtilgangen blev lidt mindre i midten af 70-erne. De første år var sommerholdene meget små. Kun en halv snes elever blev og fik det hele med. Sidst i 50-erne var der en snes elever om sommeren, heraf 5-8 aspiranter til Landbohøjskolen. I løbet af 60-erne gik det op for de fleste elever — og elevforældre, at et landbrugsskolekursus varede fra november til august, og da skolerne sidst i 60-erne begyndte at give eleverne papir på deres ophold, det såkaldte grønne landmandsbevis, blev de allerfleste af vintereleverne også på som-

merkurset. Da 9-mdr. kurset i 1978 blev en betingelse for at få landmandsbeviset, blev det en undtagelse, at en elev rejste fra skolen om foråret.

Grundskolekurset blev i de samme år et obligatorisk led i den systematiserede landmandsuddannelse, en forudsætning for at komme på driftslederkurset og for at få landmandsbeviset og dermed rentebillige etableringslån. Der måtte derfor skaffes plads til alle 16-18 årige landbrugslærlinge.

Der blev fra Undervisningsministeriet og landboorganisationerne lagt pres på landbrugsskolerne. De skulle prøve at få plads til flere elever. Kjærgårds bestyrelse og lærerkreds efterkom i 1976 opfordringen og udvidede Kjærgård med flere nye elevboliger og flere undervisningslokaler, og flere lærere blev ansat.

Gennem de første 25 år steg antallet af lærere fra tre til syv plus forstanderparret. I 1977 steg tallet til ti, og der har siden været titolv lærere ansat. Sytten-atten andre medarbejdere er ansat i de praktiske områder, heraf seks-syv i landbruget. Fra 1977 til 1980 var grundskolekurset kun på 12 uger, og der var hvert år 3 hold a 24-30 elever. I 1980 blev kurset forlænget til 18 uger, så det kun blev muligt at gennemføre 2 grundskolekurser om året. De var på 30-34 elever. Den 9-måneders driftslederskole blev i 1978 delt i et 6-måneders fagligt-teknisk kursus og et 3-måneders egentligt driftslederkursus. Det var stadig på omkring 70 elever, så det samlede elevtal i de senere år har været omkring 100. Sammen med de ca. 30 ansatte danner de et helt lille samfund på den gamle borg. Det er Kjærgård 1986. Det er, hvad Kjærgård er blevet til siden starten i 1949.

Tilsyneladende er der sket en meget betydelig forlængelse af en ung landmands uddannelse i den periode, hvor Kjærgård har været landbrugsskole. Der er sket en forlængelse, men mindre end en simpel sammenlægning af kursusmånederne viser.

I 50-erne havde næsten alle Kjærgårds elever været en vinter på ungdomsskole, og langt over halvdelen havde også været en vinter på højskole. Når de kom på landbrugsskole, var de vant til at følge en foredragsundervisning, og de havde modtaget en værdifuld orientering i de emner, datidens højskoler bød på, samfundslære, historie, litteratur, dansk, regning, sang og samvær. Deres baggrundsviden var større, end den 9-10 års børneskole nu giver. De var motiverede, og de havde kostskoleerfaring med alt, hvad den skoleform giver af tilpasning, modning, inspiration, skolefællesskab og kammeratskab.

De fleste blev kun en vinter på landbrugsskolen, men tiden blev mere effektivt udnyttet. Eleverne kom den 3. november og blev stort set på skolen, indtil de rejste hjem på juleferie, kom igen og blev til 30. marts. Eleverne havde kun deres trædecykler til rådighed, og der var grusveje til Kjærgård.

Der var undervisning i alle seks hverdage fra 8 til 18 minus frikvarterer og 2 timers middagspause, 48 undervisningstimer om ugen. Derudover blev der faktisk ydet et betydeligt selvstudium og hjemmearbejde om aftenerne. Da lørdagsundervisningen blev forkortet til kl. 15, endte den sidste time med udlevering af en stor week-end opgave i driftsøkonomiske beregninger.

Elevernes holdning til skolen var anderledes. De flyttede hjemmefra, de tog ophold på skolen, de samlede sig om indlæringen og samværet. Lørdag og søndag aften var der lærer- eller elevunderholdning.

Nutidens landbrugsskoleelever oplever deres skoleophold på en anden måde. De gør sig ikke fri af de hjemlige tilhørsforhold, og flere har tidligt etableret parforhold. Man er kun på skolen i selve undervisningstiden fra mandag til fredag. Man kan hele vinteren følge de hjemlige ungdomsaktiviteter og blive i de fællesskaber. Nogle påtager sig week-end arbejder. Det sidste gøres i endnu højere grad om sommeren, hvor hjemmenes og naboernes mangel på anden arbejdskraft kan efterlade et præg af træthed i de første mandagstimer og af adspredt utålmodighed om fredagen.

Der findes ingen måleenhed for indlæringsmængden, næppe heller et kvalificeret skøn. Men man skal vogte sig for at tro, at landboungdommens uddannelse er blevet fordoblet ved at blive udvidet fra fem-seks måneder til ni + fem måneder. Og da slet ikke, når eleverne går uden om tidligere generationers højskoleophold.

Kjærgård landbrugsskoles fædre understreger, at hensigten med Kjærgård var, at der også skulle undervises højskolemæssigt. »Der skal i undervisningen tages hensyn til almen højskolepåvirkning eller noget i den retning, ved siden af den faglige undervisning, i det omfang, dette kan ske, uden at dette går ud over det faglige arbejde«. Den hensigtserklæring er indskrevet i Kjærgårdudvalgets protokol 20. oktober 1948, da alle andre praktiske forhold var afklaret. Undervisningsinspektør Baunsbak Jensen forsøgte i sine år som landbrugsskolernes tilsynsførende at presse «højskolefag« ind i landbrugsskolernes undervisning, og vestjydske, højskolevante forældre, som nu i stor udstrækning sender deres børn til gymnasierne, kommer af og til med kritiske bemærkninger om landbrugsskolernes stærkt faglig-økonomiske undervisning, og spørger, om det ikke er muligt at gøre lidt mere ud af de almene fag og give de unge, som har mistet sansen for skolefælleskabet, et mere kulturpræget skoleliv. Kjærgård er sig i nogen grad denne forpligtelse bevidst. Kjærgård føler sig forpligtet af en lang tradition, både på stedet og i den vestjydske bondekultur.

Andre må dømme om, i hvor høj grad det er lykkedes at leve op til Kjærgårdudvalgets ønsker. Højskolesangbogen har i alle år været en del af den bogpakke, eleverne skulle købe den første skoledag, og

den er blevet brugt, også efter elevernes ønsker. Der er nok også undervist mere efter ældre højskoleform end efter moderne gruppeundervisningsteori, også mere, end der i dag gøres på de moderigtige højskoler.

Der er givet plads til flere »højskolefag« på timeplanen, både som faste fag og som tilvalgsfag, og forøvrigt er landbrugsundervisningen mere »almen« end udenforstående tror: regning, kemi, fysik, energi, historie, samfundsforhold, økologi, naturbeskyttelse er da almene fag, som forøvrigt nu også bliver vigtige fag på højskolerne.

Udenfor timeplanen har der været og er stadig almene elevaftener og offentlige, folkelige møder. Og selvom alle lærere er flyttet uden for selve skoleområdet, er der god lærer-elevkontakt. Der er gjort en indsats for at skabe og bevare et kostskolemiljø.

Kjærgård blev også udgangspunkt og samlingssted for en betydelig bredere landbrugsundervisning. I de første år, da der var få sommerelever, var alle lærere mere eller mindre fast ansatte konsulenter ved siden af, i kvægavl, græsmark, kornmark og maskiners brug, og alle havde en betydelig foredrags- og kursusvirksomhed året igennem, men især om vinteren.

Straks, da gymnastiksalen blev bygget, kom der anmodning fra egnens landbo- og husmandsforeninger, om de måtte afholde vintersæsonens foredrags- og beretningsmøder på Kjærgård. Gennem flere år blev der afholdt mange store, faglige møder og kursus på Kjærgård. Ribe amts Landboungdom fik fra foreningens begyndelse næsten fast mødested på Kjærgård og arrangerede i samarbejde med skolens lærere mange specielle kursus i svejsning, motor- og maskinlære, over mark- og husdyrpasning til økonomi.

Kjærgård har gennem årene alene eller sammen med egnens konsulenter afholdt mange kursus i alle mulige landbrugsfaglige emner, kursus af forskellig længde, fra en eftermiddag eller aften til kursus fordelt over flere uger. Midt i den travle kursustid om vinteren har der været lys og aktivitet i de fleste af skolens lokaler, og kaffekanderne var altid parat i Riddersalen.

Et af Kjærgårds største kursus har været regnskabskursus for landmandskoner, som skolen selv indbød til i efteråret 1967. Over hundrede tilmeldte sig Kjærgård, og vort udarbejdede kursusmateriale blev brugt i omkring 2.000 eksemplarer landet over.

En af Kjærgårds største kontakter med egnens ungdom har været Ribe amts 4-H-dage, som i begyndelsen samlede over 1.000 børn til en fest- og konkurrencedag i skov og park og i mange lokaler, nu reduceret til vel det halve antal deltagere.

En kursusaktivitet, som nok må placeres mellem det faglige og det alment oplysende, har været de utrolig mange lejrskoler, især fra København.

Når folkeskolen først i august begyndte et nyt skoleår, stod lærerne med behov for at komme på lejrskole på landet. Kjærgård var særdeles velegnet. Her var plads, her var natur, her var dyr og her var historie. Kjærgårdopholdet blev næsten fast for flere københavnske skoler. Ofte kom her to-tre klasser samtidig i en uge, og andre klasser i de følgende uger. Disse store byskolebørn kom med arbejdsplaner, der hed »Landbruget året rundt«, »Landbrugets husdyr«, »Fødevarernes vej fra jord til bord«, og besøg på mejeriet var fast indlagt. Deres historiske undervisning gik fra Kjærgårds kældre over Riberhus til Domkirken. Der har gennem årene været et større antal lejrskolebørn på Kjærgård end egentlige landbrugselever. Efterhånden kom der også en del lejrskoleelever fra seminarier. Også de vidste mere om landbrug, fødevarer og historie, når de rejste, end de gjorde, da de kom.

I årene 1961-65 var Kjærgård hjemsted for »Julemandens feriegæster«. Fattige, forsømte børn fra London, i alt 4-500 børn, oplevede de fri, åbne forhold på og omkring Kjærgård. Hvert hold var her i 14 dage.

Den britiske ambassadør J.P.E.C. Henniker-Major og frue omgivet af glade Londoner-feriebørn på Kjærgård.

Bag det arrangement stod den danske turistforening i London. Den økonomiske baggrund var den, at engelske børn skrev julebreve til St. Claus på Grønland og betalte en shilling for at få et svarbrev med et H.C. Andersen-eventyr. Pengene var hensat på en konto i det danske kontor. De blev nu brugt til dette specielle lejrskoleophold, som ikke havde noget direkte med landbrugsoplæring at gøre — og dog på en måde. Børnene så en anden verden, og arrangementet blev brugt som PR-arbejde for dansk landbrug. Der var stor presseomtale i de rigtige blade i England, og der var flere udsendelser i engelsk fjernsyn, hvor en gammel, historisk herregård i en park med glade børn var godt blikfang. Den britiske ambassadør og nogle af landbrugets topfolk var på besøg og var med i en stor T.V.-transmission.

Lige fra sin genopbygning og igennem alle årene som landbrugsskole har Kjærgård været et yndet udflugtssted. Landbo- og husmandsforeninger og andre faglige foreninger har været på besøg, set på afgrøder, dyr og stalde og i Riddersalen diskuteret landbrugsforhold og drukket kaffe. Mange andre, ikke faglige foreninger har også fundet vej til Kjærgård. Mange tusinde mennesker er det blevet til.

De allerfleste af disse mere eller mindre fremmede gæster og kursusdeltagere er blevet forbavset over at finde en gammel, velbevaret herregård her langt ude imod vest og især over at finde en gammel park af store løvtræer 6 km fra Vesterhavet. De har fundet klimaet bedre end ventet, og hundreder af gange er der under de gamle kælderhvælvinger eller i Riddersalen fortalt om Langerne, om Gersdorfferne, om Margrethe Rosenørn og Knud Lang, om bondefrigørelse og aktuelle landbrugs- og samfundsforhold — og om Kjærgårds spøgelser.

Kjærgårds historie er oversat til mange sprog, for Kjærgård har gennem årene haft mange udenlandske gæster, korte besøg, daglange besøg eller ophold og kursus over flere dage. Det har været landbrugsskoler eller studiegrupper fra Norge, Sverige, Island, Tyskland, England, Holland, Frankrig, Spanien, Italien og enkeltpersoner fra endnu flere lande. Kjærgård blev og er et samlingssted for megen møde- og kursusvirksomhed på egnen, fra landet og videre ud.

Det var også bidragsydernes ønske, at Kjærgård fortsat skulle være et samlingsssted for egnen, sådan som det var blevet skik. Flere steder i denne bog er omtalt store folkemøder med flere tusinde deltagere. Ældre folk på egnen fortæller om stemninger og oplevelser, de som børn har haft ved de store børnefester og de årlige skoleudflugter, og som voksne, når de mødtes på skovtur og til møder med sang, musik, taler, oplæsning og skuespil.

Landbrugsskolen overtog disse traditioner og indbød gennem åre-

ne sammen med forskelllige foreninger til havemøder, både statsminister Poul Hartling, statsminister Viggo Kampmann, unge Poul Schlüter o.m.a. har talt i parken ved sådanne møder — dog uden at samle tusinder.

Grundlovsmøder har der været næsten hvert år. I 50-erne var det stadig store, velbesøgte møder med hornmusik og sang, et par folkelige foredrag, og om aftenen var der amatørskuespil eller oplæsning. Traditionen er holdt i live, men med meget få deltagere, og arrangementet er reduceret til musik, sang, et enkelt foredrag og gymnastikopvisning om eftermiddagen.

Landbrugsskolen indbød, som en højskoletradition, egnens folk til 5-6 månedsmøder hver vinter. Møderne havde god tilslutning i en halv snes år, men den blev mindre og mindre, hvorfor møderne blev opgivet. I de senere år er de forsøgt genoptaget.

Ungdoms- og gymnastikforeningerne gik i 1953 stærkt ind for at få bygget sal ved Kjærgård, og gymnastiksalen blev et nyt samlingssted for den nærmest boende ungdom til træning og møder. Især hovedkredsens store forårsopvisning samlede mange mennesker, indtil der blev bygget hal i Bramming. Om sommeren trænede hovedkredsholdene dels i salen, dels på plænen, og mange festlige sammenkomster har fundet sted i Riddersalen. I gymnastiksalen er også opført flere vellykkede teaterforestilliner, men både scene og sal er for små til at få virkelig gode turneteatre til at komme så langt ud på landet.

I flere vintre var der tradition for, at en kreds på egnen afholdt litterær studiekreds på Kjærgård, og Landbrugets Oplysnings- og Konferencevirksomhed har afholdt mange folkelige eller mere faglige debatmøder. Ribe amts Husmandsforeniner havde i en snes år efterårsmøder i 2-3 dage med gode folkelige foredrag og aftenunderholdning. Også den mødeaktivitet ebbede ud. Der skete nok det, hvilket er blevet refereret, at der på egnen bredte sig et ønske om at fastholde mere af egnens foredrags- og ungdomsforeningsabejde i egnens egne forsamlingshuse. Kun ved egnsprægede, større folkemøder bad man om at få dem afholdt på Kjærgård. Det er sket mange gange og sker stadig. Kjærgård er egnens samlingssted, og parken er et yndet udflugtssted særlig om foråret, og man er altid velkommen.

Ud over de tidligere omtalte lejrskoler og faglige kursus har Kjærgårds lukkede gårdsplads og gamle kældre været ramme om St. Georggilders, Rotaryaneres og andre klubbers mere ceremonielle arrangementer, og der har været politikursus. Politiregion tre, det vil sige sydjydske politibetjente, har siden 1972 holdt deres optræningskurser i de skolefrie måneder, normalt tre hold med ca. 35 deltagere på hvert, ca. 100 betjente hvert år.

I 1948 nedlage Kjærgårdudvalget sig selv og overdrog opgavene til

en generalforsamlingsvalgt bestyrelse. Den ansatte Vagn Fog-Petersen som forstander og daglig leder af Kjærgård landbrugsskole og kunne derefter trække sig noget tilbage.

Ifølge loven om højskoler og landbrugsskoler skal der vælges en bestyrelse for sådanne skoler, og den bestyrelse bevarer en betydelig ansvarlighed for en skoles arbejde og økonomi. Forstanderen skal på bestyrelsens foranledning godkendes af undervisningsministeren.

(Der findes eksempler på, at godkendelse er nægtet — dog ikke indenfor landbrugsskolernes verden).

Normalt er det sådan, at bestyrelsen overdrager alle dagligdagens beslutninger til forstanderen, som efter selvskabte eller lærer- og bestyrelsesskabte regler inddrager skolens øvrige ansatte i de fleste beslutnigner, ansættelser, afskedigelser, mindre investeringer, elevrelationer, undervisningsforhold og på landbrugsskolerne selvfølgelig, hvad der har med skolelandbruget at gøre. Arbejdet med at lede en landbrugsskole er i dag gruppesamarbejde.

Bestyrelsen afholder normalt et beskedent antal møder om året og indbyder til den årlige generalforsamling, hvor bidragydere, støttekredse eller andre registrerede medlemmer har kompetence, godkender regnskabet og vælger bestyrelse.

Som det fremgår af Kjærgårds første vedtægter, bestod Kjærgårds første bestyrelse af 1 repræsentant fra Hunderup sogn, 1 fra Ribe amts Landboforeninger, 1 fra Ribe amts Husmandsforeninger, 1 fra hver af disse foreningers husholdningsudvalg plus 8 generalforsamlingsvalgte, i alt 13.

Den første landbrugsskolebestyrelse bestod af:

Gårdejer Kr. Frandsen, Hunderup (formand)
Husmand Jørgen Riis Rasmussen, Bramming (næstformand)
Husmand Martin Legård, Outrup
Gårdejer Tage Rosenstand, V. Vedsted
Gårdejer Olav Øllgård, Gredstedbro
Husmand Jens Friis, Bramming
Husmand Magnus Andersen, Sejstrup
Gårdejer Peder Rosendal, Sejstrup
Gårdejer Olav Poulsen, Årre
Forsøgsleder M. Tind Christensen, Ribe
Konsulent Margrethe Hviid Jakobsen, Bramming
Husmoder Kirstine Langkilde, Vejen
Husmoder Mette Jensen, Bramming

I 1972 fik skolen ny vedtægter, hvor repræsentanterne fra husholdningsudvalgene faldt ud, og hvor antallet af generalforsamlingsvalgte blev reduceret til 6. Man besluttede, at 1 medlem skulle udpeges af Kjærgård landbrugsskoles elevforening og 1 medlem af Ribe amts Landboungdom. Det kommunale medlem udpeges efter kommunesammmenlægningen af Bramming kommunalbestyrelse.

Kjærgård landbrugsskole har i de 37 år kun haft 3 formænd. Fra skolens begyndelse i 1949 til januar 1954 var gdr. Kr. Frandsen, Hunderup, formand. Efter Kr. Frandsens pludselige død i januar 1954 blev skolens næstformand Tage Rosenstand formand. Det var han til sin død 9. dec. 1967, hvorefter den daværende næstformand gdr. Knud Øllgård blev formand.

Kjærgård landbrugsskole har også kun haft 3 forstanderpar, Karen og Vagn Fog-Petersen fra april 1949 til oktober 1953 og Nanna og Einar Jensen fra oktober 1953 til oktober 1980, hvor Inge og Erling Tornbjerg overtog stillingen.

Inge og Erling Tornbjerg, forstanderpar fra 1980.

Kjærgårds lærerkreds har også været meget stabil. Op til 25-års jubilæet i 1974 havde kun 15 lærere været ansat, hvoraf de 8 på den tid udgjorde lærerkredsen. I de 12 år siden har gennemstrømningen været lidt større, ialt har der i de år været 15 ansættelser, altså i hele landbrugsskolens tid 30, hvoraf de 11 nu udgør lærerkredsen.

Landbrugsskolens ydre rammer.
Kjærgård landbrugsskole begyndte under meget beskedne pladsforhold. Der var kun den trefløjede hovedbygning og den lille avlsgård. I nordfløjens stueetage var der en lille forstanderlejlighed, lærerværelse og administration. I hovedfløjen var skolens to undervisningslokaler og Riddersalen, som var både spisesal, gymnastiksal og festsal. I sydfløjen var køkken, pigeværelser og en lille lærerlejlighed. Ovenover boede 50-60 elever i to- og tremandsværelser. I skolens andet år var der 72 elever, og det blev ca. antallet fremover. Det blev nødvendigt at skaffe mere plads, og allerede på skolens første generalforsamling i juli 1950 drøftedes problemet udvidelse. J. Kr. Svenstrup boede i avlsgårdens stuehus, men måtte afgive et par værelser til elever. Der blev indrettet plads til 3-4 elever i skunkene under skråtaget øverst oppe, og der blev lejet værelser i Hunderup.

Riddersalen var de første år både gymnastiksal, mødesal og spisesal. Her på billedet kun spisesal. I dag kun foredragssal.

Undervisningen var mindre pladskrævende end nu. Fire timer daglig var alle 70-75 elever samlet i foredragssalen. Det var den beskedne skolestue, der nu hedder Lange. I de andre fire undervisningstimer var eleverne delt i de to skolestuer. Det var Kjærgårds undervisningsareal i nogle år.

Den første lærerbolig blev bygget i 1950 og kostede 38.000 kr. Den næste lærerbolig blev bygget i 1955 for 55.000 kr. og den tredie i 1958 for 70.000 kr.

Som tidligere omtalt blev der i 1954 foretaget en ny indsamling til bygning af gymnastiksal og maskinundervisningslokale. Byggeriet blev gennemført i 1954 og kostede ca. 200.000 kr.

Det køkken, som var nybygget og supermoderne i 1943, blev totalt ombygget og elektrificeret i 1962 for ca. 100.000 kr.

I 1965 begyndte vi så at gå over vejen. Den ny maskinhal med undervisningslokale blev bygget og parkeringspladsen anlagt. Den første maskinhal blev indrettet til foredragssal, og i den nordlige ende af hovedfløjen blev der under hvælvingerne i de gamle kældre indrettet elevdagligstue. Det kostede alt i alt 400.000 kr.

Den toetages elevbygning i skoven blev bygget i 1966 og kostede 550.000 kr. Gennem alle årene blev der foretaget ændringer og forbedringer i de gamle elevværelser, de fik gulvtæpper, sovesofaer og bedre møbler. En stor, bekostelig brandsikring blev os påtvunget i 1971.

Efterhånden blev det vanskeligere med skolebyggeriet og med rentetilskudsreglerne. Alle fri skoler havde udvidelsesplaner og stillede sig i kø for at få del i de begrænsede lånemidler. Ingen skoler kunne mere få rentebillige statslån uden flere års ventetid, og finansiering ved normal, privat låneoptagelse blev også begrænset. Skolerne måtte højst investere 500.000 kr. i et projekt, hvis man ville opnå rentetilskud, og det tog flere år at få godkendelse til sådanne investeringer.

Midt på sommeren 1977 blev det Kjærgårds tur til at bygge igen, blandt andet for at få plads til grundskoleelever. Elevværelserne over de to eksisterende skolestuer blev fjernet, og der blev indrettet to skolestuer i stedet for. Til erstatning for de fjernede elevværelser blev der bygget 5 lave pavilloner, hver med fire enkeltværelser, i en bue omking de tre lærerboliger, hvoraf de to blev helt inddraget til elevboliger. Det projekt skulle strækkes over to år og måtte ikke koste mere end 1,2 mill. kr. Det kom til at passe. I samme periode blev den gamle svinestald lavet om til motorundervisningsværksted.

I 1980 gik landbrugsskolens bestyrelse og lærerkreds i gang med at planlægge en mere langsigtet investering. Det var nødvendigt at få hovedbygningen totalt renoveret. 30 års intens skole- og elevbrug havde sat sine stærke spor. De tekniske installationer fra krigens år, både el-installationer, centralvarmeanlæg og kloaksystem var

slidt ned. Køkkenet fra 1962 var underkendt af sundhedsmyndighederne, og der var brug for flere specielle undervisningslokaler og for mere plads til administration og til lærerværelser. Principielt blev det besluttet at fastholde forstanderbolig, administration, EDB-anlæg og mest mulig undervisning i hovedbygningen, hvorefter der blev udskrevet en arkitektkonkurrence. Kjærgård stillede sig derefter i kø i Undervisningsministeriets byggedirektorat.

På foreløbig godkendelse gik man i 1982 i gang med de første investeringer, nemlig en ny varmecentral. Den blev bygget vest for avlsgården i tilknytning til gårdens ny maskinhal, som kunne bruges til halmlade. Det lokale fjernvarmesystem måtte næsten totalt fornyes på grund af det større vandtryk og for at få en bedre varmefordeling. Det varme vand pumpes nu »den anden vej«. Fyret er primært beregnet til halm og affald, men kan også brænde kul og olie. Investeringen blev på 1,8 mill. kr.

Efter arkitektkonkurrencen i 1981 fik arkitekterne Albertsen & Flarup, Vejle, arbejdet overdraget. I 1984 gav Byggedirektoratet tilladelse til, at arbejdet måtte sættes i gang pr. 1. januar 1985.

Køkkenet blev flyttet ned i foredragssalen — den bygning som i 1954 var blevet bygget som maskinundervisningslokale. Undervisningen blev flyttet til Riddersalen, og gymnastiksalen blev midlertidigt taget i brug som spisesal.

Først på året 1985 gik man i gang med at bygge 4 to-etagers elevbygninger i den tidligere køkkenhave. Der blev plads til 48 elever i 12 dobbeltværelser og 24 enkeltværelser. Værelserne var færdige ved årets udgang, og efter juleferien blev alle elever flyttet fra hovedbygningen og ind i de nye værelser. Derefter gik det store renoveringsarbejde af hovedbygningen i gang. Man begyndte med kloakering og nedbrydning af overflødigt murværk i kælderen under sydfløjen. Alle skillevægge i pigefløjen og alle elevværelserne ovenover blev fjernet. Der er nu to store undervisningslokaler i de to etager. I det gamle borgkøkken i kælderen er der dagligstue med tidsskriftsbibliotek. Hovedfløjens stueetage er uændret. Riddersalen er foredragssal med indgang ad sydfløjens trappe, via en ny gang svarende til den i nordfløjen. Alle værelser på første og anden sal er fjernet, og der er indrettet lærerværelser, en stor og en lille skolestue og et specielt lokale til fysik- og kemiundervisning. Det lille bibliotek med læsestue er uændret.

Skolens tag er gjort vandtæt og blevet isoleret. Alle installationer af el, vand og varme er fornyet i nødvendigt omfang. I skoven i tilknytning til det nye køkken er bygget en rimelig stor spisesal, og rummene i forbindelse med gymnastiksalen er renoveret eller fjernet. Nordfløjen er næsten urørt bortset fra visse installationer og visse ændringer i etagen over forstanderlejligheden.

Byggeriet skulle gøres færdigt på to år, og det er det blevet. Det

skulle gøres for 15 mio. kr. og det er det blevet. Undervisningsministeriet har bevilget halvdelen, 7.5 mio. kr, af de midler, som hvert år i stærkt begrænset mål afsættes på Finansloven til de frie skolers investeringer. 6,4 mio. kr er lånt i Nykredit på normale lånevilkår, men godkendt som tilskudsberettigede lån. Resten, 1,1 mio. kr. skal landbrugsskolen selv skaffe.

Gersdorffernes gode slot fra 1690-erne er bygget om endnu en gang. Opbygningen fra næsten ruin til slot i 1940-43 kostede ca. 400.000 kr. Nu 45 år efter er Kjærgårds samlede aktiver vurderet til godt 40 mio. kr.

En landbrugsbedrift
er en nødvendig del af en landbrugsskoles ydre rammer og undervisningsfaciliteter. Der var en sådan til Kjærgård, men den var yderst beskeden.

Kjærgårds landbrugsbygninger var bygget i 1943 til et helt andet formål, nærmest et statshusmandsbrug. De var tilpasset et lille areal dyrkbar jord og havde plads til lidt af hvert indenfor husdyrbrug.

Året efter landbrugsskolens start købtes et marskareal på 6 ha. Nogle år senere blev Kjærgård kanal uddybet, og det betød, at områderne syd og øst for skoven blev mere produktive. Det blev sandjordene også efterhånden. Fog-Petersen skriver i første årsskrift, at man høstede 11 fold byg.

Hestene blev solgt, og alt markarbejde overtaget af en ponytraktor på 15-16 HK. Da hestene forsvandt, blev der plads til lidt flere køer. Man nåede op på 15 årskøer, som gav 220 kg smør i 1950-51. Og trods de snævre rammer kom besætningnen efterhånden op på en snes køer. Halvdelen af laden blev indrettet til fedesvin, og den blev gjort lidt længere.

Den første større landbrugsudvidelse kom i 1968, da Anna og Nicolai Schjøth tilbød at sælge deres gård til Kjærgård. Det var den gård, der sidst blev udstykket jord til fra Kjærgård hovedgård i 1868. Det var Anna Schjøths fødegård, men ingen i familien ønskede at overtage den. Anna og Nicolai havde som gode naboer på allernærmeste hold fulgt med i Kjærgårds stadige forandring: fattiggård, arbejdslejr, fredehjem og landbrugsskole. De hørte næsten med til stedet, havde haft kontakt med Kjærgårds højst forskellige mennesker og havde etableret venskab med de fleste. De var klar over, at landbrugsskolen i høj grad havde brug for et større landbrug.

Overdragelsen begyndte meget dramatisk: En tidlig morgen før normal ståoptid bankede Nicolai på soveværelsesdøren og fortalte, at han og Anna i nattens løb havde taget den beslutning at sælge deres gård til Kjærgård. Nicolai havde gennemtænkt det hele og fremlagde pris og vilkår. Kl. 9 var der skrevet slutseddel, og inden mid-

dag var købet godkendt af skolens forretningsudvalg. Prisen var 325.000 kr. Det køb betød en fordobling af markarealet og af skovarealet og gav muligheder for besætningsudvidelser. Der blev foretaget forskellige ombygninger, men vi fik dyrene spredt noget upraktisk på to gårde. Der blev truffet beslutning om at få kvæget samlet på avlsgården og svinene på Skovgården, som Schjøths gård kom til at hedde.

I 1970 blev der bygget ny kostald og foderlade, og i 1976 ny svinestald på godt 1.000 m2 med forbindelse til ladebygningen på Skovgård.

Kostald og lade kostede 600.000 kr., og svinestald med besætningsudvidelse kom op på godt 1,2 mill. kr.

I 1978 blev der ved svinestalden opført en gastæt silo til 4.000 hkg foderkorn og en tilsvarende silo ved kostalden til 860 m3 ensilage. De kostede 430.000 kr.

I 1954 blev der bygget en dengang stor maskinhal. Den blev hurtigt for lille, men først i 1979 blev det muligt at få en tilfredsstillende maskinhal bygget bag ved den lille. På dens ene side blev taget forlænget ud over en åben foderplads til 80 køer. Kjærgård ønsker, at køerne i sommertiden kan bevæge sig i det frie, men da græsmarkerne ligger alt for spredt, bliver græsset kørt hjem til denne foderplads. Maskinhallen er senere taget i brug til opbevaring af halm.

Besætningen, som ved skolens begyndelse var på 12 køer plus opdræt, en snes dyr i alt, er nu vokset til 70-80 køer med opdræt til godt 200 dyr. Af svin var der næsten ingen i skolens første år. Nu er der ca. 150 søer, og årsproduktionen af pattegrise og fedesvin er over 3.000.

Ud over købet af Skovgård har Kjærgård i forbindelse med de mange vejgennemskæringer og jordfordelinger fået købt det meste af Kjærgårds gamle ladegård Lundagergårds jord. I 1986 har Kjærgård forpagtet jorden til Marie Sørensens gård, som også blev udstykket fra Kjærgård hovedgård i 1868. Endvidere er den anden ladegård, Tinghusgården, købt til overtagelse 1. januar 1987. Kjærgårds areal er dermed blevet 112 ha agerjord plus 12-15 ha skov, park og bebyggelse. Herudover er for tiden tilforpagtet ca. 90 ha., så det samlede dyrkede areal er 200 ha.

Fredningsstyrelsen oplyser, at der er tinglyst fredning på den trefløjede bygning i henhold til bygningsfredningsloven af 1918, i kategori B. Det betyder, at facade og ydre rammer skal bevares uændret, hvorimod det er muligt for Nationalmuseet at tillade ændringer i de indre rum.

Det har Kjærgård benyttet sig af flere gange, sidst nu i 1986, hvor næsten alle vægge i sydfløjen og på første og anden sal i hovedfløjen er flyttet.

Voldgrave og voldstedet Møgelhøj er fredet som fortidsminde efter naturfredningsloven.

Kjærgårds skovareal blev, som tidligere beskrevet, mindre i forfaldstiden, hvor de forskellige ejere drev rovdrift ved hugst og misrøgt. Ødelæggelserne blev i 1870 påtalt i henhold til fredskovsloven. I forbindelse med Kjærgårds salg til kommunerne har Skovstyrelsen åbenbart opdaget, at loven ikke er blevet overholdt. Det kom der en sag ud af.

I en deklaration af 21. marts 1870 forpligter sælgeren, Gregersen, sig til at genplante et areal på 1 9/14 tønde land syd og vest for skoven og omgive det med en toradet hegnsplantet jordvold eller med vandgrøft efter forstvæsenets anvisning. Der skulle plantes rødgran og birk eller el.

Plantepligten bliver pålagt Darum, Vilslev-Hunderup og Bramming kommuner, som ejere af Kjærgård fattiggård. Formodentlig bliver plantningen gennemført.

I 1933 accepterer Hunderup sogneråd følgende deklaration: Den til ejendommen hørende skov, af areal ca. 4 ha, skal fremtidig behandles således, at dens karakter som løvskov så vidt muligt bevares.

Bestemmelse om hugst og kultur træffes af naturfredningsrådet, eller af hvem rådet hertil måtte bemyndige.

Udgifterne ved det af naturfredningsrådet udførte tilsyn vil blive afholdt af rådet, medens udgifterne ved udstedelse af denne deklaration med tinglysning afholdes af Hunderup sogneråd.

Deklarationen bliver at tinglyse som heftelse på matr. nr. 1 a Kjærgård, næstefter de nu tinglyste hæftelser.

(sign.) af alle sognerådets medlemmer 14. juni 1933.

Kantate

Ved Kjærgård Landbrugsskoles 25-års jubilæum skrev tidligere lærer ved skolen, konsulent Aage Buchreitz, en kantate, som fortæller historien. Den gengives her, lidt forkortet.

Gennem svundne tiders tågedis
er det så svært at skimte.
Det hænder dog, en enkelt flis
fra forne tider glimte.
Her langt mod vest, nær marskens rand
en sjælden skov sig rejser.
I storm og rusk, i solens brand
en gammel borg her knejser.

Tænk, om de kunne forklare
om ulvenes hylen ved nat,
om hele den brogede skare,
som her sine ben har sat.
Tænk, om de kunne berette
om herremands virke og dåd,
om gode, såvel som om slette,
der sad i dankongens råd.

Vi har hørt om slægterne Gersdorff og Kragh,
om Teilman og Lang blandt andet.
Vi ved, at herren til Kjærgård sad
som den største jorddrot i landet.
Margrethe skænkede fæstere jord,
men gaven slog storhed omkuld.
Kjærgård blev ødet, — forarmelsen stor.
Hun ligger i sorten muld.

Årene rinder, tiderne går,
minderne svinder, og trange kår
kom der for borgen i skoven.
Prokuratorkneb og pengebegær
enedes godt om at skæmme
slottet, hvis kobbertag og spær
blev solgt af en af de slemme.
Dybt i fornedrelse Kjærgård sank,
fattiggård blev den med tiden.
Minder om storhed, strålende blank
dog levned' på egnen siden.

Kræfter sig styrked' og samlede
om Kjærgård atter at rejse,
og da fattiggårdene ramlede,
kom slottet igen til at knejse.
Tegl erstattede tag af strå.
Voldgrav blev renset for fyld.
Borgens vægge kom op at stå,
og sikret blev murenes syld.

For egnens folk, den gamle gård
havde en sælsom dragen,
og Danmarks grundlov år for år
blev fejret i skoven på dagen.
Tanker om her en skole at grunde
voksede støt og blev stærke.
Sagen blev drøftet af mange munde.
Kjærgård blev samlingens mærke.

Egnens bønder var stammen,
der løftede enigt i flok.
I fællesskab stod man sammen
og samlede penge nok.
Skolen blev grundet, og den kom igang.
Ud gennem borgmurens vinduer klang
ungdommens sang.

Ungdoms sang har det frie mod,
håb til fremtidens skummende flod,
og her man forstod,
at livet er broget,
og liv er ej blot
at ånde af luften,
men stort og småt,
og ej blot fornuften, —

— for skal det gå godt,
skal marker nok dyrkes,
men tankerne styrkes
af ånd fra den magt,
som styrer og råder
de talrige gåder
i alt det, som lever og trives og gror,
— den magt, der er det, — på hvilket vi tror.

Den skole, som her blev bygget,
har fagligt og sagligt mål,
men også sans betrygget
for livets brede skål
med det, som vi ikke tæller
og måler og vejer,
men det, som alting gælder,
og vi i fællig ejer.

Frihed og ansvar

Det var pastor Knud Lang, der begyndte at undervise i landbrug her på egnen. Han udformede værdifulde landbrugsteorier, og han viste i praksis, at der kunne drives landbrug på en anden måde. Han gik foran med jordbehandling, ukrudtsbekæmpelse og afvanding. Han viste nye veje i kornavl og husdyravl. Nye sædskifteformer blev indført.

Han var også egens første andelsmand! Han ophævede dyrkningsfællesskabet, men fik bønderne til at gå sammen om at anskaffe en kornrensemaskine, så de kunne rense ukrudtsfrøene fra sædekornet.

Han var tilfreds med sin gerning og med sine bønder: «Denne øjensynlige nytte og håbet til de gode frugter, som i fremtiden deraf kan høstes, har således sat alle — endog de i begyndelsen uvillige og søvnagtige beboere udi bevægelse og deres hænder i arbejde med grøftning og hegning efter mit eget eksempel. Det er fast utrolige ting, der på tvende år er gjort til landeriernes forbedring.«

Skrev præsten for godt hundrede år siden.

Nu kan vi sige: Det er fast utrolige ting, der på tvende århundreder er sket med Kjærgård.

Man kan også sige: Det er fast utrolige ting, der er sket med landerierne på tvende snese år. — De år, der er gået, siden Kjærgård blev landbrugsskole. Det er »øjensynlige« forbedringer. Store forbedringer, som alle i landet har høstet frugter af, bønderne måske mindst. Men alle har fået goder i fast utrolige mængder.

Knud Lang og Nådigfruen og mange med dem skabte frihed og selveje. Frihed og selveje skabte fremskridt og bondekultur, velfærd og *ansvar*. I dag står vi som frie mennesker med ansvar for fremtiden — med ansvar for »den øjensynlige nytte« og for, at håbet stadig kan være levende.

Kjærgård var som en af Jyllands største herregårde gennem fire hundrede år sæde for indflydelsesrige adelsslægter. I 1786 fik alle fæsterne deres gård i selveje. Herresædet blev ruineret, men landboreformerne skabte økonomisk fremgang og folkelig rejsning. Nye slægter genrejste Kjærgård og gjorde den til landbrugsskole og samlingssted.
Det fortæller bogen Kjærgaard om. Den er skrevet af landbrugsskolens mangeårige forstander Einar Jensen, kendt som skolemand, historiker, foredragsholder og skribent.

JPbureau's Forlag

ISBN 87-981144-1-7

